Maarten van Bottenburg en Kees Schuyt

DE MAATSCHAPPELIJKE BETEKENIS VAN SPORT

Onderzoek in opdracht van NOC✶NSF

Uitgegeven door NOC✶NSF
Arnhem, 1996

© M. van Bottenburg en C.J.M. Schuyt

Inhoud

1 DE SPORT ALS MAATSCHAPPELIJK GOED 3
1.1 Inleiding 3
1.2 Probleemstelling, onderzoeksmethode en doelstelling 8
1.3 Indeling rapport 10
2 GROEI, DIFFERENTIATIE EN OMVANG 11
2.1 Sportparticipatie in vogelvlucht 11
2.2 De mondialisering van de sport 11
2.3 Sportbeoefenaars 13
Ontwikkelingen in sociale samenstelling 14
2.4 Sportorganisaties 21
2.5 Passieve sportbelangstelling 22
3 BETEKENISSEN EN FUNCTIES 24
3.1 Het bijzondere aan sport 24
3.2 Sport en karaktervorming 28
Zelfwaardering 30
Prestatiestreven 30
Competitiviteit 31
3.3 Sport en sociale binding 34
Sociale binding en sociale onderscheiding 34
Identificatie en identiteitsvorming 37
Socialisatie 39
Integratie en emancipatie 42
Resocialisatie 45
3.4 Sport en gezondheid 49
3.5 Sport en economie 56
Sport-media-bedrijfsleven 62
4 DE SPELERS EN HUN VERANTWOORDELIJKHEDEN 66
4.1 De sportorganisaties 69
4.2 De overheid 72
4.3 Bedrijfsleven en media 78
Het bedrijfsleven 79
De media 81
5 ACTIES EN VOORZETTEN 83
5.1 Acties: van kleine verhalen tot grote projecten 83
5.2 Voorzetten: benutting vanuit een programmatische aanpak 87
Maatschappelijk isolement 88
De individualiserende samenleving 89
Veroudering of vergrijzing 91
Bedrijvigheid en werkgelegenheid 91
5.3 Vereisten en restricties 93
6 SAMENVATTING EN CONCLUSIES 95
LITERATUUR 105
NOTEN 115

1 DE SPORT ALS MAATSCHAPPELIJK GOED

1.1 Inleiding

Lange tijd is sport[1] in Nederland hoofdzakelijk gezien als een *individueel goed*. Vanuit die opvatting zagen de vooroorlogse regeringen geen enkele reden om sport te ondersteunen. Het plezier en de ontspanning die mensen aan de sport ontleenden, werden niet ontkend, maar men zag dit als een particuliere zaak. De bredere betekenis van sport als *maatschappelijk goed* bleef onderbelicht.

Illustratief hiervoor is dat sport nooit een vaste plaats heeft gekregen in het onderwijs. Wel behoort lichamelijke oefening sinds de Onderwijswet van 1920 tot de verplichte onderwijsvakken, maar ook daarin was Nederland laat. Bovendien werd in deze wet bepaald dat de gemeenten en scholen vijftien jaar de tijd kregen om zich op de nieuwe wet in te stellen. Na afloop van die periode bleek dat op 43% van de lagere scholen nog altijd geen lichamelijke oefening werd gegeven (Buytendijk e.a. 1938). Na de oorlog kwam hierin verbetering, hoewel het lichamelijk onderwijs nooit ruim is bedeeld en voortdurend onder druk is blijven staan. Het traditioneel door de (Duitse) gymnastiek beïnvloede lichamelijk onderwijs is bovendien nooit uitgegroeid tot *sport*onderwijs, zoals dat in de Angelsaksische cultuur bestaat. Van de meer dan 60 verschillende erkende takken van sport krijgen in het Nederlandse onderwijs slechts enkele volwaardige aandacht.

Dat Nederland bijna de Olympische Spelen van 1928 was misgelopen, is een tweede voorbeeld van de onderwaardering voor sport als maatschappelijk goed vóór de oorlog. In 1925 stemde de Tweede Kamer tegen een door minister De Visser voorgestelde regeringssubsidie van f1 miljoen. In reactie hierop startte de georganiseerde sport in samenwerking met enkele grote kranten een actie onder het Nederlandse volk en bedrijfsleven, waarmee zij meer dan tweeëneenhalf miljoen gulden binnenhaalde. De Spelen gingen door en kregen historische betekenis (Arnoldussen 1994: 19-34).

De sport steunde vrijwel geheel op de inbreng van de sporters zelf. De totale overheidsuitgaven aan sport bedroegen in 1948 niet meer dan f2,5 miljoen. Na de Tweede Wereldoorlog groeide de omvang van de sportbeoefening dusdanig dat het steeds moeilijker werd om vanuit particulier initiatief de organisatorische en materiële voorzieningen te realiseren (VNG 1979: 49). Bovendien kwamen de eisen die aan deze voorzieningen werden gesteld hoger te liggen, waardoor de kosten van aanleg stegen (Stokvis 1979: 96-98). Tegen die achtergrond besloot de regering in 1955 dat het Ministerie van OK en W het particulier initiatief, in casu de landelijke sportorganisaties, financieel zou gaan steunen. Het accent bij deze subsidiëring kwam te liggen op scholing en begeleiding (Boorsma 1982: 930).

De motivering voor deze steun was dat de betekenis van sport uitging boven het plezier dat op individueel niveau aan sport werd ontleend. Benadrukt werd dat sport het algemene leefklimaat kon bevorderen en als middel kon worden gebruikt bij de

aanpak van het jeugdprobleem, dat in de jaren vijftig hoog op de politieke agenda stond. Verenigingen (waaronder die voor sport) beschouwde men naast gezin en school als een derde milieu, waar de socialisatie van de opgroeiende jeugd gestalte kon krijgen (Stokvis 1979: 96-102; Beckers en Serail 1991: 38-40). Daaruit bleek dat de overheid de sport niet alleen meer als een particulier goed beschouwde, maar ook als een maatschappelijk goed.

In de jaren zestig en zeventig kreeg de maatschappelijke betekenis van sport weer minder aandacht. In de eerste nota over de sport die de rijksoverheid in 1960 uitbracht, kwamen vorming en socialisatie als legitimering van de bemoeienis met sport op de achtergrond te staan. Het belang van sport werd vooral gezien in de ontspanningsfunctie ervan en in de compensatie die sportbeoefening in de vrijetijd bood voor eenzijdige arbeid en gebrek aan beweging (Stokvis 1979: 103-106; Beckers en Serail 1991: 40-41).

Vanuit die visie droeg de overheid veel bij aan aanleg en onderhoud van accommodaties voor sportbeoefening en sportieve recreatie, binnen en buiten verenigingsverband. Daaraan was ook grote behoefte, omdat er door de sterk groeiende en meer gedifferentieerde sportparticipatie een tekort aan sportaccommodaties bestond. Vooral in de jaren zeventig zorgde dit voor een toename van de overheidsuitgaven aan sport. In 1979 bedroegen zij f826 miljoen. Hiervan nam het toenmalige Ministerie van CRM 4% voor zijn rekening; de provincies 2%. Het leeuwendeel van de overheidsuitgaven aan sport, f772 miljoen, werd opgebracht door de gemeenten. Deze uitgaven bestonden voor meer dan 90% uit het aanleggen en onderhouden van accommodaties (NSO 1982; Boorsma 1982: 933).

De bijdrage van sport aan het individuele welzijn van burgers gebruikte de overheid als belangrijkste argument voor de stijging van de uitgaven aan sport. Een tekort aan voorzieningen beperkte de bevolking in haar mogelijkheden tot vrijetijdsbesteding (Hoogewerf 1995: 75). De bijdrage die de sportbeoefening leverde aan de kwaliteit van de samenleving als geheel was hierbij in veel mindere mate een overweging. Ook de sportorganisaties legden hierop weinig nadruk. Zij zagen de belangenbehartiging van de leden als hun voornaamste taak. Vanuit dit deelbelang was het bevorderen van het ledental een doel op zichzelf, zonder dat daarbij een relatie met de maatschappelijke betekenis van sport werd gelegd.

Begin jaren tachtig kwam de overheidssteun aan sport onder vuur te liggen. Dit werd ingegeven door de algemene noodzaak tot bezuinigen en de kerntakendiscussie bij de overheden. Als het bij sport alleen maar om het verschaffen van plezier ging, dan kon er wel wat beters met het overheidsgeld worden gedaan, zo was de teneur.[2] De bestedingen van de overheid aan sport liepen terug van f1.133,5 miljoen in 1985 tot f1.076,5 miljoen in 1993; gecorrigeerd naar inflatie en afschrijvingen[3] een afname per jaar met ruim 3%.[4] Deze bezuinigingen werden vooral getroffen in de accommodatiesfeer, deels door minder accommodaties aan te leggen; deels door bestaande accommodaties te privatiseren.

Zowel de toename als de afname van de overheidssteun werd gerechtvaardigd door te wijzen op de individuele betekenis van sport. Daarmee ging men voorbij aan de maatschappelijke betekenis van sport. Dat bleek onder meer uit de nota *Sociale vernieuwing, opdracht en handreiking*. Deze nota was voor het derde kabinet Lubbers aanleiding om de structurele achterstandssituatie van specifieke groeperingen in onze samenleving aan te pakken, onder meer door het bevorderen van 'de kwaliteit van het dagelijks leven' en van 'innovaties op sociaal en cultureel terrein'. In de nota werd veelvuldig gesproken van bijvoorbeeld toenemende participatie, vrijwilligerswerk, gezondheid, sociaal contact en integratie onder kansarme groepen, maar - hoezeer dit ook voor de hand lag - aan sport werd geen aandacht gegeven (WVC 1991a).

Begin jaren negentig volgde de kentering. De sportorganisaties stelden zichzelf bewuster op ten aanzien van de maatschappelijke betekenis van sport. Bij de overheden kwam er in 1991 op landelijk en gemeentelijk niveau een discussie op gang over de mogelijkheden om het sportbeleid te plaatsen in het kader van de sociale vernieuwing, of, in de woorden van Sjoerd Rijpma (toenmaals werkzaam bij de Dienst Recreatie Rotterdam): *sportieve vernieuwing* (Rijpma 1991). In dit kader werden nieuwe projecten ontwikkeld en evaluatiestudies verricht.

De verlegde aandacht was ook af te lezen aan het advies van de projectgroep herinrichting landelijk sportbeleid (NSF/WVC 1992). Hierin werd de betekenis van sport voor het individu gekoppeld aan de betekenis voor het maatschappelijk welzijn, de gezondheid en de economie. Deze breed gedefinieerde maatschappelijke betekenis van sport werd als uitgangspunt genomen bij de herinrichting van het landelijk sportbeleid.

Bovendien publiceerde AT Kearney in opdracht van NOC en NSF een rapport getiteld *Sport als bron van inspiratie voor onze samenleving* (AT Kearney/NOC/NSF 1992). Dit rapport bood een bondig overzicht van de belangrijkste maatschappelijke betekenissen van sport en gaf aan op welke wijze de samenleving als geheel van de sport profiteert. Het uitgebreide relatienetwerk van de georganiseerde sport en een krachtige publiciteitscampagne zorgden ervoor dat het rapport werd gelezen door de juiste persoon op de juiste positie, zodat de maatschappelijke betekenis van sport nadrukkelijker op de politieke agenda werd geplaatst.

Het lijkt er sterk op dat dit vrucht heeft afgeworpen. Momenteel bezinnen diverse gemeentelijke diensten voor sport en recreatie zich op de relatie tussen hun sportbeleid en de maatschappelijke betekenis van sport. Op rijksniveau is de erkenning van deze maatschappelijke betekenis tot uitdrukking gebracht in de naam van het nieuwe Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport en in het feit dat 'sport' in 1994 voor het eerst expliciet is genoemd in de troonrede.

Ook voor de sportorganisaties heeft het AT Kearney-rapport een functie vervuld, doordat het als uitgangspunt of referentiekader dient bij het formuleren van het eigen beleid en het plannen van verdere politieke actie. Bovendien is het AT Kearney-rapport aanleiding geweest om de Initiatiefgroep op te richten, bestaande uit prominente vertegenwoordigers van de FNV, het Ministerie van VWS, NOS,

NOC✶NSF, de Vereniging VNO-NCW en de VNG. De Initiatiefgroep ontwikkelt ideeën om de positie van sport te versterken en de mogelijkheden van sport beter te benutten. Dit doet zij onder meer door het initiëren van projecten en het aantrekken van deskundigen en belangstellenden.

Naast deze positieve invloed heeft het AT Kearney-rapport ook kritiek gekregen. Deze kritiek spitst zich toe op twee punten: het rapport was onvoldoende beleidsrelevant en het bracht de maatschappelijke betekenis van sport te uniform, te eenduidig en te onproblematisch naar voren. Wat de beleidsrelevantie betreft, wezen de critici erop dat het rapport te veel op een abstract macro-niveau bleef steken en onvoldoende aansloot bij de problemen waarmee beleidsmakers zich in de dagelijkse praktijk geconfronteerd zagen. Daarnaast merkten de critici ten aanzien van het eenduidige en onproblematische karakter op dat de sport in dit rapport slechts vanuit één perspectief werd beoordeeld en dat er onvoldoende vraagtekens bij de onderscheiden functies van sport waren geplaatst (zie bijv. Tamboer en Van Hilvoorde 1993).

Mede door deze kanttekeningen is er behoefte ontstaan aan een vervolgonderzoek, waarin het veelzijdige karakter van de sport het uitgangspunt is en de maatschappelijke betekenis van sport wordt beschreven in relatie tot concrete beleidsproblemen en -mogelijkheden. Ook bij NOC✶NSF en de Initiatiefgroep bestond deze behoefte en daarom hebben zij opdracht gegeven tot deze studie naar de maatschappelijke betekenis van sport.

De sport is in de afgelopen eeuw uitgegroeid van een kleinschalig verschijnsel tot een mondiaal fenomeen met uiteenlopende dimensies, verschijningsvormen en betekenissen. Het is dan ook beter te spreken van ‘de maatschappelijke betekenis*sen* van sport’. Soms liggen deze betekenissen in elkaars verlengde. Zo kan sport tegelijkertijd goed zijn voor de gezondheid en sociale contacten bevorderen. Maar het is ook mogelijk dat die betekenissen aan elkaar tegengesteld zijn. Het verleggen van grenzen in de sport kan bijvoorbeeld leiden tot gedrag dat schadelijk is voor de gezondheid. Evenzo kan de versterkte groepsbinding waartoe sport stimuleert tot gevolg hebben dat mensen die tot verschillende groepen behoren juist sterker tegenover elkaar komen te staan. Dat maakt het onderwerp van deze studie tegelijkertijd lastig en boeiend.

De maatschappelijke betekenissen van sport zijn niet simpelweg te achterhalen door mensen te vragen naar hun motieven voor sportbeoefening. Uit onderzoek (Manders en Kropman 1987: 126-143) is gebleken dat ‘plezier en ontspanning’ het meest als antwoord wordt genoemd (door 74% van de respondenten); daarna volgen ‘lichamelijke beweging’ (65%), ‘gezondheid of fitheid’ (63%), ‘contact met anderen’ (39%), ‘compensatie voor dagelijks werk’ (28%), ‘zelfkennis en zelfontplooiing’ (9%) en een groot aantal minder vaak genoemde motieven. De sport heeft echter naast microsociale betekenissen ook macrosociale functies (Vanreusel en Bulcaen 1992: 4). Uitgaande van een maatschappelijk perspectief komen dan ook verscheidene betekenissen van sport naar voren die verschillen van de individuele motieven voor sportbeoefening. Zo kan er van sportbeoefening een integratieve functie uitgaan (Van Dellen 1981; zie ook Vanreusel en Bulcaen 1992). Toch zal een allochtone

sporter niet als motief van sportbeoefening opgeven: ‘omdat het mijn integratie bevordert’. Nee, hij gaat bijvoorbeeld sporten omdat hij dat gewoon leuk vindt.

Bij het hanteren van een maatschappelijk perspectief zal op verschillende manieren rekening moeten worden gehouden met het heterogene karakter van de sport. Ten eerste dient men zich rekenschap te geven van het feit dat de sportwereld een bonte verzameling van activiteiten herbergt. Het gaat in de sport om beoefenaars, maar ook om instructeurs, coaches, toeschouwers, journalisten, televisiekijkers, krantenlezers, bestuurders, vrijwilligers, exploitanten en verkopers. Zij kunnen van doen hebben met topsport of breedtesport; met sporten die overal ter wereld bekend zijn of die alleen in een kleine regio voorkomen; met sporten die veel of die weinig beweging vergen; die alleen of in teamverband te beoefenen zijn; die veel of weinig risico in zich dragen; etcetera.

Ten tweede moet onderkend worden dat er vele visies op de sport mogelijk zijn. Zo belicht de één sport vanuit pedagogisch perspectief, de ander vanuit een verzekeringstechnisch oogpunt, weer een ander vanuit een gezondheidsperspectief, enzovoorts. Ook zal een topsporter een andere visie op de betekenis van sport ontwikkelen dan een recreatieve sporter, een politieagent een andere dan een toeschouwer, een werkgever een andere dan een werknemer. De relatie tussen sport en gezondheid kan hier als voorbeeld dienen. Het is goed mogelijk dat een arts een patiënt met stress-verschijnselen stimuleert om te gaan sporten. Deze arts kent in dit verband aan sport een heilzame werking toe. Een werkgever daarentegen kan geneigd zijn de sportbeoefening van zijn werknemers in te perken vanwege het blessurerisico en de daarmee verbonden kans op arbeidsverzuim. Deze werkgever accentueert daarmee een negatief effect dat sportbeoefening kan hebben. Evenzogoed zullen er mensen zijn voor wie het effect op de gezondheid helemaal geen motief voor sportbeoefening is. Iemand die aan een meervoudige triathlon of de Tour de France meedoet, wil de eigen grenzen verleggen of kampioen worden en gaat daarbij verder dan uit gezondheidsoverwegingen verstandig is. Ten slotte kan het zelfs zo zijn dat mensen aanstoot nemen aan de normerende werking van de nadruk op het gezonde, actieve lichaam (vgl. Tamboer en Van Hilvoorde 1993; Van Hilvoorde 1994).

Ten derde moet recht worden gedaan aan de relatieve autonomie van de sportwereld. In de sport bestaan eigen omgangsvormen, gedragsregels en rechtsvormen, waardoor zij verschilt van andere maatschappelijke sectoren. Toch staat de sport niet naast of buiten, maar in de wereld. De sport wordt gevormd door mensen die in de wijdere samenleving zijn grootgebracht en ook in die andere sectoren actief zijn. Er is dan ook sprake van een wederzijdse beïnvloeding: de sport werkt in op de samenleving, maar de samenleving werkt ook in op de sport. Allerlei maatschappelijke problemen en ontwikkelingen — zoals individualisering, vergrijzing, sociale uitsluiting, disciminatie, regelontduiking, geweld en omkoping — zijn in een specifieke vorm in de sportwereld terug te vinden. Evenzo hebben problemen en ontwikkelingen in de sport een maatschappelijke uitwerking.

In deze studie hebben wij geprobeerd ons rekenschap te geven van dit heterogene karakter van sport. Daarvoor is literatuur uit diverse wetenschappelijke disciplines

bestudeerd. Om hierin structuur aan te brengen is de betekenis van sport beschreven in relatie tot enerzijds maatschappelijke problemen en ontwikkelingen en anderzijds beleidsontwikkelingen bij sportorganisaties en overheden. Aan de ene kant zijn de functies die aan sport worden toegekend dus beoordeeld op grond van de betekenis die zij kunnen hebben voor de samenleving in het licht van ontwikkelingen, zoals vergrijzing, individualisering, flexibilisering en maatschappelijke tweedeling. Aan de andere kant is nagegaan hoe sport in de praktijk wordt gebruikt als een middel om maatschappelijke doelstellingen te bereiken en welke problemen en dilemma's zich daarbij voordoen.

1.2 Probleemstelling, onderzoeksmethode en doelstelling

Gezien de behoefte aan samenhangende, overkoepelende inzichten hebben wij de volgende vragen in deze studie centraal gezet:

- *Welke maatschappelijke betekenissen en functies kunnen aan sport worden toegekend in het licht van actuele maatschappelijke ontwikkelingen en beleidsproblemen?*
- *Hoe kunnen deze betekenissen onderling in een logisch en samenhangend verband worden gebracht?*
- *Op welke wijze komen deze maatschappelijke betekenissen tot uitdrukking in de beleidspraktijk?*
- *Welke verantwoordelijkheden hebben de belangrijkste spelers in het sportbeleidsveld ten aanzien van de beleidsmatige benutting van sport?*
- *Hoe kunnen zij de sport in de toekomst op meer systematische wijze inzetten 'als middel' om bij te dragen aan een leefbare samenleving?*
- *Met welke problemen en dilemma's zullen zij daarbij rekening moeten houden?*

Op deze vragen is een antwoord gezocht aan de hand van een inventarisatie van inzichten en gegevens uit de bestaande wetenschappelijke literatuur, beleidsnota's en evaluatiestudies, aangevuld met informatie uit interviews met mensen uit de beleidspraktijk.

Er vonden gesprekken plaats met F.J.G. Backx (NISG), G.A.M. van Bakel en R. Stets (Penitentiaire inrichtingen Over Amstel), Th. Beckers, M. Van den Heuvel en H. van der Poel (Katholieke Universiteit Brabant), A. Buisman (Rijksuniversiteit Utrecht), T. Gerlof (gemeente Den Haag), F.W. Huibregtsen, G.J. Wegener, B. Th. Verkerke (NOC✶NSF), L.S.M. Jorritsma (Ministerie van VWS), G. van der Linden (gemeente Rotterdam), H.J. Mulder en T.A. van Spellen-Brandenburg (gemeente Den Haag), P. Murphy (Leicester University), F.P. van der Ven (Landelijke Contactraad).

Daarnaast spraken wij uitgebreid met de leden van de begeleidingscommissie, die door NOC✶NSF ten behoeve van dit onderzoek in het leven was geroepen. Deze commissie was samengesteld uit vertegenwoordigers van de organisaties die deel uitmaken van de Initiatiefgroep: R. Franke (atletencommissie NOC✶NSF), B. Geersing (NOS), W. de Heer (NOC✶NSF, voorzitter), H.H.M. Klooster (Vereniging VNO-NCW), J. Machiels (VNG), H. Polling (VWS) en G.J. Venekamp (NOC✶NSF,

secretaris).

In het kader van dit onderzoek werden vier congressen bezocht:
- *Sport voor een leefbare samenleving. Nationaal debat over de relatie sport en overheid* (NOC✶NSF/LC/VNG, 12 oktober 1995)
- *Organisatorische integratie - mensen met een handicap in de validensport* (NOC✶NSF/NEBAS, 9 november 1995)
- *Het dubbelkarakter van sport* (Rijksuniversiteit Utrecht, 14 december 1995)
- *De maatschappelijke betekenis van sport in het licht van nieuwe verhoudingen* (Landelijk Contact, 17-18 januari 1996).

Bij de laatste twee congressen werd er van onze kant tevens een lezing verzorgd.

Tenslotte verkregen wij informatie van drie studenten die aan de Universiteit van Amsterdam een doctoraalscriptie schreven met betrekking tot ons onderzoeksthema:
- drs. Sandra Montagne schreef *Gehandicapten en sport. Onderzoek naar de bijdrage die sport levert aan de integratie van gehandicapten in de samenleving*;
- drs. Marita Claassen schreef *Sport als integratiemiddel voor gehandicapten*;
- drs. Daniëlle de Graaf schreef *Ontwikkelingen in het gemeentelijk sportbeleid in de jaren negentig: een verkennende studie in drie gemeenten.*

Ten behoeve van deze scripties werd enig veldonderzoek gedaan. Voor de laatstgenoemde scriptie is dank verschuldigd aan de gemeenten Den Haag, Haarlem en Rotterdam voor hun welwillende medewerking.

Dat sport een belangrijke waarde vertegenwoordigt voor onze samenleving komt nadrukkelijk uit ons onderzoek naar voren. Maar wat het effect van sport is ten aanzien van afzonderlijke deelbetekenissen, zoals de invloed van sport op het gedrag van delinquente jongeren of de mate waarin mensen in andere maatschappelijke contexten profijt trekken van de vaardigheden die zij in de sport leren, is veelal zonder nader onderzoek niet met de gewenste precisie aan te geven. Eén van de functies van dit onderzoek is dat wij aangeven waar deze lacunes zich bevinden.

Het onderscheiden van deze lacunes is onderdeel van de bredere doelstelling van dit onderzoeksrapport: het opmaken van een balans van de inzichten die er bestaan over de maatschappelijke betekenissen van sport en de manieren waarop in de beleidspraktijk van deze inzichten gebruik wordt gemaakt. Als nevendoel wil dit rapport de onderlinge samenhang in de vele te onderscheiden maatschappelijke betekenissen aangeven. Zodoende streven wij ernaar velen te inspireren tot een grotere, inventieve en verantwoorde benutting van de maatschappelijke betekenis van sport.

1.3 Indeling rapport

De betekenis die sport in en voor onze samenleving heeft, hangt rechtstreeks samen met de enorme omvang van de sport. Een groot deel van de Nederlandse bevolking is regelmatig met sport bezig, hetzij in passieve, hetzij in actieve zin. De mate van betrokkenheid is uniek vergeleken bij andere vrijetijdsbestedingen. Over de **groei, differentiatie en omvang** van de sport gaat hoofdstuk 2.

De grootschaligheid van sport kan pas worden gewaardeerd in combinatie met haar maatschappelijke functies en betekenissen. Welke **functies en betekenissen** aan sport worden toegekend en welke empirische onderbouwing hiervoor te geven is, vormen de onderwerpen van hoofdstuk 3. Dit hoofdstuk vormt de kern van dit rapport. Omdat het ondoenlijk is op uitputtende wijze alle mogelijke betekenissen van sport te bespreken, is het rond vijf hoofdthema's ingedeeld: (1) het bijzondere van sport; (2) sport en karaktervorming; (3) sport en sociale binding (4) sport en gezondheid; (5) sport en economie.

Hoofdstuk 4 gaat in op de belangrijkste **spelers** in het sportbeleidsveld: sportorganisaties, overheid, bedrijfsleven en media. Welke **verantwoordelijkheden** hebben zij ten aanzien van het benutten van de onderkende maatschappelijke betekenissen en functies van sport?

De vraag hoe de maatschappelijke betekenissen van sport (kunnen) worden benut is het onderwerp van hoofdstuk 5. Welke **acties** zijn er gaande en welke **voorzetten** kunnen worden gegeven? Vanwege haar populariteit is sport een zeer geschikt beleidsmiddel. Via sport kunnen grote groepen mensen direct en indirect worden bereikt, zoals dat bij vrijwel geen ander maatschappelijk verschijnsel mogelijk is. Niettemin is er bij een instrumenteel gebruik van sport de nodige voorzichtigheid geboden. Met welke vereisten en restricties moet een verantwoord beleid rekening houden?

Hoofdstuk 6 tenslotte bestaat uit een **samenvatting en conclusies**.

2 GROEI, DIFFERENTIATIE EN OMVANG

2.1 Sportparticipatie in vogelvlucht

De participatie op sportgebied kent een omvang die op geen enkel ander maatschappelijk terrein wordt bereikt. Naar schatting besteedt ruim 40% van de Nederlanders meer dan 1 uur per week aan sport: in schoolverband, werkverband of tijdens vakanties; in zwembaden, fitness-centra of sporthallen; en al joggend, toerfietsend of voetballend op straat.[5] Circa vier miljoen van hen is aangesloten bij een sportclub.[6] Daarnaast zijn talloze mensen op een andere manier bij de sport betrokken: in organisatorische zin, als initiatiefnemer, bestuurder of vrijwilliger; in passief-recreërende zin als toeschouwer, televisiekijker of krantenlezer; of in professionele zin ten gevolge van de bijna 70.000 arbeidsplaatsen die door de sport worden gecreëerd. In dit hoofdstuk zal worden aangetoond dat noch in culturele en maatschappelijke sectoren, noch op godsdienstig en levensbeschouwelijk gebied - een participatie van deze omvang bestaat. Bovendien zal in dit hoofdstuk de participatie op sportgebied worden gedifferentieerd, enerzijds naar groepen mensen, anderzijds naar de aard van de activiteit.

De groei en differentiatie van de sport deed zich in alle westerse landen ongeveer gelijktijdig voor en is dus niet specifiek voor Nederland. In §2.2 zal dit proces dan ook eerst vanuit mondiaal perspectief worden belicht. Dit rapport gaat evenwel met name in op de plaats en betekenis van de sport in de Nederlandse context. Daarom zullen wij in de verdere paragrafen ingaan op de kenmerken van de sport in eigen land. Daarbij zal de groei, differentiatie en omvang van de sport vanuit drie perspectieven worden belicht: de sportbeoefenaars (§2.3), sportorganisaties (§2.4) en passieve sportbelangstelling (§2.5).

2.2 De mondialisering van de sport

De ongeëvenaarde omvang van de sport is van betrekkelijk recente datum. Rond 1900 kenden alle sportverenigingen te zamen naar schatting slechts 30.000 leden. Momenteel heeft alleen al de Nederlandse Squash Rackets Bond een dergelijk ledenbestand. Uitgedrukt in het percentage op de totale bevolking was circa 0,8% van de Nederlanders in 1900 aangesloten bij een sportclub, tegen 28,8% nu. Buiten clubverband is er wellicht nog meer veranderd. Weliswaar werden er eind vorige eeuw *ad hoc* vele wedstrijden gehouden in onder meer schaatsen, paardrennen, kegelen en zeilen, maar van joggen, fitness, volleybal, basketbal, korfbal, judo, tafeltennis, handbal, karate en vele andere sporten had men toen nog nooit gehoord.

De sportachtige vermaken die men wel kende, waren zowel wat hun reglementering als hun betekenis betreft plaats- of regiogebonden. In de tweede helft van de negentiende eeuw veranderden deze vermaken in korte tijd van karakter. Voor vele oude vermaken en nieuwe sportactiviteiten werden speciale clubs opgericht met

officiële statuten, contributieheffing en eigen terreinen. Door deze organisatievorming kon men gemakkelijker overeenstemming bereiken over regelgeving en -handhaving, en wist men ordening aan te brengen in de krachtmetingen tussen individuen of teams. De standaardisering van regels bij de ene sport stimuleerde de reglementering en organisatievorming bij de andere sport en zo ontstonden in betrekkelijk korte tijd vele sporten die overal volgens dezelfde principes werden beoefend (Van Bottenburg 1994).

De standaardisering stimuleerde de nationale en internationale verspreiding van de sporten. Dit heeft geresulteerd in het wereldwijde stelsel van sporten zoals wij dat tegenwoordig kennen. Dit stelsel verbindt mensen van alle nationaliteiten met elkaar en zorgt voor wereldwijd gedeelde ervaringen. Iemand die het tennisspel beheerst, kan op iedere willekeurige plek ter wereld met een lokale bewoner een tennispartij spelen, ook al kent hij noch zijn tegenstander noch diens taal. De rituelen, symbolen, regels, voorschriften en sancties zijn alom bekend.

De standaardisering zorgde er bovendien voor dat er voor de afzonderlijke sporten een zeer omvangrijk publiek ontstond. Men was niet alleen meer geïnteresseerd in de plaatselijke vermaken en traditionele wedstrijden met de lokale helden; de bevolking kreeg ook belangstelling voor nationale en internationale wedstrijden en sporthelden. Het massaal toestromende publiek stimuleerde tot verdere innovaties in de sportwereld, zoals het heffen van entreegelden, het bouwen van eigen stadions en het maken van reclame voor bedrijven.

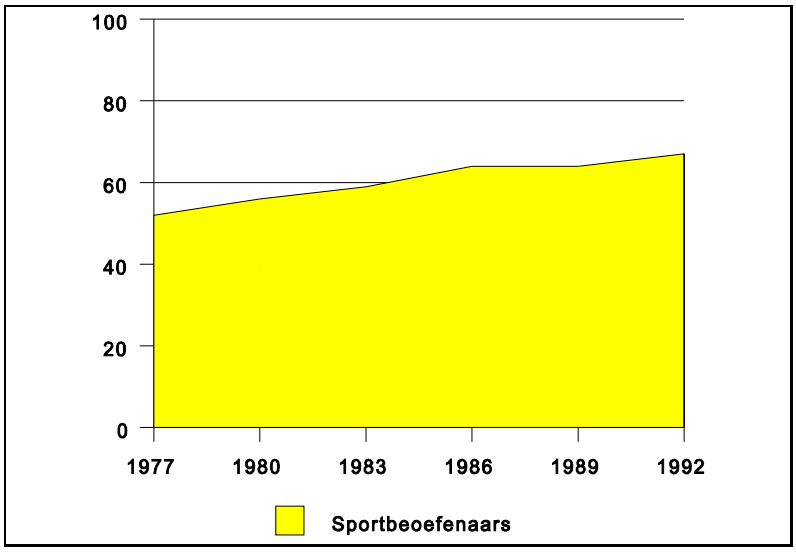
Ook raakten de media in toenemende mate bij de sportontwikkelingen betrokken. Rond de eeuwwisseling begonnen de kranten de nieuwswaarde van sportwedstrijden pas te ontdekken. Werden de sportberichten aanvankelijk nog als curiositeit gegeven, bijvoorbeeld onder het kopje ‘ongelukken’ of ‘gemengd nieuws’, in 1895 stelde De Telegraaf als eerste Nederlandse krant een vaste sportmedewerker aan. Vijftien jaar later hadden de meeste andere landelijke kranten dit voorbeeld gevolgd (Van Bottenburg 1995). Op termijn bevorderde dit de ontwikkeling van de topsport en de commercialisering en professionalisering hierin. Met de opkomst van radio en vooral televisie hebben deze processen zich versneld doorgezet. Daardoor is het mogelijk dat uitslagen, tactieken, transfers en andere nieuwtjes op sportgebied wereldnieuws en voor vele mensen dagelijks gespreksonderwerp zijn. Sportprogramma's behoren tot de best bekeken uitzendingen op de televisie en bereiken in Nederland een miljoenen- en wereldwijd een miljardenpubliek. In de kranten beslaat het sportnieuws doordeweeks gemiddeld meer dan een volle pagina, op maandag bijna de halve krant. Dat sport in toenemende mate een algemene maatschappelijke betekenis heeft, blijkt wel uit het feit dat de grote landelijke bladen (ook de zogenaamde kwaliteitskranten) zo af en toe met sportnieuws openen. Het zal dan ook maar een enkeling zijn die niets van sport afweet en nooit eens als toeschouwer, krantenlezer of televisiekijker de sportontwikkelingen volgt.

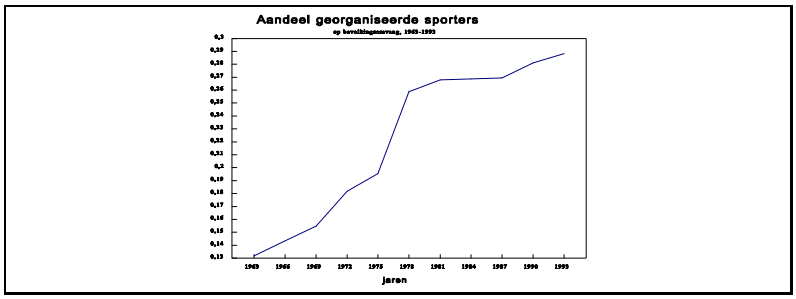
2.3 Sportbeoefenaars

De mondialisering van de sport is alleen mogelijk geweest dankzij de vorming van sportorganisaties. Ook de hedendaagse sportbeoefening in ongeorganiseerd verband, zoals een partijtje voetbal in het stadspark of een volleybalwedstrijd op het strand, is vaak tot op zekere hoogte georiënteerd op ontwikkelingen die binnen deze georganiseerde verbanden plaatsvinden. Toch is deze oriëntatie op de georganiseerde (wedstrijd)sport door de uitbreiding en differentiatie van de sport in de laatste decennia weer wat afgenomen.

Tot de jaren zestig had de sportwereld een eenvormiger, eenduidiger karakter dan tegenwoordig. Sport werd toen nog gelijkgesteld aan georganiseerde wedstrijdsport. Mannen, jonge mannen, domineerden onder de sporters. Door de explosieve groei in de jaren zestig en met name zeventig trad hierin verandering op. Sterk stijgende lonen en een toename van de vrijetijd vergrootten de vraag naar voorzieningen voor sport en recreatie. Als onderdeel van de algemene uitbreiding van de welzijnszorg speelde de overheid op deze vraag in door sportaccommodaties te financieren en gelegenheden voor openluchtrecreatie aan te leggen. Tussen 1970 en 1985 werd het aantal sportaccommodaties in Nederland verdubbeld. In de tweede helft van de jaren tachtig is deze groei afgenomen.

De groeiende mogelijkheden en behoeften leidden tegelijkertijd tot een sterke groei van het aantal georganiseerde sportbeoefenaars én het aantal niet-georganiseerde of anders georganiseerde sporters. De groei in de totale sportbeoefening zette zich door tot halverwege de jaren tachtig. Daarna stabiliseerde de omvang van de sportbeoefening zich tot 1990. De laatste vijf jaar is er evenwel opnieuw sprake van een toename van het aantal sportbeoefenaars, zeker in de georganiseerde sport. Afbeelding 1 geeft de ontwikkeling weer die zich volgens het Leefsituatie-onderzoek van het CBS heeft voorgedaan in de periode 1978-1992. In een volgende afbeelding is de ontwikkeling van het percentage georganiseerde sporters op de totale bevolking weergegeven.

De laatste jaren is zowel de verenigingsport als de wedstrijdsport toegenomen, de eerste iets sterker dan de laatste. Volgens Prinssen en Kropman (1992) beoefende 43% van de bevolking in 1978 sport in recreatieve zin en deed 19% dat jaar aan wedstrijdsport (en mogelijk ook recreatiesport). In 1990 was dit respectievelijk 51% en 24%. Het Aanvullend Voorzieningen Onderzoek laat een iets minder sterke groei van de wedstrijdsport zien. Veel sterker groeide volgens dit onderzoek de sportbeoefening in verenigingsverband: van 52% van alle sporters in 1983 naar 57% in 1991 (CBS 1993). Hieruit valt op te maken dat mensen in toenemende mate ook voor recreatieve sport hun weg weten te vinden naar een vereniging. Hierin bestaan grote verschillen tussen de afzonderlijke takken van sport. Zo worden joggen, toerfietsen, wandelen en schaatsen voor meer dan 90% buiten verenigingsverband beoefend, terwijl dit voor vechtsporters, handballers, hockeyers en korfballers minder dan 30% is (CBS 1994).

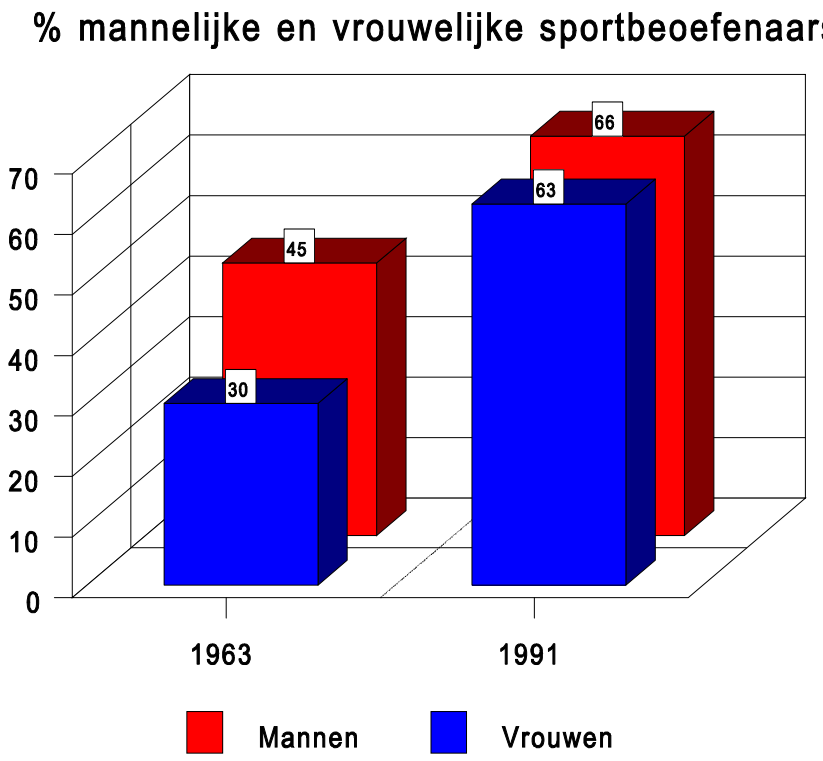
Ontwikkelingen in sociale samenstelling

De groei in de sportparticipatie deed zich — in wisselende mate — in alle rangen en standen van de bevolking voor, dus ook onder groepen die zich voorheen minder met sport hadden ingelaten, zoals vrouwen, gehandicapten en etnische minderheden. Bovendien begon men gemiddeld genomen op jongere leeftijd te sporten en ging men er langer mee door. De contexten waarin mensen sportten, varieerden meer dan tevoren. De sportbeoefening vond niet meer voornamelijk plaats in sportverenigingen, maar in toenemende mate ook op straat, in commerciële sporthallen, in bedrijven, op school, in een fitnesscentrum en op het vakantie-adres. Daarbij paste ook een grotere variatie aan betekenissen die mensen aan sport toekennen. Lichaamsvorming, avontuur, spanning en show zijn enkele doelstellingen van sportbeoefening die in de loop der tijd belangrijker zijn geworden en die naast competitie, recreatie, sociale contacten, inspanning en gezondheid zijn komen te staan. Tegenwoordig bestaat de Nederlandse sport uit een rijk geschakeerd geheel van verschijningsvormen waaraan mensen vanuit verschillende en soms tegenstrijdige motieven deelnemen. Crum (1992) heeft deze motieven in navolging van Digel geklassificeerd. Hij onderscheidt verschillende ‘sportmodi’ op basis van een typologie van sportmotieven: topsport, wedstrijdsport, recreatiesport, fitnesssport, avontuursport, lust-/pret-/pleziersport en cosmetische sport.

Sommigen zijn van mening dat met de huidige participatieomvang de grenzen van de groei zijn bereikt (SCP 1989 en 1990). Anderen daarentegen wijzen erop dat vanuit een gezondheidsperspectief 34% van de Nederlandse bevolking, in het bijzonder ouderen, lijdt aan bewegingsarmoede en dat daarnaast nog 43% onvoldoende beweegt in de vrije tijd. Met name in de intensiteit van de sportbeoefening zijn nog ruime mogelijkheden tot groei. Slechts 9,1% van de Nederlandse bevolking beoefent sport driemaal per week minimaal 20 minuten (Backx e.a. 1994). Bovendien kan worden vastgesteld dat verschillende categorieën mensen in de populatie 'sporters' nog altijd ondervertegenwoordigd zijn. Bepalende factoren zijn: sekse, leeftijd, sociaal-economische positie en etnische herkomst. De laatste decennia zijn de participatiepercentages evenwel steeds dichter bij elkaar komen te liggen, zij het dat dit bij de ene categorie meer het geval is dan bij de andere.

a. Sekse

Wat de sportdeelname betreft, zijn de verschillen tussen mannen en vrouwen nagenoeg verdwenen. Het CBS rapporteert voor 1991 dat 66% van de mannen minimaal één keer per jaar één of meer sporten beoefent tegenover 63% van de vrouwen. Dat was in 1963 nog respectievelijk 45% en 33% (zie afbeelding 3).[7]

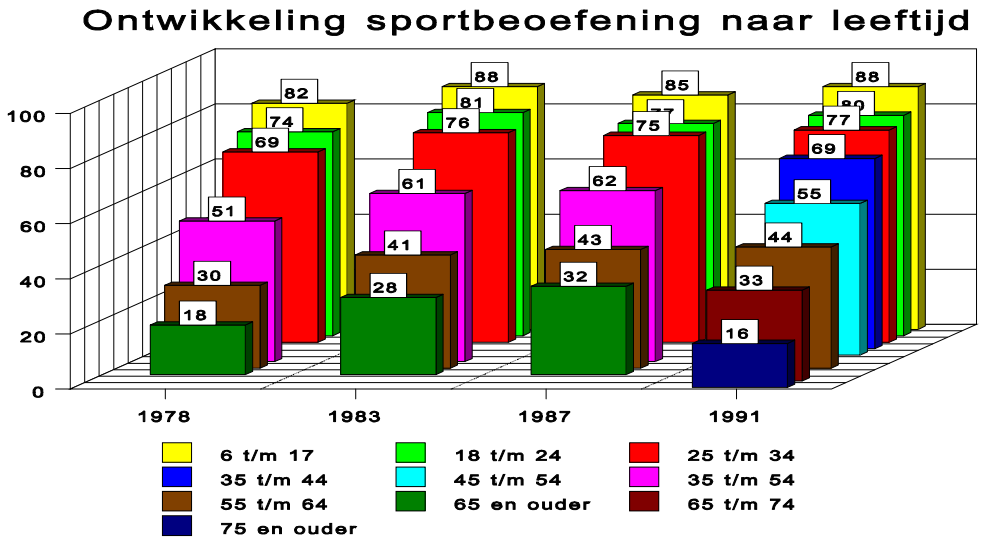
Vrouwen zijn ook vaker dan voorheen lid van een sportvereniging. Terwijl het percentage mannen dat in verenigingsverband aan sportbeoefening doet tussen 1983 en 1991 met slechts 1% toenam van 37% tot 38%, nam dit voor vrouwen met 5% toe van 30% tot 35% (CBS 1994). Ten aanzien van verscheidene andere facetten van sportdeelname is er eveneens sprake van een afnemende ongelijkheid tussen mannen en vrouwen.

Niettemin zijn er nog altijd verschillen zichtbaar. Deze betreffen bijvoorbeeld de deelname aan individuele takken van sport, de deelname aan wedstrijdsport en het bekleden van kaderfuncties in sportverenigingen (Prinssen en Kropman 1992):

- Bij biljart, voetbal en ijshockey is een kleine minderheid vrouw, terwijl dit bij gymnastiek, aerobics en paardrijden andersom ligt.
- Op iedere honderd wedstrijdsporters waren er in 1991 62 mannen en 38 vrouwen (in 1984 was dit 67 om 33).
- In 1990 had 18% van alle mannen een functie in een sportvereniging, tegenover 10% van de vrouwen. Van alle functies in sportverenigingen werd 36% vervuld door vrouwen. Vrouwen trof men meer dan mannen aan in functies die verband houden met feesten en barbeheer. In coachfuncties was de verhouding van mannen en vrouwen ongeveer gelijk, terwijl in bestuursfuncties vrouwen ondervertegenwoordigd waren.

b. Leeftijd

Naarmate mensen ouder worden, sporten zij minder. Maar er is al sinds lange tijd een trend waarneembaar dat ouderen deze achterstand inhalen (zie afbeelding 4).

Tot en met het zeventiende levensjaar doet circa 85% van de Nederlanders aan sport. Men mag op grond van dit percentage aannemen dat vrijwel iedere jongere die dat wil ook gaat sporten en dat de overige 15% weinig in sport ziet (SCP 1986).

Onder volwassenen daalt de sportdeelname bij vrouwen sterk rondom het 20e en 35e levensjaar en bij mannen rondom het 25e en 40e levensjaar. Bovendien doet zich na het bereiken van het 65e levensjaar nogmaals een sterke daling voor. Ook wat de frequentie van sportbeoefening en het aantal beoefende sporten betreft, zijn er duidelijke trendbreuken te constateren: rond het 30e en 50e levensjaar nemen beide sterk af. Dit geldt in sterkere mate voor mensen met minder gunstige sociaal-economische omstandigheden. De afname in de sportparticipatie wordt voor een klein deel gecompenseerd doordat naar verhouding vrij veel mensen (en meer vrouwen dan mannen!) de sport opnieuw oppakken in de leeftijdsgroepen '30-34' en '60-64' (Manders 1987). Niettemin zijn de verschillen tussen de leeftijdsgroepen minder verkleind dan tussen mannen en vrouwen kon worden geconstateerd.

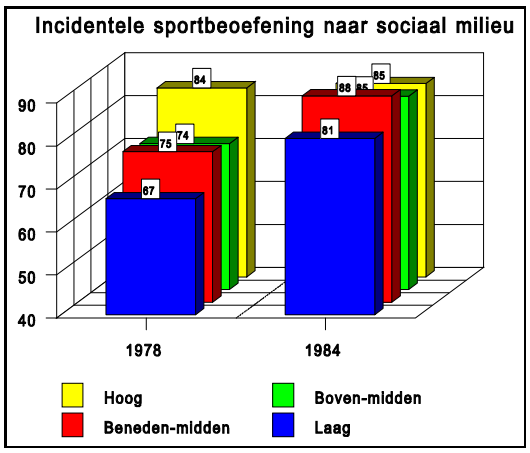
Veranderingen in levensomstandigheden zijn vaak debet aan mutaties in het sportgedrag. De overgang naar hoger onderwijs, het krijgen van een vaste baan en van kinderen, het veranderen van woonplaats en problemen met de gezondheid zijn de belangrijkste redenen om te stoppen met sporten. De laatste drie genoemde redenen zijn overigens tegelijkertijd ook de meest genoemde redenen (met overgang van basisschool naar voortgezet onderwijs en pensionering) om juist (weer) te beginnen met sporten. Naarmate de leeftijd stijgt, veranderen de sportmotieven; het belang van prestatie en wedijver neemt af, terwijl het gezondheidsmotief vaker wordt genoemd als argument om aan sport te doen. Ook neemt het belang van 'contacten met andere mensen' licht toe na het dertigste levensjaar. Tussen het dertigste en vijftigste levensjaar is bovendien 'compensatie voor het dagelijks leven en werk' van groter gewicht (Manders 1987).

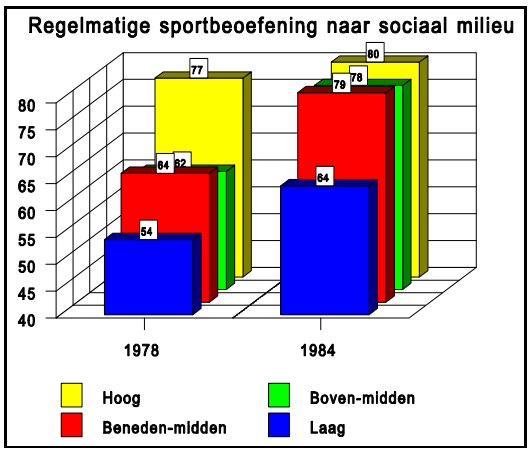
c. Sociaal-economische positie

Ook naar sociaal-economische positie gemeten (*sociaal milieu*, *opleiding* en *inkomen*), bestaan er verschillen in sportbeoefening. Een lagere sociaal-economische positie hangt gemiddeld genomen samen met een geringere sportdeelname. Als er in sociaal milieu, opleiding en inkomen een vierdeling wordt gemaakt (laag; beneden-midden; boven-midden; hoog), dan blijkt dat dit verband hoofdzakelijk wordt veroorzaakt door een sterk achterblijvende sportdeelname in de categorie 'laag'. Tussen de andere drie categorieën zijn de verschillen gering.

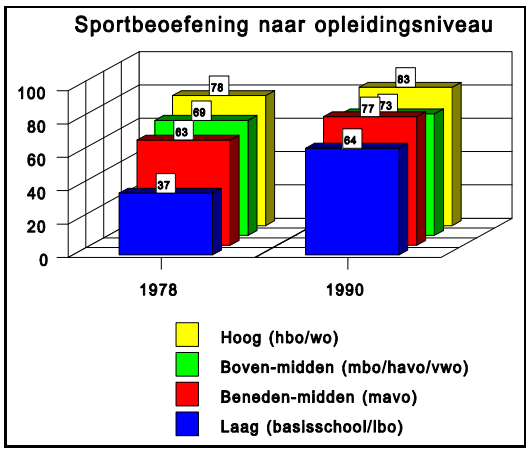
Hierbij dienen twee opmerkingen te worden geplaatst. Ten eerste doen deze verschillen zich ook voor op andere culturele terreinen en daar over het algemeen in sterkere mate.Ten tweede nemen de verschillen in sportdeelname naar sociaal-economische positie — net als naar sekse en leeftijd — af. Dit laatste geldt met name ten aanzien van incidentele sportbeoefening. Het verband tussen een lage sociaal-economische positie en een geringe sportdeelname wordt sterker bij een hogere frequentie van sportbeoefening.

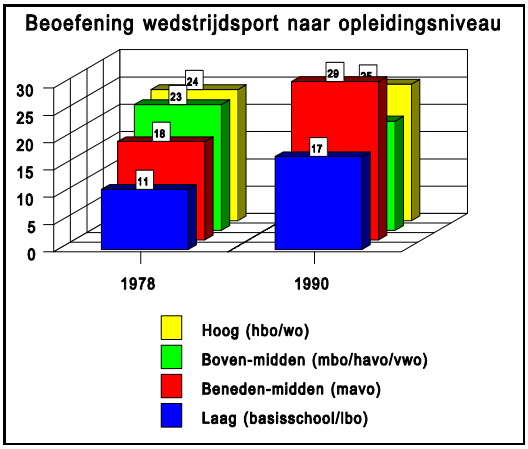
Wat *sociaal milieu* betreft, onbreken helaas vergelijkbare gegevens over de langere termijn. Wel blijken de aangegeven verbanden uit de vergelijking van Manders (1987) tussen de sportdeelname in 1978 en die in 1984 (afbeelding 5 en 6):

Ten aanzien van de genoten *opleiding* doet zich ongeveer hetzelfde patroon voor. Onder mensen met alleen lager onderwijs is de sportdeelname veel lager dan onder degenen die voortgezet onderwijs hebben genoten. Hoe hoger het voortgezet onderwijs, des te hoger de sportdeelname, maar de verschillen zijn niet zo groot als tussen basisonderwijs en voortgezet onderwijs. In 1990 bleek dat het verschil in opleidingsniveau veel minder effect had op de sportparticipatie dan in 1978 nog het geval was (zie afbeelding 7).

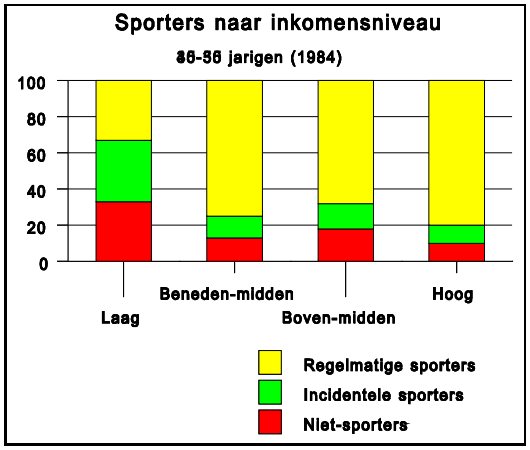

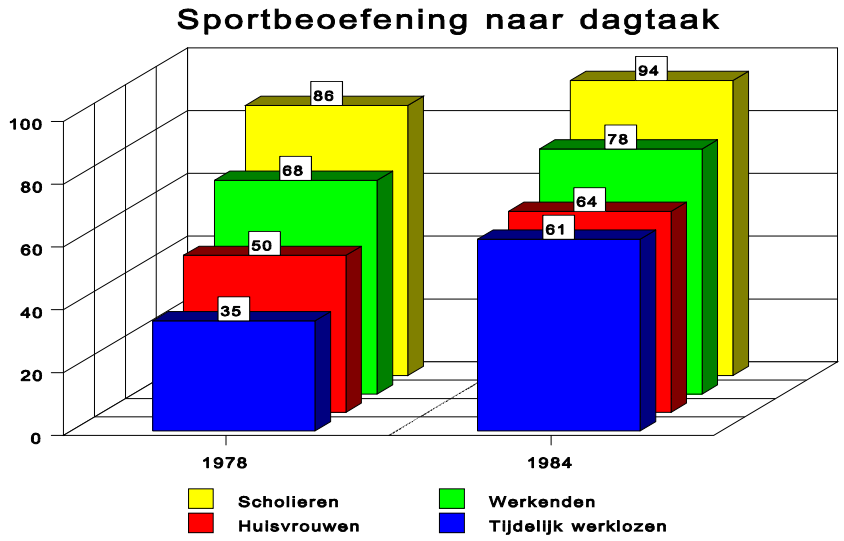

Gegevens van het AVO bevestigen deze nivelleringstendens echter niet. Dit onderzoek komt vanuit andere definities voor 1991 uit op een sportdeelname voor de categorie ‘basisschool’ van 36%, voor ‘LBO/MAVO/3j.HAVO/3j.VWO’ 62%, voor ‘HAVO/VWO/MBO’ op 76% en voor HBO/WO op 80%. Op grond van dit onderzoek zijn twee andere interessante relaties te leggen: naarmate de genoten opleiding hoger is, neemt het gemiddeld aantal sporten per sportbeoefenaar toe. Onder de sportbeoefenaars is er tussen de opleidingsniveaus geen verschil in het gemiddeld aantal uren dat men aan sport besteedt, op personen met een LBO/MAVO-niveau na. Zij sporten tussen het 13e en 34e levensjaar intensiever dan personen met een

hogere of lagere opleiding (CBS 1994). Die bevinding komt overeen met het gegeven van Prinssen en Kropman (1992) dat personen met MAVO als hoogst genoten opleiding vaker sport beoefenen in wedstrijdverband dan alle andere categorieën, waaronder de hoogst opgeleiden. Dat was in 1978 nog niet het geval (zie afbeelding 8).

Ten aanzien van het *inkomen* zijn dezelfde verbanden te vinden als ten aanzien van het sociaal milieu en de genoten opleiding. Uit een overzicht van de leeftijdscategorieën '30-35' en '45-50' blijkt eens te meer dat vooral mensen uit de categorie 'laag' achterblijven in sportdeelname. Bij de overige categorieën liggen de deelnamepercentages veel dichter bij elkaar (zie afbeelding 9 en 10). Verschillende onderzoeken hebben aangetoond dat de significant geringere sportdeelname onder mensen met een betrekkelijk laag inkomen eerder culturele dan financiële oorzaken kent (zie met name Taks 1994 voor België en Manders en Kropman 1987 voor Nederland).

Als wordt gelet op de dagtaak van mensen, blijkt dat werkenden meer sporten dan tijdelijk werklozen en werkende vrouwen meer dan huisvrouwen. Mensen zonder betaalde baan hebben echter tussen 1978 en 1984 een deel van hun achterstand ingelopen (zie afbeelding 11).

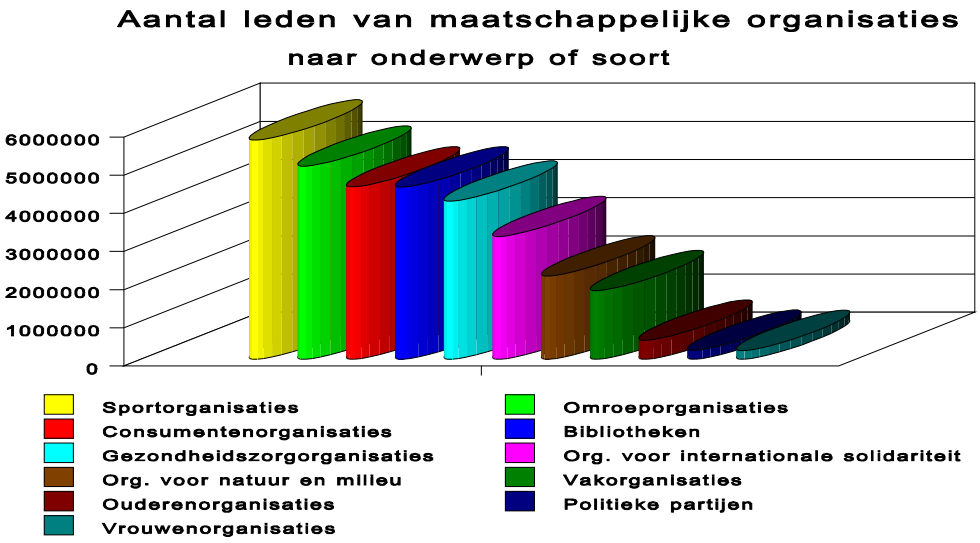

d. Etnische herkomst

Over de sportdeelname onder etnische groeperingen is weinig bekend. Uit de beschikbare gegevens (zoals die zijn bijeengebracht door Lagendijk en Van der Gugten 1995: 17-25), blijkt dat de sportdeelname van allochtonen achterblijft bij die van autochtonen. Dit geldt in sterkere mate voor de sportdeelname binnen verenigingsverband dan daarbuiten. In dit algemene patroon bestaan vrij sterke verschillen tussen de diverse etnische groepen. Zo zijn Surinamers en Antillianen vaker lid van een sportvereniging dan Turken en Marokkanen. Vrouwen van deze laatste twee nationaliteiten doen nauwelijks aan sport.

Omdat allochtonen in onze samenleving overwegend tot de lagere sociale klassen behoren, is een vergelijking met autochtonen die eveneens tot de lagere sociale klassen behoren meer op zijn plaats dan een vergelijking met de gehele autochtone bevolking. Dan blijkt dat het sportgedrag van de tweede en derde generaties (jonge, mannelijke) allochtonen niet erg afwijkt van de autochtonen in een gelijke sociaal-economische positie. Dit geldt zowel voor sportbeoefening binnen als buiten verenigingsverband. De geringe vrouwelijke sportdeelname haalt evenwel de totale percentages allochtone sportparticipatie sterk naar beneden. Allochtonen kiezen in sterke mate voor sporten die ofwel een mondiale populariteit genieten (zoals voetbal), ofwel in de landen van herkomst een grote populariteit kennen (cricket is bijvoorbeeld geliefd onder Hindoestanen en worstelen onder Turken). Het geheel overziende, concluderen Lagendijk en Van der Gugten (1995: 25) dat het sportpatroon van allochtonen halverwege de jaren negentig nog het best is te vergelijken met dat van autochtonen in de jaren vijftig, met een wat aantal betreft sterk dominerende positie van mannen over vrouwen en van jongeren over ouderen.

2.4 Sportorganisaties

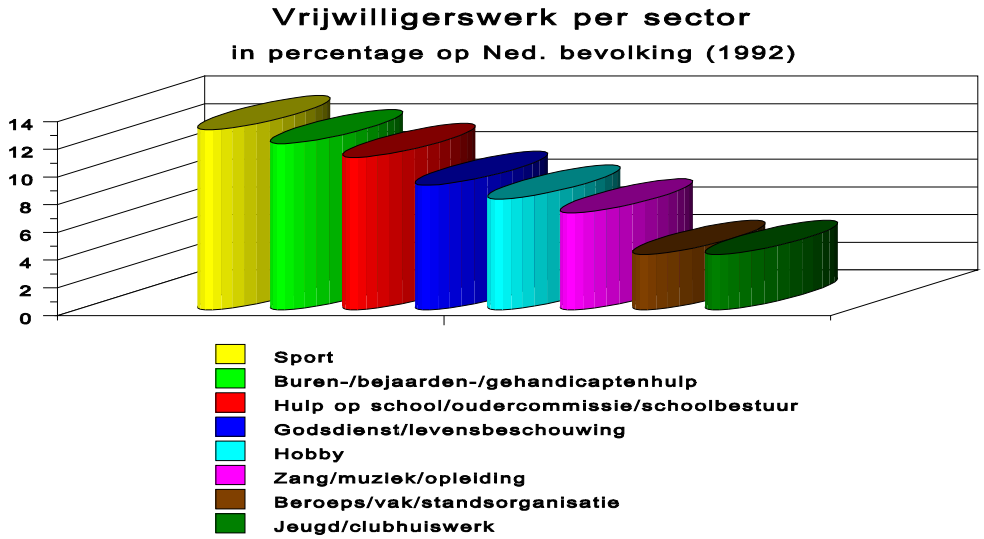
Het aantal sportclubs en sportscholen neemt nog altijd toe, evenals hun ledental. Hierdoor is het aantal sportclubs en sportscholen per 100.000 inwoners gestegen van 165 in 1987 tot 185 in 1993. Het ledental van deze sportclubs en sportscholen steeg van 4,5 miljoen in 1987 tot 5,7 miljoen in 1993 (CBS 1995c). Dat enorme aantal leden krijgt extra reliëf als het wordt vergeleken met de mate waarin mensen op andere maatschappelijke terreinen actief zijn. Dan blijkt dat er geen andere maatschappelijke organisaties zijn (geclusterd naar onderwerp of soort) waarin mensen zich in dezelfde mate aansluiten bij privaatrechtelijke organisaties als in de sportsector:

Veel van de sportclubs zijn klein tot middelgroot. Van alle sportclubs en sportscholen heeft 50% minder dan 100 leden, terwijl 20% meer dan 300 leden heeft. Het gaat bij deze organisaties over het algemeen (93%) om verenigingen, voortgekomen uit particulier initiatief en functionerend dankzij de gezamenlijke inzet van professionele en vrijwillige krachten. In 1993 waren er bij de sportclubs 17.690 mensen in loondienst (hoofdzakelijk trainers, instructeurs en verzorgers) die voor 7700 mensjaren in dienst waren. Dat was het dubbele van het aantal mensjaren dat de sportclubs zes jaar eerder verschaften (zie over de bredere economische betekenis van sport hoofdstuk 3).

Naast deze professionals was er in 1993 een heel leger vrijwilligers actief. Afhankelijk van de definitie van 'vrijwilliger' en van de onderzoeksmethode (vragen aan de sportorganisaties danwel aan de mensen zelf) blijkt dat tussen de 400.000 en 750.000 mensen als vrijwilliger in de sport kunnen worden aangemerkt. Vanwege deze definitieproblematiek is het veelzeggend om vanuit een gelijke conceptualisering van het begrip vrijwilliger de sport te vergelijken met andere maatschappelijke sectoren. Dan blijkt opnieuw dat de participatie (nu in termen van

het aantal vrijwilligers als percentage op de totale Nederlandse bevolking) in de sport groter is dan in alle overige maatschappelijke sectoren (CBS 1993a):

Hoewel sportorganisaties van oudsher voor een belangrijk deel op de inzet van vrijwilligers steunen, is de levensvatbaarheid van deze organisaties zeer groot. In 1990 bestond ongeveer de helft van alle sportclubs en sportscholen langer dan 20 jaar en eenderde meer dan 30 jaar. Van alle 3270 veldvoetbalverenigingen was in 1990 80% ouder dan 40 jaar en had 52% het halve eeuwfeest reeds gevierd.

2.5 Passieve sportbelangstelling

De belangstelling van mensen voor sportwedstrijden is eveneens zeer groot. Aan de hand van het onderzoek naar de dag- en verblijfsrecreatie van het CBS hebben Van Puffelen e.a. (1988) berekend dat er in 1985 circa 40 miljoen bezoeken aan sportwedstrijden plaatsvonden. Daarbij werd als norm gehanteerd dat een bezoek inclusief de reistijd twee uur of langer moest duren. In werkelijkheid zal het aantal bezoeken aan sportwedstrijden dus nog beduidend hoger liggen. Om hoeveel mensen het daarbij ging, is voor het jaar 1985 niet te zeggen. Wel kan uit het Summo Doelgroeponderzoek worden opgemaakt dat het in 1988 ongeveer 4,6 miljoen mensen betrof. Meer dan een miljoen van hen bracht één keer per week of vaker een bezoek aan een sportwedstrijd. Tot de grootste publiekstrekkende sporten in Nederland rekent de Telegraaf Tijdschriften Groep (1994: 65) atletiek, autosport, basketbal, betaald voetbal, biljarten, hockey, honk- en softbal, ijshockey, motorsport, schaatsen, tennis en wielrennen. Voetbal trekt verreweg het meeste publiek. In 1990 bezocht 21,6% van de bevolking vanaf 12 jaar vaak of zo nu en dan een voetbalwedstrijd.

Ook als televisiekijksport komt voetbal veruit als populairste tak van sport naar voren. Tot de 30 meest bekeken televisieprogramma's in 1995 behoren maar liefst 25 voetbalwedstrijden (zie over sport en de media ook hoofdstuk 3.5 en 4.3.2). Een record aantal kijkers trok de halve finale van het Europese Kampioenschap tussen Nederland en Denemarken drie jaar eerder. Die wedstrijd werd door liefst 10,2 miljoen Nederlanders op de buis gevolgd (TTG 1994: 65). Over een heel jaar bekeken gaat ook de meeste aandacht (in uren tijdbesteding) van de uitzendgemachtigden uit naar voetbal, direct gevolgd door tennis en vervolgens - op afstand - wielrennen en schaatsen.

In totaal werd er in 1994 1900 uur sport op de televisie gebracht, waarvan 1373 uur via de publieke omroepen en 509 uur via RTL4 en RTL5. Wat de publieke omroepen betreft, was dat 11% van de totale televisietijd. Bij RTL 4 en 5 ging het om 5% (NOS-KLO 1995: 5). De media-aandacht in 1994 was daarmee groter dan in enig ander jaar voordien. Wel is het zo dat dit jaar zowel de Olympische Winterspelen als de Wereldkampioenschappen voetbal plaatsvonden. Maar een vergelijking met twee jaar eerder (incl. EK voetbal en Olympische Winter- én Zomerspelen), toen er 1300 sporturen televisie waren, laat zien dat er toch van een sterke stijging kan worden gesproken. In 1980 werd er nog slechts 370 uur aan sport besteed (Continu Kijk Onderzoek, geciteerd in TTG 1994: 66). Gemiddeld keek een Nederlander in 1994 80 uur naar sport op de publieke omroepen en 100 uur op de commerciële zenders. Als waarderingscijfer kregen de sportuitzendingen dat jaar een 7.1; schaatsen scoorde als sport met een 7.4 het hoogste, terwijl de wedstrijd Nederland-Ierland met een 8.1 de hoogst gewaardeerde sportuitzending was (NOS-KLO 1995).

Ook op de radio blijft sport populair, al staat dit niet in verhouding tot de populariteit op televisie. Niettemin behoorde Langs de Lijn in november 1992 met een gemiddelde luisterdichtheid van 5,6% tot de meest beluisterde Radio-1 programma's (TTG 1994: 66).

Via de gedrukte media volgen mensen de sport eveneens intensief. Bijna alle dagbladen bedienen hun lezers met sportinformatie die door een afzonderlijke sportredactie wordt vergaard. Met deze dagbladen kan tussen de 70% en 80% van de Nederlanders van 13 jaar en ouder worden bereikt. Die mensen treffen een per krant sterk variërend sportaanbod aan. Het onderwerp sport besloeg in de Provinciale Zeeuwse Courant 23,5% van de totale redactionele oppervlakte van week 40 in 1992, terwijl NRC Handelsblad in dezelfde periode 7,1% van deze oppervlakte voor sportnieuws inruimde (TTG 1994: 67). In 1980 kwam uit het NOVUM-onderzoek *De Nederlandse media* naar voren dat de landelijke en regionale dagbladen een gemiddelde ruimte van 20% aan de sport besteedden. Volgens Oldenboom e.a. (1995) is dit percentage nog steeds een plausibele schatting.

3 BETEKENISSEN EN FUNCTIES

Wat is de waarde van sport voor al die miljoenen mensen die in onze samenleving op de één of andere manier bij sport betrokken zijn? En wat is de waarde van deze grootschalige sportparticipatie voor de samenleving als geheel? Deze vragen staan in dit hoofdstuk centraal. 'Waarde' zal daarbij worden opgevat als 'de aard en omvang van de betekenis die sport heeft door functie (invloed, werking) of als middel tot een doel'.

Een dergelijke waardebepaling is om verschillende redenen een gecompliceerde onderneming. Sport is een veelzijdig verschijnsel, waaraan vele en soms tegenstrijdige betekenissen worden gegeven. De betekenis die individuen aan sport toekennen is persoonsgebonden en dus per definitie subjectief, terwijl ook de betekenis die sport voor de samenleving als geheel heeft, mede afhankelijk is van het gehanteerde perspectief van de beoordelaar. Daarmee is niet gezegd dat het onmogelijk is om de maatschappelijke waarde van sport te bepalen. Wel vraagt het om een explicitering van de gehanteerde methoden en perspectieven.

3.1 Het bijzondere aan sport

Sport is een activiteit waaraan mensen over het algemeen vrijwillig deelnemen. Op enkele duizenden topsporters na, is sport bovendien een activiteit waarvoor men kiest zonder dat men hiervan financieel profijt verwacht. Integendeel, sport kost tijd, energie en geld. Ondanks deze investeringen zijn miljoenen mensen op uiteenlopende wijze bij sport betrokken. Men kan mensen op ontspannen wijze een balletje over en weer zien slaan, andere mensen door de natuur zien wielrennen, terwijl men ook mensen tegenkomt die zich zichtbaar afbeulen en pijnigen. De één trekt incidenteel wat baantjes in een zwembad, een volgende squasht iedere dinsdagavond met vrienden, een derde loopt meer dan 10 uur per week hard als training voor een marathon. Sommigen gaan wildwatervaren bij wijze van uitje of vakantiebesteding, anderen zijn dag in dag uit bezig met body styling of conditieverbetering en weer anderen gaan na wie het beste kan vechten.

Wat beweegt al deze mensen? Waarom willen ze zich inspanningen getroosten, gaan ze enige risico's niet uit de weg, zoeken ze soms zelfs gevaren op, terwijl zij slechts trachten een doel te bereiken dat alleen door de activiteit zelf gelegitimeerd wordt (bijvoorbeeld het te voet bereiken van een bergtop of het trappen van een bal tussen twee palen)? Uit de diversiteit van de aard van de genoemde activiteiten blijkt al dat sport een zeer gedifferentieerd verschijnsel is waaraan uiteenlopende motieven ten grondslag liggen. Motivatie-onderzoek onderstreept dit (zie voor overzichten hiervan onder meer Bakker e.a. 1984; Horn 1992; Vanreusel en Bulcaen 1992). Hierin komen onder meer de volgende motieven naar voren:

- vreugde, plezier, genot
- plezier van competitie

- spanning, opwinding, uitdaging, sensatie
- verstrooiing
- compensatie voor arbeid
- behoefte aan beweging
- beleven van eigen lichamelijkheid
- conditie, fitheid
- gezondheid
- ontspanning
- vriendschap
- sociaal contact
- sociale vergelijking
- gezelligheid
- zelfontplooiing
- zelfbevestiging
- zelfkennis
- zelfexpressie
- behoefte om uit te blinken
- succesbeleving
- prestige
- sociale waardering

Over de vraag welke van deze motieven de belangrijkste is, bestaat geen duidelijkheid. In een Nederlands onderzoek onder schaatsers kwamen aspecten naar voren die te maken hebben met intrinsieke kenmerken van de schaatssport: 'het genoegen dat je hebt als je heel snel gaat', 'een perfekte bocht rijden', 'het glijden', 'de soepelheid van je beweging', 'je na afloop lekker uitgeput voelen' (Bakker e.a. 1994). In een vergelijkbaar buitenlands onderzoek (Scanlan e.a. 1989) waren het echter juist extrinsieke aspecten die als de belangrijkste motivaties voor sportbeoefening naar voren werden gebracht, zoals: 'trainen met andere talentvolle schaatsers', 'reizen, kennismaken met nieuwe dingen', 'samenzijn met anderen die met hetzelfde bezig zijn'.

Hoe dit ook zij, er kan worden beargumenteerd dat mensen niet (of in elk geval in mindere mate) zouden sporten als zij de activiteit als zodanig niet leuk zouden vinden. De begeerde extrinsieke effecten, zoals reizen en samenzijn, zijn immers altijd ook wel in andere maatschappelijke activiteiten te vinden. Er is dus iets speciaals aan sport, wat deelname aan deze activiteit onderscheidt van betrokkenheid in andere maatschappelijke sferen. Wat ook de maatschappelijke waarde van sport mag zijn, voor de meeste beoefenaars staat het plezier dat sport hun geeft voorop. Zonder het genoegen dat mensen aan sport beleven, was het snel gedaan met de grootschalige betrokkenheid van sport. Wat maakt de sport zo bijzonder?

Door een sport te gaan beoefenen, betreedt men een wereld met een eigen plaats ten opzichte van andere maatschappelijke verschijnselen. Die eigen plaats wordt bepaald door de historisch gegroeide sociale en institutionele verhoudingen. Hierin hebben zich sportspecifieke normen, waarden en opvattingen ontwikkeld, die onder meer tot uiting komen in de spelregels en spelprincipes (Elias en Dunning 1986; Bourdieu 1988).

Over het algemeen verbieden deze regels en principes de meest efficiënte middelen om het doel te bereiken: een marathonloper mag bijvoorbeeld niet met de bus gaan (Tamboer 1994). De zin van deze regels zijn enkel en alleen te begrijpen vanuit het feit dat zij de sportactiviteit als zodanig mogelijk maken. Dat de aanvaller in het voetbal de bal niet in de hand neemt om een doelpunt te maken of dat de hoogspringer geen trampoline gebruikt, gebeurt alleen omdat dit door regels verboden is, hoewel dergelijk gedrag zinvol zou zijn als het er alleen om ging het doel op zo efficiënt mogelijke wijze te bereiken (vgl. Heinemann 1981). Hierdoor kent sport een spelelement en dat bepaalt voor een belangrijk deel het bijzondere en het leuke ervan (Tamboer 1991; 1994).

Dit aantrekkelijke karakter van sport wordt versterkt doordat de regels in de competitiesport duidelijker en helderder zijn geformuleerd dan in de concurrentie die zich in het algemeen maatschappelijk verkeer afspeelt (Coakley 1990: 83; Heinemann 1981: 226-227; De Swaan 1985):

- De opponenten zijn van tevoren bekend;
- Er vindt met hen een directe confrontatie plaats volgens vooraf overeengekomen regels;
- Ieder krijgt daarbij in aanvang gelijke, gestandaardiseerde kansen, waarbij wordt gestreefd naar zo spannend mogelijke confrontaties met een zo gering mogelijk krachtsverschil (bijvoorbeeld door indelingen naar prestatie- of leeftijdsniveau);
- Een speciaal daartoe aangestelde persoon, de scheidsrechter, ziet tijdens de wedstrijd op de naleving van deze regels toe, en past sancties op overtredingen toe die bij alle deelnemers bekend zijn;
- De regels geven direct duidelijkheid over het resultaat van de activiteit;
- De uitkomsten van wedstrijden zijn in de meeste takken van sport eenduidig, op objectieve gronden meetbaar en (waar nodig) met andere wedstrijden vergelijkbaar.

Daarbij komt dat de sportregels en -principes alleen van toepassing zijn in de gecontroleerde *setting* waarbinnen de sportbeoefening plaatsvindt. Deze worden door de sporters vrijwillig aanvaard. Een bokser die niet wil dat de ander hem neerslaat, moet niet gaan boksen; dan kan hij juridisch tegen de ander optreden. Betreedt hij wel de ring in het kader van de bokssport, dan aanvaardt hij op vrijwillige basis de regels die in verenigingsverband voor de bokssport zijn opgesteld en voor de verenigingsleden van kracht zijn. Als verenigingsleden maken sporters zich sterk voor een gezamenlijk doel: het mogelijk maken van de activiteit zelf. Dat schept een verbondenheid tussen hen. Dit is een bijzondere vorm van verbondenheid, omdat zij tegelijkertijd in deze activiteit elkaars tegenstrevers (kunnen) zijn.

De regels in de wedstrijdsport zijn per definitie gericht op het creëren van (plezierige) spanning tussen deze tegenstrevers. Lopen de krachtsverschillen te sterk uiteen, dan wordt de wedstrijd saai en is de sport niet leuk meer; noch voor de beoefenaars, noch voor de toeschouwers. Maar de spanning mag niet zo groot worden dat de sportieve strijd ontaardt in een werkelijk gevecht. Het ideaal is, kortom, een spanningsbalans tussen wanorde en verveling, tussen geweld en routine. Er dient sprake te zijn van beheerste wedijver; met strijd, maar binnen de regels van het spel.

Naarmate het belang stijgt dat aan deze strijd wordt toegekend, neemt deze polaire spanning toe (De Heer 1974: 43-51). Dat wordt in principe als prettig ervaren. Mensen zoeken in de sport deze (niet bedreigende) spanning op. De sport krijgt in dat geval zijn aantrekkelijkheid doordat het als een vrijplaats fungeert, waar je niet gek wordt aangekeken als je uiting geeft aan de emoties die met die spanningen gepaard gaan (Elias en Dunning 1986; De Swaan 1985).

Deze betrekkelijk simpele en eenduidige principes zijn in de sportwereld op talloze manieren uitgewerkt en vormen de basis voor een zeer complexe, dynamische en gedifferentieerde wereld. Iedere georganiseerde sport heeft verschillende spelregels, maar deze regels zijn per sport mondiaal gestandaardiseerd, zodat vrijwel alle sporten over de hele wereld volgens dezelfde regels kunnen worden beoefend. Zodoende fungeert de sport als een activiteit via welke grote delen van de wereldbevolking met elkaar in interactie staan (Van Bottenburg 1994).

Dat geldt niet alleen voor het beoefenen van sport, maar met name ook voor het kijken ernaar. Vanwege de eenheid van tijd, plaats en handeling is sport zeer geschikt om te volgen, in een stadion, langs een parcours of via de televisie. Hierdoor krijgt sport een extra dimensie: de sportactiviteit kan in dienst staan van het plezier van de beoefenaars zelf, maar kan ook een vermaakfunctie hebben voor toeschouwers. Het plezier dat een sportactiviteit biedt, kan zodoende over een veelvoud van het aantal beoefenaars worden verspreid. Soms trekt een enkele sportwedstrijd van slechts twee beoefenaars zelfs een miljardenpubliek.

Het spelelement is essentieel om het plezier dat sport biedt te kunnen verklaren. Maar dit sporteigen principe is geen onveranderlijk, natuurlijk gegeven. Het is door mensen ontwikkeld en wordt door mensen toegepast en — indien nodig — aangepast. Bovendien is het spelelement niet de enige motivatie van mensen geweest om sporten te ontwikkelen. Naast de behoefte tot spelen lagen (en liggen) ook andere prikkels en stimulansen aan de ontwikkeling en beoefening van sporten ten grondslag, zoals de wens tot vermaak, tot sociabiliteit en tot financieel gewin, evenals de oefening van specifieke vaardigheden en het nastreven van een maatschappelijk nut.

Het attractieve karakter van sport bepaalt voor een deel haar maatschappelijke betekenis. Of mensen nu gaan sporten vanwege het plezier en de ontspanning, ten behoeve van gezondheid en fitheid of om het contact met anderen, steeds geldt dat de sport voor hen in een fundamentele behoefte aan individueel welzijn voorziet. Tot deze fundamentele welzijnsbehoefte behoort ook de veelzijdige mogelijkheden die sport biedt voor zelfontplooiing. Het sterke accent op lichamelijke beweging in sport leert om het eigen lichaam en de eigen fysieke grenzen kennen. Bovendien biedt sport aan mensen de mogelijkheid zich ergens in te bekwamen, zichzelf te verbeteren en zich in die vaardigheid te meten met anderen.

Die welzijnsfunctie is echter slechts één aspect van de maatschappelijke waarde van sport. Om te weten wat die sportbeoefening betekent voor het sociale functioneren van deze mensen en in het verlengde daarvan voor de sociale verbanden waarvan zij deel uitmaken, zal ook onderzocht moeten worden welke functies en effecten de

sport mogelijkerwijs heeft op maatschappelijk niveau. Daarvoor is een perspectiefwisseling nodig, waarin niet meer het individuele motief voor sportgedrag centraal staat, maar de maatschappelijke uitwerking ervan.
In de wetenschappelijke literatuur[8] is een lange reeks van betekenissen op maatschappelijk niveau onderscheiden. Deze overlappen elkaar voor een aanzienlijk deel, doordat er verschillende methodes van classificatie worden gehanteerd. Wij hebben deze betekenissen teruggebracht tot vier basisthema's:

- *Sport en karaktervorming* (paragraaf 3.2)
Hierbij valt te denken aan de invloed van sport op de karaktervorming in het algemeen en meer specifieke persoonlijkheids- en gedragskenmerken in het bijzonder, zoals doorzettingsvermogen, zelfwaardering, sociaal gedrag en prestatiestreven.

- *Sport en sociale binding* (paragraaf 3.3)
Waaronder de invloed van sport wordt besproken op enerzijds de sociale cohesie van groepsverbanden, bijvoorbeeld door affiliatie, identificatie, integratie en emancipatie, en anderzijds de dynamiek van groepsverbanden, door de ontwikkeling van sociale vaardigheden, bestuurlijk vermogen en dergelijke.

- *Sport en gezondheid* (paragraaf 3.4)
Dit thema wordt breder opgevat dan louter de invloed van sport op de gezondheid, conditie en fitheid en het therapeutische effect van sport. Ook de invloed van sport op lichaamsontwikkeling, lichaamsbeheersing en lichaamsonderhoud valt hieronder.

- *Sport en economie* (paragraaf 3.5)
Hieronder wordt de economische waarde van de sportmarkt samengevat aan de hand van gegevens over bijvoorbeeld de totale omzet, de investeringen, de werkgelegenheidseffecten, en dergelijke, met bijzondere aandacht voor de media.

3.2 Sport en karaktervorming

Deelname aan één van de sporten die binnen de sportwereld zijn ontwikkeld, heeft in zekere zin een karaktervormende werking. Toen de georganiseerde wedstrijdsport halverwege de negentiende eeuw haar intrede deed, had men de neiging deze invloed van sport te overschatten. De bekende uitspraak dat Napoleon zijn Waterloo vond “on the playing fields of Eton” is daarvan een voorbeeld.

“The playing fields of Eton” verwijst naar de sportcultuur die in de negentiende eeuw heerste op Eton, de meest prestigieuze privéschool van Engeland. Net als op de overige privéscholen vormde sportbeoefening een essentieel onderdeel van het leven op dit elite-internaat. Die sportcultuur was toentertijd typisch Brits. In andere landen was sport nog nauwelijks bekend. Voor de Engelsen was het verband tussen hun sportbeoefening en de machtspositie die zij wereldwijd hadden opgebouwd duidelijk. Zij zagen sport als een onmisbaar element in de opleiding tot *captains of industry* en *leaders of the empire*. De karaktereigenschappen die op de sportvelden van de privéscholen werden aangeleerd, vormden voor hen de basis voor het

pionieren in Australië, het preken in Afrika en het vechten in Birma (Mangan 1981; 1986).

Deze overtuiging van de karaktervormende werking van sport was kenmerkend voor de visie die de Engelsen in de loop van de negentiende eeuw op sport ontwikkelden en die vervolgens ook buiten Engeland werd overgenomen. Sport werd onder meer gezien als instrument om eigenschappen aan te kweken als mannelijkheid, flinkheid, zelfbeheersing, loyaliteit en gehoorzaamheid. Die visie op sport is in de loop van de twintigste eeuw wat afgezwakt, maar nooit geheel verdwenen. In 1934 werd de invoering van een sportprogramma op Amerikaanse scholen verdedigd “omdat het waardevolle karaktereigenschappen zoals betrouwbaarheid, doorzettingsvermogen, vastberadenheid en regelnaleving bevordert” (Gordon R. Fisher, geciteerd in Edwards 1973: 78). En toen de Nederlandse overheid in 1960 voor het eerst een nota over het sportbeleid uitbracht, was ook daarin te lezen dat de jeugd door sportbeoefening deugden kon verwerven als volharding, vindingrijkheid, moed en uithoudingsvermogen (Stokvis 1979: 104 en 1989: 158-160).

De veronderstelling dat sport het karakter van mensen vormt, ligt voor de hand. Het is vrij gemakkelijk aantoonbaar dat allerlei maatschappelijk hoog gewaardeerde persoonlijke eigenschappen, zoals overwicht, flexibiliteit, zelfstandigheid, verantwoordelijkheidsbesef, initiatief, besluitvaardigheid, leerbereidheid, aanpassingsvermogen, doorzettingsvermogen, loyaliteit, inventiviteit, ambitie, zelfcontrole, leiding geven, samenwerkingsvermogen en uithoudingsvermogen ook in de sportwereld van belang zijn (bijv. Cowell 1960; Roberts en Sutton-Smith 1962). Maar uit deze constateringen kan niet worden geconcludeerd dat mensen zich inderdaad door sportbeoefening allerlei maatschappelijk relevante vaardigheden, waarden en rollen toeëigenen. De geconstateerde correlaties geven namelijk geen causale relatie aan. Het is waar dat de genoemde eigenschappen in sportwereld én samenleving worden gewaardeerd, maar dat betekent nog niet automatisch dat het karakter van mensen door de sport verandert en dat sporters ook in andere maatschappelijke sferen profiteren van de nadruk die in de sport op de genoemde eigenschappen wordt gelegd (Greendorfer 1992; Stevenson 1975).

De laatste decennia is de causaliteit tussen sport en persoonlijkheidsontwikkeling onderwerp van wetenschappelijk onderzoek geworden (Coakley 1993: 180; Iso-Ahola en Hatfield 1986: 110-111). Hieruit kan worden afgeleid dat deelname aan (top)sport of fitness training op korte termijn niet leidt tot ingrijpende veranderingen in de persoonlijkheid, maar dat sportbeoefening op onderdelen van de persoonlijkheidsstructuur wel degelijk een positief effect kan hebben. Er bestaat met name een vrij grote overeenstemming over de invloed van sport op het zelfbeeld en de zelfwaardering van mensen, op hun ambitie en prestatiegerichtheid, en op de nadruk die zij leggen op competitieve waarden (Gabler 1976; McCloy Layman 1974; Sack 1975; Stevenson 1975; Folkins en Sime 1981; Eysenck, Nias en Cox 1982; Young en Ismail 1976).

Zelfwaardering

Diverse onderzoeken leiden tot de conclusie dat zelfwaardering in positieve zin verandert door sportbeoefening (Koocher 1971; Folkins en Sime 1981; Sonstroem 1982). Een onderzoek van Duke e.a. (1977) doet bovendien vermoeden dat met de toename in zelfwaardering ook het idee toeneemt dat men in het algemeen de situatie in eigen hand heeft en niet afhankelijk is van factoren van buitenaf. Niet het sporten als zodanig, alswel het leren van nieuwe sportvaardigheden is daarbij vermoedelijk de factor die bepalend is. De mate waarin sportbeoefening een positieve invloed op het zelfbeeld heeft, blijkt daarnaast afhankelijk te zijn van de mate waarin men zelf en waarin anderen belang hechten aan deze sportvaardigheden (Koocher 1971, Iso-Ahola en Hatfield 1986: 111-113).

Dit effect op de zelfwaardering lijkt zich vooral voor te doen bij fitness-training (zie de overzichtsartikelen van Folkins en Sime 1981; Sonstroem 1982). In een competitieve context ligt dit gecompliceerder, omdat verliezen ook kan leiden tot een negatievere houding ten opzichte van zichzelf zowel als ten opzichte van anderen (Burchard 1979). Dit is sterker het geval bij degenen die zich bovenal richten op winnen dan bij hen die het aanleren van nieuwe vaardigheden centraal zetten. Hierin hebben bijvoorbeeld ouders en coaches een belangrijke rol. Eén van de conclusies die Burchard trekt, luidt dan ook dat de karaktervormende kwaliteit van sport onder kinderen en jongeren samenhangt met de houding van de volwassenen die direct bij hun sportbeoefening betrokken zijn.

Prestatiestreven

Diverse Amerikaanse onderzoeken onder kinderen, jongeren en studenten laten zien dat er een verband bestaat tussen sportbeoefening in competitieverband enerzijds en een grotere nadruk op succes, winnen en slagen anderzijds (Maloney en Petrie 1972; Mantel en Vandervelden 1974; Nixon 1980). Zo hebben sporters bijvoorbeeld een hoger verwachtingspatroon van hun schoolprestaties dan niet-sporters. Dit verband is sterker onder leden van sociaal lagere klassen dan bij mensen uit hogere sociale milieus (Rehberg en Schafer 1968). De oorzaak van dit verband kan natuurlijk zijn dat mensen met grotere ambities en een sterker prestatiestreven eerder gaan sporten. Maar er zijn ook studies die hebben aangetoond dat sporters werkelijk hogere schoolprestaties leveren. Iso-Ahola en Hatfield (1986: 125) concluderen op grond van een inventarisatie van onderzoeken op dit gebied:

> “High school athletic participation significantly influences educational expectations and aspirations, resulting in high educational attainments.”

Coakley (1993: 181-182) voegt daaraan toe dat een dergelijk verband vooral opgaat bij de beoefening van prestigieuze sporten, die ertoe leidt dat de sporter meer aandacht krijgt van medescholieren, studiegenoten en leerkrachten. In dat geval wordt het verband niet of niet alleen veroorzaakt door de individuele ambities van de sporters, maar (ook) door een sociaal mechanisme dat hierbij optreedt: het komt studenten en scholieren ten goede als zij door hun sportprestaties in de aandacht

komen te staan bij degenen die hun ontwikkeling op school of universiteit positief kunnen beïnvloeden.

Deze onderzoeken werden in de context van het Amerikaanse schoolsysteem uitgevoerd en bovendien op onderwijsinstituten waar sport centraal staat in het campus-leven. Van niet gering belang is voorts dat goede sportpresaties een reden kunnen zijn voor het verkrijgen van een studiebeurs voor één van de Amerikaanse universiteiten. Een vraag die hier onbeantwoord moet blijven, is of deze Amerikaanse onderzoeksresultaten ook voor Nederland gelden (vgl. Iso-Ahola en Hatfield 1986: 126).

Competitiviteit

In het verlengde van dit verband tussen competitiesport enerzijds en ambitie en prestatiestreven anderzijds is wel geconstateerd dat beoefenaars van wedstrijdsport ook buiten de sport meer nadruk gaan leggen op competitieve waarden.

Welke invloed sport heeft op coöperatieve waarden is minder duidelijk: deze kan zowel negatief als positief zijn. Enerzijds hebben diverse onderzoekers een negatief verband gelegd tussen wedstrijdsport en pro-sociaal gedrag als ‘met elkaar delen’ en ‘elkaar helpen’ (Dubois 1986, Kleiber en Roberts 1981, Barnett en Bryan 1974, McGuire en Thomas 1975, Estrada e.a. 1988). Zo constateert Edwards (1973: 320) dat wedstrijdsport een bestaande animositeit tussen twee tegen elkaar uitkomende teams (of tussen de groepen mensen die zij vertegenwoordigen) kan vergroten. Dat komt overeen met een algemeen inzicht uit de experimentele sociale psychologie en ontwikkelingspsychologie, namelijk dat coöperatieve waarden als samenwerking, delen, helpen, invoelingsvermogen en altruïsme, onder druk komen te staan als competitieve waarden (zoals onafhankelijkheid, prestatie, moed en doorzettingsvermogen) overbenadrukt worden (zie bijv. Kleiber en Roberts 1981).

Anderzijds blijkt uit onderzoek dat sport een positief effect kan hebben op het sociale gedrag van mensen. Welke uitwerking sport heeft, blijkt ten eerste afhankelijk van de sociaal-culturele en morele ‘bagage’ van de sporters zelf. De socialisatie die zij voorafgaand aan de sportparticipatie hebben doorlopen, bepaalt in belangrijke mate de socialiserende werking die van hun sportparticipatie zal uitgaan (Coakley 1990; Sisjord geciteerd in Vuori e.a. 1995). Ten tweede blijkt het effect van sport op sociaal gedrag ook afhankelijk van de vraag in hoeverre winnen in het algemeen en winnen ten koste van anderen in het bijzonder wordt benadrukt (Sherif et al 1953, 1961).

In de literatuur bestaat de neiging om de mogelijke versterking van competitieve waarden en verzwakking van coöperatieve waarden door sport als een negatieve invloed te interpreteren. Daarmee lijken zij ervan uit te gaan dat het oproepen van een stressvolle situatie, het aangaan van strijd, het tentoonspreiden van prestatiedrang en het streven naar onderscheiding eigenlijk in de sport en daarbuiten niet thuishoren en teruggedrongen zouden moeten worden. Daartegen kan worden ingebracht dat competitieve waarden in alle geïndustrialiseerde samenlevingen worden benadrukt als belangrijke eigenschappen. Zoals Göran Patriksson (Vuori

1995: 133) concludeert:

> "In a pluralistic society some groups do like achievement oriented values and individualism as possible outcomes of sport, whereas others may have a preference for cooperative values and hope to see them as results of sport participation. In fact, both types of value orientations can be socialized in various degrees - it depends to a large extent on the environment."

Hoe dit ook zij, de meeste mensen leren al vroeg om zich doelen te stellen, om hun potentiële mogelijkheden te ontwikkelen en om succesvol te worden op de wijze zoals dat is gedefinieerd door de samenleving waarvan zij deel uitmaken. Die aspecten komen in de sport terug en dat is ook één van de redenen dat ouders hun kinderen tot sportdeelname stimuleren (Coakley 1990: 88).

Deze prestatieve oriëntatie is bij kinderen niet onproblematisch. Pedagogische inzichten leren dat een te vroeg accent op prestatie, doelstelling en wedstrijdelementen in de sport niet bevorderlijk is voor de ontwikkeling van kinderen. Bovendien kan een dergelijke nadruk het plezier in sport op jonge leeftijd bederven. Het gevaar is reëel dat een dergelijke negatieve ervaring met sport op te jonge leeftijd de belangstelling voor sport op latere leeftijd frusteert (Smoll e.a. 1988; Buisman 1987, 1995). Tegen die achtergrond heeft Mary Duquin de sport voor kinderen omschreven als een verkrampte en overgestructureerde omgeving (Smoll e.a. 1988: 37).

Die visie is gebaseerd op een te eenzijdig beeld van de sportwereld. Duquin heeft vooral de prestatiegerichte wedstrijdsport op het oog en gaat bovendien voorbij aan de initiatieven van diverse sportorganisaties om speciale activiteiten te ontwikkelen die zijn afgestemd op kinderen (zie voor Nederland bijvoorbeeld Lucassen, Van Maanen en Ooyen 1987).[9] Maar als waarschuwing is Duquins omschrijving op zijn plaats. Het accent zal tijdens de vroege kinderfase op andere vaardigheden moeten liggen dan gedurende de puberteit of adolescentie. Waar de introductie met sport bij kinderen in de jongste leeftijdscategorie vooral gericht zal moeten zijn op plezierbeleving, samenspel, het eigen lichaam leren kennen en het leren van basisvormen van beweging, kunnen kinderen in een latere fase langzamerhand worden ingevoerd in de wedstrijdgeoriënteerde sport, waarin het gaat om een combinatie van coöperatie en competitie in een prestatieve sfeer. In eerste instantie zal er geen nadruk gelegd moeten worden op het winnen van wedstrijden; ook motivationeel zijn jonge kinderen daar niet rijp voor. Pas na het zevende jaar ontwikkelen zij doorgaans de wens en mogelijkheid om sociale vergelijkingen te trekken, zoals die in sportcompetities worden toegepast, al bestaan er sterke verschillen tussen kinderen. Wat de betrokkenheid van kinderen bij wedstrijdsport betreft, dient men dus niet af te gaan op leeftijd, maar op het moment dat een kind er rijp voor is (Smoll e.a. 1988; Buisman 1987, 1995).

De relatie tussen sportparticipatie en competitieve waarden is eveneens aangetoond door Starr (geciteerd in Iso-Ahola en Hatfield 1986) in een onderzoek naar persoonlijkheidsprofielen van managers uit het bedrijfsleven te Iowa. Deze managers werden onderverdeeld in drie categorieën: mensen in de absolute topfuncties, het

aankomend talent en degenen die hun carrière min of meer hadden zien stranden. De onderzoeksresultaten lieten zien dat deze groepen een afnemende mate van assertiviteit, agressiviteit en prestatiegerichtheid vertoonden. Daarbij kon er een sterk verband aangetoond worden met hun sportverleden. Hoe hoger de positie die men innam, des te meer had men aan sport in het algemeen en wedstrijdsport in het bijzonder gedaan. Dit suggereert een vrij sterk verband tussen sportparticipatie op jonge leeftijd en later succes in het bedrijfsleven. Maar een causaal verband kan hier niet worden gelegd. Het is namelijk niet duidelijk in hoeverre zelfselectie hierbij een rol speelt. De topmanagers hadden wellicht juist voor sport gekozen vanwege hun assertiviteit, agressiviteit en prestatiegerichtheid en deze eigenschappen kwamen hen wederom van pas in hun latere beroepsloopbaan. Er is dus niet aangetoond dat zij deze eigenschappen in de sport geleerd hadden. Wel kunnen op grond van deze onderzoeksresultaten de volgende hypotheses geformuleerd worden:

- Fanatieke sporters/wedstrijdsporters in de jeugdjaren vertonen vaker dan niet-sporters/recreatiesporters eigenschappen die nodig zijn om op latere leeftijd succesvol te zijn in het bedrijfsleven.

- Door de beoefening van wedstrijdsport oefent en versterkt men eigenschappen en vaardigheden die in leidinggevende posities in het bedrijfsleven van pas komen en die ertoe kunnen bijdragen dat men gedurende de beroepsloopbaan hoge doelen gaat nastreven en bereiken.

Vanzelfsprekend is daarmee niet gezegd dat sportbeoefening in de jonge jaren vanzelf leidt tot succes op latere leeftijd. Diverse onderzoeken laten zien dat de loopbaanpatronen van vroegere sporters in het algemeen niet afwijken van die van niet-sporters (Dubois 1978, Loy 1969, Okihiro 1984). Niettemin verdienen beide hypotheses een brede toetsing in de Nederlandse context, al was het maar omdat het de *human resources manager* van hoogst relevante informatie kan voorzien. Daarbij zou aandacht moeten uitgaan naar de vraag of datgene wat in de sport wordt geoefend en aangeleerd ook in de samenleving als geheel tot uitdrukking wordt gebracht. Dit geldt voor alle facetten van de sportbeoefening, dus ook voor doorzettingsvermogen, verantwoordelijkheidsbesef, initiatief, zelfcontrole, besluitvaardigheid, aanpassingsvermogen, etcetera.

Resumerend kan worden gesteld dat sportbeoefening niet leidt tot ingrijpende veranderingen in de persoonlijkheid. Niettemin is sportbeoefening, zoals Abram de Swaan het heeft uitgedrukt, “onmiskenbaar mede een oefening in de eigenschappen die in de moderne samenleving van voordeel zijn, ook op het werk: punctualiteit, prestatiedrang, beheersing van lichaamsbewegingen en gemoedsdoeningen, onderwerping aan en manipulatie van gedragsregels.” (De Swaan 1985: 28). Over de vraag in hoeverre sporters deze ervaringen ook buiten de sport toepassen is weinig bekend. De meeste zekerheid bestaat over de invloed van sport op het zelfbeeld van mensen en - in mindere mate - op hun prestatiedrang en competitiviteit.

3.3 Sport en sociale binding

Naast een karaktervormende werking wordt er aan sporten ook een bindende en normerende invloed toegekend. De vraag daarbij is in hoeverre mensen via de sport vaardigheden, normen en waarden leren kennen en of zij daardoor hechter geïntegreerd raken en beter gaan functioneren in de sociale verbanden waarvan zij deel uitmaken. Biedt de sport mogelijkheden tot integratie en emancipatie? Versterkt sport de sociale binding tussen mensen en daardoor de sociale cohesie van de samenleving als geheel? Daarmee komt wellicht de belangrijkste maatschappelijke waarde van sport aan de orde, zeker in het licht van de verontrusting over de terugloop van de burgerparticipatie in bijvoorbeeld kerk en politiek en de toename van een individualistische, consumentistische en calculerende houding van individuele burgers ten opzichte van elkaar en jegens de overheid.

Sociale binding en sociale onderscheiding

De sportwereld is te beschouwen als een immense kluwen betrekkingen tussen mensen; met talrijke knooppunten van lokaal tot mondiaal niveau. Sportparticipatie (als beoefenaar, toeschouwer, vrijwilliger of hoe dan ook) biedt daardoor vele mogelijkheden om sociale contacten op te doen. Dat is ook één van de redenen waarom sport door mensen zo hoog wordt gewaardeerd.

Dergelijke contacten komen vooral tot stand als men gaat sporten in georganiseerd verband. Dan knoopt men aan bij een gestructureerd netwerk van betrekkingen, zodat nieuwe relaties ontstaan en mensen hun communicatieve capaciteiten verder kunnen ontwikkelen (Digel 1985). Hoeveel kennissen en vrienden men gemiddeld via sportbeoefening opdoet, is niet bekend. Evenmin weten we hoe hecht deze bindingen zijn. Vast staat wel dat zij zeer hecht kunnen zijn; sommigen hebben zelfs hun levenspartner op de sportclub ontmoet. Van diverse sporten is bekend dat zij niet zelden fungeren als een soort huwelijksmarkt, zoals hockey, tennis en korfbal (Holt 1981; Van Bottenburg 1991).

Vrienden en kennissen kiezen veelal bewust de sport uit om met elkaar iets te ondernemen en samen iets leuks te doen, waardoor bedoeld of onbedoeld hun onderlinge band wordt bevestigd en versterkt. Ook in passieve zin fungeert sport op deze wijze als bindmiddel. Onder schoolkinderen, vooral jongens, gaan de gesprekken veelvuldig over sport. Ook onder volwassenen is sport een geliefd gespreksonderwerp: in de familie- of vriendenkring, tussen buren of collega's, maar ook tussen onbekenden dient sport zich vaak als één van de eerste onderwerpen aan. In onze gedifferentieerde cultuur zijn er immers maar weinig verschijnselen waarvoor zoveel verschillende mensen zich interesseren. Vanwege deze positieve uitstraling en grote populariteit, kan de sport bindingen versterken die elders reeds tot stand zijn gekomen. Dat gegeven wordt door bedrijven benut als zij kaartjes voor sportwedstrijden onder hun relaties verdelen. Omgekeerd kunnen de formele en informele betrekkingen die in de sportwereld tussen personen ontstaan, de omgang tussen dezelfde personen in een andere sociale context vergemakkelijken. Zo is het eenvoudiger om contact te leggen met een nieuwe collega als je die al eens gezien

hebt op de squashbaan of de hockeyclub.

Waar het gaat om de passieve sportbetrokkenheid, zorgt vooral de topsport voor een bindend element tussen mensen. Mede dankzij de media zijn topsporters uitgegroeid tot publieke figuren. Zij zijn objecten van identificatie, met soms een regionale, soms een nationale en steeds vaker ook een transnationale uitstraling. Hun prestaties vervullen mensen die zich tot dezelfde sociale verbanden rekenen met trots. Daarbij identificeren zij zich op wisselende niveaus. Als het gaat om de supporters bij een voetbalderby tussen Go Ahead Eagles en De Graafschap is sprake van identificatie op regionaal niveau. Worden de Zuidafrikaanse rugbyers na het behalen van de wereldtitel gehuldigd, dan speelt deze identificatie zich af op nationaal niveau. En als de prestaties (én de leefstijl) van André Agassi, Magic Johnson of Alberto Tomba collectieve aandacht over de hele wereld vragen, dan ontstaat er een onuitgesproken gemeenschapsgevoel op wereldschaal.

Het beeld dat alle mensen ter wereld voor een deel gemeenschappelijke interesses, gevoelens en ervaringen hebben, wordt dan ook door de sport bevorderd. Dit klinkt snel pathetisch, maar voor zover sport dergelijke gevoelens van onderlinge verbondenheid oproept, draagt zij bij aan de vrede en veiligheid in de wereld. Sport is één van de weinige symbolen van mondiale verbondenheid tussen mensen die door vrijwel de hele wereldbevolking wordt herkend. Inmiddels worden enkele tientallen sporten in meer dan honderd landen volgens dezelfde grondprincipes beoefend; bij de grootste internationale sportorganisaties zijn zelfs meer nationale leden aangesloten dan bij de Verenigde Naties (Stokvis 1989b).

De sport zorgt niet alleen voor interactie en binding tussen mensen, maar ook voor categorisering, onderscheiding en hiërarchisering. Deze processen kennen een sportieve en een sociale dimensie. In de sport worden mensen opgedeeld in verschillende categorieën op grond van beoefeningsniveau, nationaliteit, leeftijd, sekse en validiteit. Individuele sporters en sportteams kunnen degraderen en promoveren. Op het podium - met de beste bovenaan, de nummers twee en drie daaronder, en de nummers vier en verder buiten beeld - krijgt deze hiërachisering concreet gestalte. Bovendien speelt zich in de sport een sociale wedijver af. Mensen beoordelen elkaar onder meer op grond van de vraag of men sport, welke sport men beoefent, met wie en hoe men dit doet. Een gezamenlijke voorkeur voor een bepaalde club of sport geeft een persoon of een groep personen een eigen identiteit, waarmee zij zich onderscheiden van mensen met andere voorkeuren (Van Bottenburg 1994).

De sportwereld zet dus tegelijkertijd aan tot enerzijds sociale binding: tot affiliatie, coöperatie, identificatie en socialisatie; en anderzijds sociale onderscheiding: tot boven- en onderschikking, competitie, rivaliteit, prestatiedrang, resultaatgerichtheid en specialisatie. Beide aspecten, binding en onderscheiding, zijn in de sportwereld onlosmakelijk met elkaar verbonden. De liefde van een supporter voor een club is niet los te zien van de competitie van zijn club met andere clubs. Evenzo kan competitie de rivaliteit tussen twee groepen doen toenemen, terwijl zij tegelijkertijd de interne solidariteit van deze groepen versterkt (Iso-Ahola en Hatfield 1986: 114-115). De interne cohesie groeit dankzij groepsantagonisme (Parlebas geciteerd in Vuori

e.a. 1995); omgekeerd wordt de groepsrivaliteit bevorderd als er sprake is van twee gescheiden, concurrerende groepen met een hechte interne binding.

In andere woorden: de onderscheidende werking van sport versterkt de bindende werking en vice versa. Juist het competitieve element draagt ertoe bij dat de sociabiliteit en coöperatie binnen een sportteam sterker toeneemt dan in een groep die niet met een wedstrijdelement wordt geconfronteerd (Thill 1988). Dit leidt niet tot almaar grotere tegenstellingen tussen groepen. De deelname aan de Olympische Spelen door sporters die namens landen tegen elkaar uitkomen, is onderdeel van een gemeenschappelijk doel: het mogelijk maken van een sportcompetitie tegen elkaar. Het realiseren van dit gezamenlijke doel is de verbroedering die men nastreeft. De tegenstanders zijn in deze zin ook medespelers, teamgenoten. Zij hebben elkaar nodig om de sportwedstrijd mogelijk te maken. Het besef daarvan is een belangrijke rem op escalatie van de met de wedstrijdsport verbonden spanningen (Cavadini, geciteerd in Vuori e.a. 1995).

Het is verhelderend om de sportwereld in dit opzicht te vergelijken met het bedrijfsleven of het leger. Net als in de sportwereld is er in het bedrijfsleven en leger sprake van competitie en coöperatie, een grote druk tot conformiteit aan bestaande regels, een groot accent op presteren, een toenemende specialisatie, een groeiende complexiteit, enzovoort. Maar hier gaat het ons vooral om het verschil: de deelname aan het arbeidsproces of aan militaire acties vindt plaats onder grote druk en met zware sankties, terwijl sport uit vrije wil en op grond van de belangstelling van de sporter zelf wordt beoefend. Ook is de prestatiedrang in de sport sterker dan in de andere sferen gekoppeld aan waarden als vriendschap, sportiviteit en dergelijke (Lenk 1973: 20 e.v.; Heinemann 1981: 232-234). Dat kan mede zo zijn omdat er van het resultaat van sportwedstrijden (voor zover het niet gaat om beroepssport) veel minder effect uitgaat op het overige maatschappelijke leven van de betrokkenen dan in een concurrentiestrijd tussen ondernemingen of een militaire confrontatie het geval is. “It’s all in the game”, kan bij verlies in de sport heel wat luchthartiger worden gezegd dan in het bedrijfsleven of tijdens oorlog. Deze uitvlucht naar luchthartigheid maakt dat het accent op competitie, onderscheiding en resultaatgerichtheid in de sport zo gemakkelijk een bindend effect sorteert.

Competitiviteit wordt in de sport bewust opgeroepen om de activiteit als zodanig inhoud te geven. Zij bepaalt voor een groot deel ook de aantrekkelijkheid van sport, zowel voor de beoefenaars als de toeschouwers. Zoals al eerder aan de orde kwam, gaat het in de kern bij de wedstrijdsport om het creëren van beheerste wedijver met een plezierige spanning. Sporters dienen volgens vaststaande regels met en tegen elkaar te strijden om de winst. Daarbij komen sporters dus tegenover elkaar te staan, evenals de toeschouwers die zich met één van beide partijen identificeren.

Over het algemeen leidt dit niet tot problemen en zorgt juist de onderlinge wedijver voor de spanning en het plezier dat zovele mensen aan sport beleven. De wedstrijd voltrekt zich dan in een sfeer van fair play. Maar soms plaatsen beoefenaars of toeschouwers het belang van de uitkomst van de wedstrijd boven dit principe en ontaardt de sport in een ruzie, vechtpartij of zelfs bloedbad. De groepsbinding die de sport bewerkstelligt, verliest het dan van de tegenstellingen, spanningen of vijandigheden die er in het maatschappelijk verkeer tussen deze groepen mensen bestaan of die door de competitiesport worden opgeroepen. Er is sprake van overidentificatie en overconformering, waarbij het belang van de eigen groep wordt verabsoluteerd en de sportcontext (lees: sportieve context) ondergesneeuwd raakt door bestaande of opgeroepen tegenstellingen met de andere groep (De Swaan 1985).

Identificatie en identiteitsvorming

De sport biedt in talrijke opzichten mogelijkheden tot identificatie en identiteitsvorming.

Deze functie van sport houdt ten eerste verband met de invloed van sportbeoefening op zelfwaardering. Door competentie op te bouwen in een tak van sport groeit de zelfwaardering en daarmee de vorming van een eigen identiteit. Die identiteit kan er bijvoorbeeld toe bijdragen dat men doorzettingsvermogen toont in moeilijke situaties buiten de sport of teleurstellingen en afwijzingen in het sociale leven sportief opvat. De identiteit als rugbyer of alpinist schept bovendien een band met anderen die zich eveneens als zodanig zien en bevordert de ontwikkeling van vriendschap met deze personen. In dat geval identificeert men zich met rugbyers of alpinisten in het algemeen en kent men zich grosso modo de eigenschappen toe die bij het abstracte beeld van *de* rugbyer of *de* alpinist passen.

Ten tweede houdt deze functie verband met de voorbeeldfunctie die de topsport biedt. Iemand kan zich ‘Feyenoorder’ voelen en noemen, al heeft hij of zij nog nooit een stap op Varkenoord of in De Kuip gezet. Daarmee kent deze persoon zich een andere identiteit toe dan degene die zich met Ajax verbonden voelt. Het gaat hier om een identiteit met voornamelijk emotionele betekenis. Het is niet uitgesloten dat deze mensen op grond van hun voorkeur bepaalde algemene gedragskenmerken gaan waarderen die stereotypisch zijn voor het verschil tussen deze clubs, zoals ‘doorzettingsvermogen’ contra ‘speelsheid’, ‘hard werk’ contra ‘technisch vernuft’ en ‘gewoon doen’ versus ‘arrogant zijn’. In dergelijke gevallen is sprake van een groepsspecifieke identiteit: enkele of vele mensen gaan zich met eenzelfde symbool identificeren, hetzij een individuele sporter, hetzij een team, hetzij een grote groep beoefenaren van eenzelfde tak van sport.

Het object van identificatie hoeft niet voor één, maar kan voor vele identiteiten tegelijkertijd model staan. Bij Martina Navratilova kan het bijvoorbeeld gaan om een tennisser, een vrouw en een lesbiënne. Welke identiteit ook wordt benadrukt, de identificatie versterkt doorgaans de binding en solidariteit met mensen die zich dezelfde identiteit toeëigenen. Dat kan op verschillende niveaus gebeuren. De

plaatselijke held kan symbool staan, maar ook de nationale of mondiale sportkampioen. Als het Nederlands voetbalelftal successen boekt, neemt over het algemeen de identificatie van de Nederlandse burgers met dit team toe en via dit team met elkaar en met de natie als geheel. Dat wordt geuit door oranje kledingsstukken te dragen, het volkslied te zingen of met de nationale vlag te zwaaien. De voetbalsport draagt dan bij aan de vorming en ontwikkeling van de nationale identiteit.

De vorming van een groepsidentiteit versterkt echter tegelijkertijd de afgrenzing tegenover groepen mensen met een andere identiteit (Heinemann 1981: 229). Die afgrenzing kan een speels, onschuldig karakter hebben, zeker in de sport. Maar als ze gepaard gaat met een ongunstige stereotypering van andere groepen en een positieve overdrijving van de eigen groepskenmerken, kunnen hieruit problemen ontstaan (Sherif 1961; Elias 1985). Overidentificatie of overconformering liggen hieraan ten grondslag. Het kan daarbij gaan om overidentificatie met een bepaalde groep, zoals blijkt uit een zelfmoord na een nederlaag van een favoriet sportteam, maar ook om overconformering aan bepaalde normen, zoals het geval is bij het gebruik van anabolen steroïden om het lichaam sterker en mooier te maken.

Er is geen reden om aan te nemen dat overidentificatie en overconformering in de sport vaker voorkomt dan daarbuiten, maar het tegengaan van dit gedrag vormt wel een uitdaging voor de sportwereld. Bovenal zijn sporters en toeschouwers hiervoor zelf verantwoordelijk, maar deze verantwoordelijkheid rust ook op de schouders van bestuurders, coaches, ouders en andere begeleiders. Zij dienen (in de wedstrijdsport) bij te dragen aan een ideale spanningsbalans tussen competitieve en coöperatieve waarden. In de kern is dit gelijk aan het bevorderen van *fair play*. Het bevorderen van een competitieve houding en resultaatgerichtheid zal in evenwicht moeten zijn met het stimuleren van samenwerking, regelnaleving, zelfbeheersing en onzelfzuchtigheid. Dat is geen eenvoudige zaak, omdat er allerlei factoren zijn die de spanningsbalans tijdens de wedstrijd kunnen verstoren. Deze balans kent dan ook vele dimensies: het gaat niet alleen om regelnaleving, maar ook om de inspanningsverplichting een zo goed mogelijk resultaat na te streven of het betrekken van alle spelers in het spel (Buisman 1987).

Het bereiken van een optimale balans vereist dat sporters niet alleen worden gestimuleerd tot het naleven van normen en regels, maar ook dat zij zich voortdurend bewust zijn van de spanning tussen competitieve en coöperatieve waarden in hun sportbeoefening. Hoe meer sporters uit zichzelf de normen en regels die zij hanteren, afzetten tegen de vraag naar een ideale spanningsbalans, des te meer zullen zij in staat zijn om vormen van overconformering te controleren en te vermijden (vgl. Coakley 1990: 115-121). De sport zal in dat geval nog sterker dan nu al het geval is, kunnen fungeren als sociale leerschool, omdat eenieder ook in de overige samenleving voortdurend met de spanning tussen beide polen wordt geconfronteerd.

Socialisatie

Dit morele leerproces is een voorbeeld van de wijze waarop sport kan bijdragen aan socialisatie. Onder 'socialisatie' wordt het proces verstaan dat alle individuen in de samenleving doorlopen en waarin zij de vaardigheden, normen en waarden leren kennen die hen in staat stellen om op volwaardige wijze te functioneren in de sociale verbanden waarvan zij deel uitmaken (Wilterdink en Van Heerikhuizen 1985: 22-23). In potentie kan de sportwereld hieraan een belangrijke bijdrage leveren.

Via sportparticipatie kan men (vgl. Rijsdorp 1973):
- leren zich bij informele groepen en formele organisaties aan te sluiten;
- leren contacten te leggen met andere personen;
- leren met hen te communiceren vanuit uiteenlopende posities en rollen;
- leren zich te conformeren aan regels;
- leren deze regels zelf te overdenken en mede te bepalen;
- gemeenschappelijke waarden en normen ontwikkelen;
- sociale en bestuurlijke vaardigheden opdoen;
- wennen aan formele, bureaucratische procedures;
- leren samen te werken om een teamresultaat neer te zetten;
- leren om een onzekere situatie aan te durven gaan;
- de eigen fysieke vaardigheden vergroten;
- leren om te gaan met hygiëne en lichaamsverzorging;
- een gezonde leefstijl ontwikkelen, etcetera, etcetera.

Dergelijke leereffecten kunnen ook van andere maatschappelijke activiteiten uitgaan. Maar de sport heeft drie grote voordelen boven de meeste andere gebieden. Ten eerste zorgt de grootschaligheid en laagdrempeligheid van de sport ervoor dat mensen uit nagenoeg alle lagen van de bevolking erin participeren. Ten tweede zijn de leereffecten te zien als een min of meer onbedoeld nevenprodukt van een activiteit die plezierig is en waarvoor mensen uit zichzelf gemotiveerd zijn. Ten derde zijn aan het vallen en opstaan, dat met leren verbonden is, in de sport over het algemeen minder ernstige problemen verbonden dan in andere maatschappelijke sferen, zoals politiek bestuur, arbeid en verzorging.

Vooral ten aanzien van kinderen is de sport een geschikt en veelzijdig socialiserend instrument. Zoals reeds eerder ter sprake kwam, zijn de regels in de sport helder, worden regelovertredingen direct bestraft en wel door de eerste sanctioneringsinstantie (de scheidsrechter), en komen er in de sport op een specifieke manier allerlei vragen en vaardigheden aan bod die ook in de samenleving als geheel een belangrijke plaats innemen. Omdat jonge kinderen het evaluatieve systeem van competitie nog niet kunnen hanteren, moeten tijdens de vroege kinderfase echter andere vaardigheden worden benadrukt dan gedurende de puberteit of adolescentie. Jonge kinderen spelen, rennen en zwemmen wel, maar het plezier dat zij daarbij beleven is gelegen in de interactie met anderen en het leren beheersen van vaardigheden. De competitiebeleving zoals volwassenen die hebben, ontwikkelen zij pas op latere leeftijd (De Heer 1974: 60-91; Smoll e.a. 1988).

Een mooi voorbeeld van de verschillen hierin tussen volwassenen en kinderen geeft

Roberts (1992). Nadat hij had gezien hoe een aantal jongens op een veldje tegen een balletje trapte, volgde hij twee van hen toen zij naar huis terugliepen. Hij was geïnteresseerd in hun gevoelens en hun opvattingen over hun bijdragen aan het spel. Toen ze vlak bij huis waren, vroeg één van hen wie eigenlijk had gewonnen. Toen de andere jongen daar niet zeker over was, begonnen ze erover te twisten. Daarop vroeg Roberts waarom ze dat deden: als ze het beiden niet konden herinneren, dan was het niet echt van belang, zo suggereerde hij. Eén van de jongens zei hierop: “Maar mijn vader vraagt altijd aan mij wie er gewonnen heeft!”

De socialiserende werking van sport blijft niet beperkt tot de kindertijd. Ook op latere leeftijd kunnen mensen in de sportwereld vaardigheden, normen en waarden leren die in de samenleving als geheel van pas komen. Als mensen zich bijvoorbeeld aansluiten bij een sportvereniging, moeten zij hun weg en plaats vinden. Soms gaat dit gemakkelijk, soms leren zij hun positie te bevechten. Dergelijke ervaringen met groepsbinding en groepsinvoeging komen van pas in hun functioneren buiten de sport. Als zij deze processen (soms meermalen) in de sport hebben doorlopen, zal het hen ook gemakkelijker kunnen afgaan om zich aan te sluiten bij geïnstitutionaliseerde maatschappelijke verbanden buiten de sport.

De meeste sportorganisaties zijn particulier initiatief en dienen door de betrokken mensen geheel op eigen kracht in stand te worden gehouden. Dit vergt en stimuleert zelfwerkzaamheid. Om deze organisaties goed te laten functioneren, dienen mensen (merendeels op vrijwillige basis) bestuurlijke en uitvoerende taken op zich te nemen. Zij zetten in de sport de expertise in die zij elders hebben opgedaan. Tegelijkertijd vinden zij in de sport de mogelijkheid om een breed scala aan ervaringen op te doen en hun expertises verder te vergroten, waarvan vervolgens de samenleving als geheel weer kan profiteren. Te denken valt daarbij aan algemeen bestuur, financieel beheer, vergadertechnieken, organisatie van activiteiten, onderhoud van en verantwoordelijkheid voor accommodaties, begeleiding en transport van teams, enzovoort.

Ook voor sportbeoefening buiten de reguliere sportorganisaties is vaak initiatief van en samenwerking tussen mensen nodig. Het partijtje voetbal op een buurtveldje of het uurtje squash in een hal vindt alleen plaats dankzij een druk tussenmenselijk verkeer. Iemand neemt het initiatief en betrekt een ander of een hele groep bij zijn idee. Mensen bellen elkaar op of spreken elkaar aan, stemmen agenda’s op elkaar af, regelen de huur van een baan of komen een bepaalde speelplek overeen. Ze zorgen voor de aanwezigheid van de benodigde faciliteiten en voor ongeveer gelijkwaardige teams of partners. Dagelijks vinden duizenden van deze sociale processen plaats.

Zodoende biedt sport een ervaringsmodel voor informele regelingen en groepsvorming. Bij elkaar maken dergelijke - vaak onzichtbare en daardoor onderschatte - ervaringen een belangrijk deel uit van het geolied functioneren van samenlevingen. In welke mate de sport op deze wijze bijdraagt aan het bredere maatschappelijke functioneren van individuen is moeilijk te zeggen. Maar alleen al het feit dat bedrijven bij de beoordeling van sollicitanten minder geïnteresseerd zijn in

hun sportbeoefening dan in hun bestuurlijke activiteiten in de sport geeft aan dat hier in brede kring positief over wordt gedacht.[10]

De socialiserende werking van sport is niet zo eenduidig als in het voorafgaande is voorgesteld. De sportwereld wordt namelijk niet gekenmerkt door één leermodel, één moraal of één waardensysteem, maar door meerdere normen en waarden (vgl. Patriksson in Vuori 1995: 119-120). Daarvoor zijn drie redenen aan te voeren.

In de eerste plaats bestaat de sportwereld (alleen al) in Nederland uit miljoenen mannen en vrouwen van verschillende leeftijden en met uiteenlopende sociaal-economische, etnische, culturele kenmerken en morele opvattingen. Het socialisatieproces dat al deze mensen hebben doorlopen, verschilt per individu. Zij zullen dan ook verschillende opvattingen, gedragsregels en vaardigheden in de sportwereld inbrengen.

In de tweede plaats zijn de waarden die in de sport tot uitdrukking komen, mede afhankelijk van de motieven en intenties van de mensen die sporten beoefenen en van hun begeleiders. Afhankelijk van niveau, vorm en context van de sportbeoefening, worden er uiteenlopende eisen en verwachtingen aan de sporters gesteld. Soms wordt sportparticipatie gekoppeld aan fitheid en gezondheid, zoals in vele conditietrainingen en blessurepreventieprogramma's. Soms staat sportdeelname vooral in het teken van persoonlijke ontwikkeling en groepservaringen en gaan de sporters uit van het adagium 'deelnemen is belangrijker dan winnen'. En soms leert de sporter dat eer en zelfrespect in de sport samenhangen met opoffering, risico en pijn, zoals bij de worstelaar die al vroeg tijdens zijn sportloopbaan kreeg aangeleerd om bij kleine blessures juist extra trainingslust en motivatie uit te stralen, de bijgaande pijn niet als excuus op te voeren, artsen in te schakelen om toch te kunnen vechten, pijnstillende middelen te slikken en zichzelf in te prenten dat hij nou eenmaal een prijs moest betalen om de top te halen (Curry 1992).

Ten derde wordt de socialiserende werking van sport op verschillende manieren ervaren, verwerkt en toegepast. Zo liet een studie van Fine (1987) zien dat de regels en morele lessen die ouderen in de sport aan jongeren overdroegen, door deze laatsten werden geherinterpreteerd tot iets dat aansloot bij hun onmiddellijke behoeften en ervaringen. Deze herinterpretatie bleek vooral gericht te zijn op een grotere acceptatie van deze jongeren door hun maatjes. Uit Fine's analyse bleek dat dit onder jongens leidde tot een sterke nadruk op onderscheiding van zwakkeren en meisjes.

In algemene termen leren dergelijke observaties vooral dat jongeren creatief omgaan met het leermodel dat zij vanuit de sport krijgen aangereikt. Ze vergelijken de waarden en normen die in de sport worden overdragen bijvoorbeeld met het feitelijke gedrag van ouderen of van topsporters. Als dat met elkaar in tegenspraak is, dan leert dit hun hoe zij zelf ook door middel van verbale retoriek zich kunnen redden uit een situatie waarin zij de regels hebben overtreden. Kortom, jongeren internaliseren waarden en normen die in de sport worden overgedragen niet automatisch, maar interpreteren deze in het licht van zowel het feitelijk gedrag dat zij in de sport

aantreffen, als het verwachtingspatroon van andere jongeren die voor hen van betekenis zijn (vgl. Grossarth-Maticek e.a. 1990).

Integratie en emancipatie

Vanwege haar socialiserende werking kan aan sport ook een integrerende en emanciperende functie worden toegekend. De integrerende functie werkt op talloze manieren; dicht bij huis maar ook op mondiaal niveau: het jongetje dat na zijn verhuizing door het straatvoetbal vrienden in de nieuwe buurt maakt, maar ook al die mensen die tijdens de Olympische Spelen wereldwijd even één zijn in hun belangstelling en ervaring. De emancipatoire functie van sport hangt met de integratieve functie samen. Doordat sport laagdrempelig van aard is, is zij voor achterstandsgroeperingen bij uitstek een geschikt voertuig om maatschappelijke belemmeringen te overwinnen en een positie in te gaan nemen die gelijkwaardig is aan die van gevestigde groeperingen. Ook hier spelen de effecten van zowel sociale binding als sociale onderscheiding een rol. Die effecten werken steeds weer op een andere manier uit, zoals hier aan de hand van vier voorbeelden geschetst zal worden.

i) sport en nationale en internationale integratie
De topsport fungeert voor naties als een middel om internationaal aanzien te verwerven en om tegelijkertijd de binding en identificatie van de burgers met de natie te vergroten. Sport is daarvoor om twee redenen ook buitengewoon geschikt. In de eerste plaats kost het creëren van een topsportklimaat waarin toptalenten kunnen gedijen betrekkelijk weinig geld en inspanningen, als dit wordt vergeleken met bijvoorbeeld het streven naar een internationaal concurrerend economisch, militair of wetenschappelijk niveau. Ten tweede is aan deze betrekkelijk lage uitgaven een gigantisch hoge publiciteitswaarde verbonden. Sport scoort in de media *all over the world*. Landen als Cuba en Marokko hebben dat goed begrepen. De internationale kampioenen kunnen aanspraak maken op zeer goede faciliteiten en een buitengewoon hoog inkomen, vergeleken met de gemiddelde burger. Voor het land als geheel zijn deze uitgaven evenwel *peanuts* als zij worden afgezet tegen de public relations-waarde die zij opbrengen.

De rivaliteit tussen Oost en West ten tijde van de Koude Oorlog zetten met name voormalige Oostblok-landen aan om zeer intensief van deze functie van sport gebruik te maken. Door in de topsport te investeren trachtten zij het internationale prestige te vergroten (Stokvis 1979). De sportsuccessen kwamen inderdaad. Op de medailleranglijst van de Olympische Spelen staan deze landen zeer hoog in vergelijking tot hun inwonersaantal en welvaartsniveau. Op de ‘ranglijst aller tijden’ staan bij de eerste twintig tien landen met een (eventueel voormalig) communistisch regime (Van Bottenburg e.a. 1995). Vlak na de Tweede Wereldoorlog speelden deze landen nog geen rol van betekenis op sportgebied. Per decreet kregen de sovjettopsporters in 1948 de opdracht om ‘in de komende jaren in de belangrijkste sporten de eerste positie in de wereld te veroveren’ (geciteerd in Van den Heuvel 1978: 24). De opkomst van deze landen stimuleerde de westerse landen weer om een extra impuls te geven aan de eigen topsporters. In de woorden die (Bobby)

Kennedy in 1964 uitsprak: “[It is] our national interest that we regain our Olympic superiority - that we once again give the world visible proof of our inner strength and vitality” (geciteerd in Coakley 1990: 312).

Wat het precieze effect is van nationale sportprestaties op de beeldvorming in het buitenland is onbekend. Voorlopig moeten we in dit verband volstaan met twee opmerkingen. Het idee van een imago-beïnvloedende werking bestaat in elk geval binnen vele landen, waaruit mag worden afgeleid dat vele mensen zelf het idee hebben dat andere landen aan prestige winnen door hun sportprestaties. Daarnaast zijn de voorbeelden bekend van Nederlanders in het buitenland die, bij het bekend worden van hun nationaliteit, worden aangesproken met “Cruyff”, “Gullit” of “Ajax”. Niet zelden zal dit het gevoel geven dat deze sportprestaties ook een beetje afstralen op hun natie als geheel en daarmee op hen persoonlijk.

Zodoende komt in de sport de internationale concurrentie tot uiting. Tegelijkertijd echter draagt sport bij aan de internationale integratie. Reeds eerder kwam ter sprake dat de sportcompetitie tussen landen, met internationaal aansprekende topsporters die overal ter wereld als rolmodel fungeren, een onuitgesproken gemeenschapsgevoel op wereldschaal kan doen ontstaan. Het feit dat mensen vrijwel overal ter wereld met een gelijkgerichte interesse kijken naar dezelfde handelingen tijdens de opening van de Olympische Spelen, is één van de bijzondere momenten waarop zij zich wereldwijd met elkaar verbonden weten. Door de sport ontstaan internationale contacten en neemt de internationale wederzijdse verbondenheid onmiskenbaar toe. Deze potentiële bindende werking werd bijvoorbeeld benut gedurende de zogenaamde ‘Ping-Pong-diplomatie’ in de vroege jaren zeventig; Amerikaanse en Chinese diplomaten gaven toen een aanzet tot het onderhouden van nauwere banden door het organiseren van tafeltenniswedstrijden.

ii) sport en integratie van gehandicapten
De gehandicaptensport biedt een geheel ander voorbeeld van het gecompliceerde karakter van de integrerende werking van sport. Zouden gehandicapte en niet-gehandicapte sporters met en tegen elkaar op dezelfde voorwaarden aan wedstrijdsport doen, dan zouden gehandicapten niet alleen in het nadeel zijn, maar ook voortdurend in de prestatievergelijking hierop gewezen worden. De intrinsieke gerichtheid op onderscheiding in de sport heeft zodoende consequenties voor de mogelijkheden tot sociale binding.

Volledige integratie in de sportwereld hoeft dan ook niet het ideaal te zijn waar gehandicapten naar streven. Een zekere vorm van gesegregeerde sportbeoefening kan wenselijk blijven, terwijl andersoortige vormen van integratie, bijvoorbeeld organisatorische, wel tot stand worden gebracht. Het zou de integratie van gehandicapten ten goede komen als de Olympische Spelen en de Paralympics zouden worden verenigd, maar het zou deze integratie schaden als voor beide groepen dezelfde Olympische limieten zouden gelden. Een meerderheid van de gehandicapten prefereert integratie in valide sportverenigingen boven de oprichting van eigen sportverenigingen (integratie). Het idee is juist dat gehandicapten en niet-gehandicapten elkaar beter leren accepteren door samen in dezelfde vereniging aan sport te doen. Tegelijkertijd is een meerderheid van hen voor sportbeoefening met

en tegen mensen met ongeveer gelijke lichamelijke beperkingen (segregatie) (Manders 1985).

iii) sport en vrouwenemancipatie
De achterstand van vrouwen in de sportdeelname, die in Nederland altijd heeft bestaan, is in de afgelopen decennia vrijwel weggewerkt. De groei van het aantal sporters sinds omstreeks 1980 is voor het overgrote deel te danken aan het toenemend aantal vrouwen dat sport is gaan beoefenen (CBS 1994). Het is aannemelijk dat het ontstaan van een (meer) gelijkwaardige positie gunstig is voor de emancipatie van vrouwen in onze samenleving. Sportparticipatie kan het gevoel van geestelijke en fysieke zelfbepaling bij vrouwen versterken (zie Birell 1988).

Dit betekent niet dat sport om die reden een louter integratieve functie kan worden toegedicht. Verschillende onderzoekers hebben laten zien dat stereotype beelden van mannelijkheid en vrouwelijkheid door de sport worden versterkt en dat zowel mannen als vrouwen druk ondervinden om zich als sporter volgens deze beelden te gedragen, bijvoorbeeld de ‘sierlijkheid’ en ‘emotionaliteit’ van de vrouw of de ‘agressiviteit’ en ‘hardheid’ van de man (Messner 1992; Leamon en Carrington 1985; zie ook Smoll e.a. 1988: 36-38). Dit stelt vrouwen in de meeste takken van sport in het nadeel, omdat de eisen van mannelijke stereotypen meestal domineren. Zij worden min of meer gedwongen zich overeenkomstig dit ideaalbeeld te gedragen om sportsuccessen te behalen (Messner 1992; Coakley 1990: 176-202).

iv) sport en integratie van minderheden
Ook ten aanzien van allochtone minderheden vervult sport onmiskenbaar een integrerende en emanciperende functie. In geen enkel maatschappelijk gebied zijn zoveel allochtonen uitgegroeid tot ‘bekende Nederlanders’ als in de sport. De totale sportparticipatie onder deze bevolkingscategorie blijft achter op de deelname onder autochtone Nederlanders, maar naarmate zij meer generaties in Nederland verblijven, is de sportbeoefening hoger. De achterstand wordt onder meer veroorzaakt doordat de sportcultuur in de landen van herkomst nogal afwijkt van de Nederlandse. Het verschijnsel sportvereniging, met contributie en andere verplichtingen, is in veel niet-westerse landen onbekend. Bovendien is het in verschillende landen ongebruikelijk dat vrouwen in het openbaar sport beoefenen (Lagendijk en Van der Gugten 1995; Stokvis 1989b).

Al ligt de sportparticipatie onder het gemiddelde, toch draagt de sportvereniging en sportschool bij aan de contacten tussen allochtonen en autochtone jongeren. Vooral de voetbalsport kenmerkt zich in toenemende mate door een grote diversiteit aan ethnische groeperingen. De maatschappelijke waarde van deze integratie lijkt nogal eens onderschat te worden. Een club als het Rotterdamse Zwart Wit ‘28 geeft naar eigen zeggen jaarlijks enige tienduizenden guldens uit voor de opvang en begeleiding van allochtone jongeren, zonder dat zij daarvoor worden gesubsidieerd (Trouw, 22 oktober 1990).

Ook via de topsport heeft sport een emanciperend effect. Met leger en muziek/entertainment is sport een van de maatschappelijke corridors die voor

allochtonen meer kansen op sociale stijging en maatschappelijke waardering biedt dan andere maatschappelijke instituties waarbinnen zij gelijkheid trachten te veroveren, zoals de arbeidsmarkt, het onderwijs, de wetenschap en de politiek. Voor de emancipatie van zwarten in de Verenigde Staten waren muziek en entertainment de eerste wegen naar maatschappelijke aanvaarding, direct gevolgd door sport (met name boksen, American football, basketball, atletiek en honkbal) en vervolgens het leger. Via die drie sectoren konden jonge zwarten een uitweg vinden uit de getto's waarin velen van hen leefden (Schuyt 1992: 38-40).

In de documentaire *The Race Game* van de BBC werden wat dit betreft indringende cijfers over de rol van zwarte Engelse sportmensen gegeven: terwijl 96% procent van de Engelse bevolking wit is, is de helft van de nationale atletiekselectie en één op de twee nationale bokskampioenen zwart (Koolen 1991). De reden dat sport één van de meest begaanbare ontsnappingsroutes is voor mensen uit lagere sociale klassen, is vooral gelegen in het feit dat er weinig economisch, cultureel en politiek kapitaal nodig is om in de sport de top te behalen.

Chris Mullard heeft deze waarde van sport als middel voor sociale stijging echter gerelativeerd. Zijn stelling is dat dit laat zien dat zwarten vooral doordringen tot de top in de marginale sferen; niet in wetenschap, economie en politiek, maar wel in muziek, dans en sport. In die marginale gebieden wordt hun uitmuntendheid ook geaccepteerd. Sterker nog, in de ogen van Mullard worden er raciale stereotypen gebruikt om de uitmuntendheid van zwarten te benadrukken. Ze zijn fysiek sterker, rennen harder, zijn agressiever en emotioneler; daarom scoren ze zo goed op deze gebieden. In dans, muziek en sport zijn succesvolle zwarten de personificatie van hun stereotype. Zoals Keith Connor het in de BBC-documentaire uitdrukte: "Je bent een eerste klas sportman, maar blijft een tweederangs burger" (geciteerd in Koolen 1991). In hoeverre het hier gaat om een bewuste strategie van blanke autochtonen, danwel om een onbedoeld gevolg van een maatschappelijke dynamiek, laten we hier in het midden. Feit blijft, zoals Kees Schuyt het heeft uitgedrukt, dat in de sport vooralsnog wel veel geld en (vaak tijdelijke) prestige valt te verdienen, maar weinig macht.

Dit laat onverlet dat topsporters fungeren als positieve rolmodellen voor een grote groep mensen die in onze samenleving een vaak achtergestelde positie innemen. Zoals Stanley Menzo in Algemeen Dagblad van 22 december 1990 het uitdrukte: "Ruud Gullit, Frank Rijkaard, ikzelf, wij zijn voorbeelden voor minderheden. Door op ons te wijzen, kunnen ze zeggen: wij kunnen in het leven ook iets bereiken Als topvoetballers laten wij zien, dat niet alle Surinamers *dealers* zijn." Dat effect kan nog versterkt worden als zwarte mensen een leidinggevende rol spelen, zoals Ruud Gullit, of een leidinggevende positie innemen, en dan ook nog in een 'witte' sport, zoals Stanley Franker, de tennisbondscoach.

Resocialisatie

Omdat sport kan bijdragen aan socialisatie, zijn er in het heden en verleden diverse projecten ontwikkeld waarbij sportbeoefening wordt gebruikt in het kader van de

resocialisatie van delinquente jongeren. Deze inzet van sport om het gedrag van delinquente jongeren te beïnvloeden, is wederom een gecompliceerde kwestie. Dit gedrag kan namelijk vele oorzaken hebben, zoals wonen in een probleembuurt, echtscheiding van de ouders, werkloosheid en wellicht erfelijkheid. Dat zijn structurele oorzaken die zich niet zo één, twee, drie laten ombuigen. Diverse methoden van aanpak blijken slechts in geringe mate vruchten af te werpen. Men mag dan ook niet verwachten dat dit anders zal zijn als de sport als middel wordt ingezet. Niettemin is er zowel theoretische als empirische steun te vinden voor het gebruik van sport bij het tegengaan van delinquentie en gedragsdeviantie.

In de eerste plaats blijkt delinquent gedrag samen te hangen met het gevoel mislukt te zijn, nergens meer bij te horen en niets waard te zijn. Daar staat tegenover dat één van de aangetoonde effecten van sport en fysieke inspanning op de persoonskenmerken van mensen nu juist het verhogen van de zelfwaardering is. Ten tweede is gebleken dat delinquent gedrag samenhangt met depressieve gevoelens en dat delinquent gedrag tevens wordt gehanteerd om depressies te maskeren. Tegelijkertijd is bekend dat depressies door sport en fysieke inspanning - kunnen afnemen (Berger, Friedmann en Eaton 1988; McCann en Holmes 1984). Er zijn dus redenen om aan te nemen dat er van sportbeoefening een positief effect uitgaat op delinquent gedrag. Een aantal onderzoeken wijst daar ook op (Buhrmann 1977; Kelly en Baer 1992). Uit het onderzoek van Kelly en Baer bleek dat een intensief programma waarin fysieke activiteiten centraal stonden, meer bijdroeg aan het voorkomen van recidivisme dan een cognitief georiënteerde counseling-benadering. Een positief effect lijkt vooral op te treden bij een conditietrainingsprogramma, en wel als de intensiteit hiervan hoog is en dermate lang wordt aangehouden (6 tot 20 weken) dat er trainingseffecten kunnen optreden. Bij een groep personen die een programma met grote fysieke inspanningen volgde, was bijvoorbeeld een grotere toename in zelfwaardering te meten, evenals een grotere afname in depressie, dan bij een gematchte groep het geval was die een minder intensief programma volgde. Hieruit blijkt dat een conditietrainingsprogramma dat langdurig genoeg is om de conditie daadwerkelijk te verbeteren een hulpmiddel kan zijn in hulpprogramma's voor jeugdige delinquenten. De positieve effecten ervan liggen vooral op de korte termijn, dat wil zeggen zolang het trainingsprogramma wordt gevolgd.

Ook bij de ontwikkeling van een meer structurele aanpak van criminaliteit biedt de sport mogelijkheden, al kan zij slechts een schakel zijn in de bestijding van dit probleem. Duidelijk is dat de overlast van een groep probleemjongeren in een woonwijk niet wordt opgelost door hen een zaaltje ter beschikking te stellen waarin zij kunnen voetballen. De geboden mogelijkheid dient te worden geïntegreerd in een bredere aanpak, waarin 'eigen verantwoordelijkheid', 'scholing', 'sociale controle' en 'integratie' sleutelwoorden zijn (De Graaff 1996; Schuyt 1995). In het zogenaamde 'opboksproject' zijn deze aspecten gecombineerd. Dit project is gericht op deels criminele kansarme allochtone jongeren, met aandacht voor basiseducatie, training in sociale vaardigheden, maatschappelijke oriëntatie en vooral intensieve sporttraining (in de vorm van bokslessen). Het wordt uitgevoerd in Hoogvliet, een deelgemeente van Rotterdam, en staat onder leiding van 'ome Jan' Schildkamp, de voormalige trainer van Regilio Tuur en een enthousiaste, invoelende persoonlijkheid.

In een dergelijke integrale aanpak is sport de spil waar alles om draait. Via sport kan men probleemjongeren bereiken die door andere beleidsinterventies niet bereikt worden. De sport maakt het gehele project aantrekkelijk voor de doelgroep en zorgt voor een hoge intrinsieke motivatie. Het zou naïef zijn om daarvan geen gebruik te maken. Aan de geboden sportmogelijkheid kunnen de andere beleidsdoelstellingen worden verbonden. Zo kan tijdens en rond sportactiviteiten worden geprobeerd ongewenst gedrag bij te sturen. Daarnaast structureert sport het vrijetijdsgedrag van groepen probleemjongeren, zodat verveling en wanorde minder vóórkomen. - Bovendien kan sport aan jongeren een nieuw perspectief bieden, bijvoorbeeld via cursussen tot sportleider. Veel jongeren beschouwen sport als een aantrekkelijke mogelijkheid om status en toekomstperspectief te verwerven, die voor hen langs andere wegen niet of nauwelijks bereikbaar zijn (WVC 1991a, 1991b 1992, 1993; Schuyt 1995).

Het gebruik van sport leidt evenwel niet automatisch tot de gewenste veranderingen. Uit de literatuur over de relatie tussen sport en agressie komt een genuanceerd beeld naar voren. Er domineren drie concurrerende (en wellicht deels elkaar aanvullende) theorieën.

In de eerste plaats wordt aan sport een katharsisfunctie toegekend. Volgens deze theorie is de sport een soort uitlaatklep waardoor men zijn eigen agressie of opgebouwde spanningen kwijt kan. Volgens deze hypothese heeft sport een heilzame werking. Wat de afname van spanningen betreft, wordt deze werking gedeeltelijk door onderzoek ondersteund. Volgens een onderzoek van Berger, Friedmann en Eaton (1988) geven sporters zelf aan dat hun spanningen, depressies en angsten afnemen in de eerste uren na een intensieve fysieke inspanning. Wordt de fysieke inspanning langdurig volgehouden, dan blijkt deze ook gepaard te kunnen gaan met een significante afname van depressies en een vermindering van depressieve symptomen (Mihevic 1982). In het algemeen kan geconcludeerd worden dat in de behandeling van depressies conditietraining effectiever is dan een placebo of geen behandeling (Martinsen 1987). De Geus (1994: 100) stelt echter dat het onverstandig zou zijn om blijvende effecten te verwachten op karakter, stemming of de manier waarop men met stress-situaties omgaat. Dit zou bij speciale populaties nog wel kunnen, zoals bij depressie-patiënten, “maar bij de ‘normale’ bevolking is geen blijvend effect aantoonbaar.”

In de tweede plaats zijn er auteurs die sport niet zien als een bliksemafleider, maar juist als een verschijnsel dat mensen in staat stelt om spanning op te roepen en zich op te winden. Elias en Dunning (1986) hebben dit omschreven als een toestand van mimesis. Zij gaan ervan uit dat mensen behoefte hebben aan spanning en afwisseling. Die behoefte is vooral groot in samenlevingen waarin mensen betrekkelijk vreedzaam, geregeld en routinematig leven. In die situatie biedt sport bij uitstek een gelegenheid om de spanningsloze monotonie te doorbreken. Het sportveld en het stadion scheppen dan een enclave waarin bewust een spanningsvolle situatie wordt gecreëerd zonder dat dit leidt tot een bedreigende situatie. Sport moet een plezierige opwinding opleveren, anders voldoet ze niet aan de functie die mensen ervan verwachten.

In een derde theorie wordt sport niet als een ventiel voor het afreageren van spanningen en agressie gezien, noch als een middel om spanningen op te roepen, maar als een verschijnsel dat zelf geweld en agressie legitimeert en teweegbrengt (Pilz 1981: 170). Volgens deze theorie zorgen met name de professionalisering en de toenemende prestatiedwang voor een steeds verdere verschuiving van de informele norm van toelaatbaar geweld. Dit sluit aan bij algemene ideeën over een toenemende verruwing in de sport en vindt empirische ondersteuning in onderzoeken die uitwijzen dat de regelovertreding groter is naarmate de leeftijd en het niveau van de sporters stijgt (Smith 1974; Inklaar 1995).

In een befaamd geworden onderzoek is Michael Trulson (1986) ingegaan op de vraag wanneer positieve danwel negatieve effecten verwacht kunnen worden. Hij liet drie groepen delinquenten tussen de 13 en 17 jaar (zoveel mogelijk gelijkgeschakeld naar persoonlijkheid en socio-economische kenmerken) een verschillend sportprogramma volgen. Eén groep kreeg een tae-kwon-do-cursus met een speciaal programma waarin meditatie, calisthenics en stretching, en een uitleg van de tae-kwon-do-filosofie waren opgenomen. Deze filosofie benadrukt onder andere zelfvertrouwen, respect voor anderen, geduld, eer, volharding en verantwoordelijkheidsbesef. De tweede groep kreeg een moderne vechtsportcursus waarin het leren van vechttechnieken en het sparren alleen was gekoppeld aan calisthenics en stretching. De derde groep functioneerde als controle-groep en beoefende met de instructeur onder meer basketbal en joggen. Na verloop van zes maanden bleken de leden van groep 1 ‘normaal’ in plaats van ‘delinquent’ te scoren op één van de bekendste psychologische tests op dit gebied. Hun scores op agressie waren onder normaal en ze lieten minder spanning, een toegenomen zelfvertrouwen en grotere sociale vaardigheden zien, evenals een grotere conformering aan algemeen aanvaarde waarden. Groep 2 daarentegen scoorde juist hoger op delinquentie, met een grotere agressiviteit en een geringere aanpassing dan vóór het programma. Groep 3 tenslotte vertoonde geen verandering op de delinquentie-score, maar wel een hoger zelfvertrouwen en meer sociale vaardigheden.

In de penitentiaire inrichting Over Amstel (in de volksmond: De Bijlmerbajes) behoren vechtsporten niet tot het repertoire van sportmogelijkheden voor de gedetineerden; fitness en balsporten als volleybal, voetbal en foam-tennis wel. Deze sportactiviteiten vervullen hier een essentiële rol, zowel vanuit het perspectief van de bewakers als van de gedetineerden. Volgens de sportinstructeurs en bewakers in dit Huis van Bewaring (annex gevangenis) heeft sport die rol bovenal omdat de gedetineerden zodoende even hun situatie kunnen verlichten, hun agressie en spanningen kunnen uiten en wellicht ontladen, lekker moe kunnen worden en bovendien tijdens het sporten niet snel aan uitbreken denken of ander ongewenst gedrag vertonen. Omdat sport op deze wijze de bewakers sterk kan ontlasten, vragen zij meerdere keren per dag (en met name op de vrijdag, vlak voor het weekend wanneer er minder bewakers aanwezig zijn) of de sportdocent iemand “even rustig wil maken” of “voor een pittig uurtje wil zorgen” (interview Richard Stets, sportinstructeur).

Over de mogelijkheid tot het gebruik van sport voor resocialisatie denken de sportinstructeurs zeer verschillend. De één geeft aan dat het percentage recidivisten van boven de 60% echt niet zal veranderen door het geven van sportlessen. De ander benadrukt het feit dat de gevangenen zich tijdens de sportbeoefening aan allerlei gedragsregels dienen te houden — het samenstellen van gelijkwaardige ploegen, het betrekken van alle spelers (ook de minderen) in het spel, geen ongewenste verbale uitingen, fair play en het opruimen van de sportartikelen — in de stille hoop dat dit toch enige invloed zal uitoefenen op de algehele levenshouding van de betreffende personen. De sanctie op het niet naleven van deze regels is voor de gevangenen ongeveer de ergste die ze tijdens hun detentie kunnen krijgen: een periode zonder sport.

Uit gesprekken met gedetineerden bleek dat zij sport als onmisbaar beschouwen: een moment van doorbreking van de monotonie, een kans zich even uit te leven, gezond af te reageren, (in mentaal opzicht) te ontsnappen aan de werkelijkheid, en (niet minder belangrijk) een mogelijkheid iets te doen aan lichaamsontwikkeling of lichaamsonderhoud. Een noemenswaardig resocialiserend effect zal niet gemakkelijk optreden, te meer daar deze personen over het algemeen verschillende tekorten in hun primaire socialisatie vertonen (Neumann e.a. 1981: 266). Bovendien blijft het sportaanbod voor gedetineerden over het algemeen beperkt tot 2 x 45 minuten per week, terwijl de pogingen tot vorming door de sportdocent na afloop van de detentie (vermoedelijk) geen *follow up* krijgen (interview Tom van Bakel, hoofd Sportzaken).

Samenvattend kan worden gesteld dat de sportwereld, vanwege het omvangrijke netwerk van contacten dat zij genereert, mensen de kans geeft elkaar te ontmoeten, direct of indirect op elkaar te reageren, en van en met elkaar te leren. Al sportend leert men normen, waarden en vaardigheden die in een andere context van groot nut kunnen zijn. In die zin draagt de sportwereld substantieel bij aan de cohesie, continuïteit en dynamiek van de samenleving als geheel.

3.4 Sport en gezondheid

In het voorafgaande kwam al ter sprake dat depressie door middel van sportbeoefening kan worden tegengegaan. Dat verband is onderdeel van de bredere gezondheidswaarde van sport. Sport- en bewegingsactiviteiten hebben een positieve uitwerking op zowel het fysieke als het psycho-sociale functioneren van mensen (Den Bak e.a. 1994: 21). De leefstijl verbetert erdoor en het algehele leef-, werk- en leerplezier neemt toe. De sporter wordt fitter; hij of zij ontwikkelt meer uithoudingsvermogen, spierkracht, coördinatie en lenigheid (Shephard 1989; Bouchard e.a. 1990). Fitte mensen voelen zich in het algemeen beter, waardoor zij minder snel naar de dokter gaan en hun arbeidsverzuim daalt. Sport stimuleert tot beweging en dat is belangrijk in de preventie van talrijke ziekten.

In een overzichtsstudie op het gebied van sport, arbeid en gezondheid vatten Den Bak, Backx en Van Kernebeek (1994: 21) de positieve effecten van sport en bewegen op de preventie van ziekten als volgt samen: “De kans op hart- en vaatziekten, osteoporose, overgewicht, hypertensie, beroerte en lage rugklachten zal

mogelijk afnemen. Bovendien daalt de kans op diabetes mellitus type II. Daarnaast bevordert bewegen de reactiviteit van het immuunsysteem. Ook zijn er vermoedens over een daling van de kans op bepaalde kankervormen, zoals longkanker, darmkanker en mogelijk borstkanker." Vuori en Fentem komen in een zeer uitgebreid overzichtsartikel over de effecten van sport op de gezondheid tot soortgelijke conclusies en voegen hieraan toe dat een regelmatige deelname aan fysieke activiteiten in alle leeftijdsfasen een effectieve, geschikte en veilige wijze is om de spierkracht, coördinatie en snelheid van bewegingen te verbeteren, voor zowel gezonde mensen als voor chronisch zieken en gehandicapten (Vuori e.a. 1995).

Niet alleen gezonde mensen, maar dus ook veel chronisch zieken en mensen met andere aandoeningen hebben baat bij lichamelijke activiteit (Den Bak e.a. 1994: 21). Ten aanzien van de volgende kwalen kunnen sport en bewegen het ziekteproces gunstig beïnvloeden: hart- en vaatziekten, CARA, epilepsie, lage rugpijn, artrose en depressieve klachten (zie o.m. Backx 1990; Bouchard e.a. 1990). De gezondheidsbetekenis van sport is in dit verband die van een ondersteunende therapie (Den Bak e.a. 1994: 21). Tevens kan een krachtige training gericht op uithoudingsvermogen de terugloop van de spieromvang en spierkracht bij ouderen in sterke mate verminderen. Tussen het 20e en 70e levensjaar valt de spierkracht met ongeveer 30% terug en de spieromvang met 40%. Bij een juiste intensiteit en duur kan gerichte training ook bij ouderen leiden tot spiergroei en een toename in kracht. Dit kan het alledaagse leven vergemakkelijken en een positief effect uitoefenen op de preventie van een aantal ziekten die met ouder worden geassocieerd worden, zoals Type II diabetes, aandoeningen aan de kransslagader, verhoogde bloeddruk, osteoporose en zwaarlijvigheid (Rogers en Evans 1993: 95).

Behalve een preventieve en curatieve werking kan het regelmatig ondernemen van fysieke activiteiten ook psycho-sociale voordelen opleveren. De International Society of Sport Psychology heeft de stelling onderbouwd dat er door fysieke activiteiten onder meer positieve veranderingen optreden in zelfbeeld, zelfvertrouwen en zelfbewustzijn. Ook verbeteren fysieke activiteiten de stemming en verminderen ze spanningen en depressie. Bovendien kunnen ze leiden tot een toename in alerheid, helderheid van denken, energie en vermogen om de dagelijkse activiteiten aan te kunnen (Patriksson in Vuori e.a. 1995: 129).

Vooral het effect van sport op een verhoogde weerstand tegen de negatieve effecten van stress is goed gedocumenteerd (zie o.m. Shephard 1989; Bouchard e.a. 1990; Dishman 1982; Folkins en Sime 1981). Sporters voelen zich energieker dan niet-sporters en minder vaak gespannen, lusteloos of vermoeid (De Geus 1994: 90-91). Duursporters zijn minder neurotisch, minder depressief en onderscheiden zich door een grotere zelfdiscipline dan niet-sporters; ook het welbevinden is bij de sporters vaak hoger dan bij niet-sporters (Dishman 1988; Stephens 1988; De Geus 1994). Voor veel mensen is de deelname aan een regelmatige fysieke activiteit ook een van de gemakkelijkste manieren om een gunstige verandering in leefgewoonten te bewerkstelligen en te handhaven (Vuori en Fentem in Vuori e.a. 1995: 52). Dit geldt ten aanzien van verschillende leefstijlaspecten, waaronder roken (Wankel en Sefton 1994).

Het spreekt voor zich dat deze gezondheidseffecten van sport en beweging van grote maatschappelijke waarde zijn. Dat zijn zij zeker in het licht van de gezondheidscampagnes die de overheid voert, de gezondheidsproblematiek in verband met de vergrijzing, de stijgende ziektekosten en de premieverhogingen door de verzekeringsmaatschappijen. Medici en andere professionele betrokkenen wijzen veelvuldig op de noodzaak voor meer aandacht voor de preventie van ziekten, om te beginnen via verandering van leefstijl. 50% van de oorzaken van de tien ziekten die het meest tot de dood leidden, waren volgens een schatting van de *National Academy of Sciences' Institute of Medicine* in 1982 te herleiden tot een leefstijlprobleem (Snyder en Spreitzer 1992: 71). Een toename van sportbeoefening en beweging kan daarom een belangrijk middel zijn om de volksgezondheid te verbeteren en de ziektekosten te verminderen.

Het positieve effect van lichaamsbeweging op de gezondheid dient van een aantal ‘mits-en en maar-en’ te worden voorzien. In de eerste plaats bevat nagenoeg al het onderzoek op dit terrein een ‘ceteris paribus’-clausule: de gezondheidseffecten treden op onder de voorwaarde dat de activiteiten non-competitief zijn en met regelmaat en voldoende voorbereiding worden ondernomen. Zijn de omstandigheden niet dusdanig, dan *kunnen* de conclusies gelijkluidend zijn, maar dit is niet per definitie zo. In de tweede plaats is de gezondheidswaarde van sport belangrijk voor de samenleving, maar hoeft deze niet voorop te staan bij de sporter zelf (zie Van Hilvoorde 1994). Men kan aangetrokken worden door de sport zonder zich de gezondheidseffecten ervan te realiseren. Aan sporten kunnen andere motieven dan gezondheid ten grondslag liggen, zoals het werken aan de esthetiek van het lichaam. Sterker nog: er zullen ook mensen zijn die met het sporten bewust gezondheidsrisico's nemen. Zij zijn in de eerste plaats op een ander effect uit, zoals zelfbevestiging, verdrijving van verveling, grensverlegging of financieel gewin. Het uitrijden van de Tour de France op de top van je kunnen is niet gezond. Het deelnemen aan een 15-voudige Triathlon is zeker niet gezond. De deelnemers weten dat ook. Tenslotte zijn er ook sporten die niet of nauwelijks gezondheidseffecten hebben.

Dat sport zowel de volksgezondheid in het algemeen bevordert als op individueel niveau schadelijk kan zijn, is geen contradictio in terminis. Door sportbeoefening lopen topsporters gezondheidsrisico's, zeker als er sprake is van overmatige inspanningen of dopinggebruik. Beide verschijnselen zijn voorbeelden van wat in het voorafgaande positieve deviantie is genoemd. Deze vormen van positieve deviantie vormen een toenemend probleem. Van dopinggebruik gaat ontegenzeggelijk een negatieve werking op de gezondheid uit. Dit probleem is niet los te zien van de ontwikkelingen in het farmaceutisch en biomedisch onderzoek in de tweede helft van onze eeuw. Maar ook reeds daarvoor zochten topsporters naar mogelijkheden om hun eigen sportdoelstelling te verwezenlijken, namelijk het bereiken van de top. Sommige daarvan werkten en niet zelden waren ze gevaarlijk en illegaal (Coakley 1990: 135).

Deze drijfveer is dus niet iets van de laatste tijd. Dat geldt wel voor twee andere factoren die het dopinggebruik hebben bevorderd. Ten eerste is de competitie mondialer en dus heviger geworden. Er wordt van topsporters steeds meer gevraagd

om de absolute top te behalen. Ten tweede is het aanbod van stimulerende middelen vermoedelijk groter dan in het verleden. Dit geldt natuurlijk niet alleen voor de sport. Ook in de samenleving als geheel circuleren veel meer verboden en niet-verboden stimulerende danwel verdovende middelen, van XTC tot slaaptabletten en van pijnstillers tot bèta-blockers. Met louter strengere regels is het dopingprobleem dan ook niet op te lossen. Naast regels, controle en sancties zal het er ook op aankomen om normen te formuleren over de wijze waarop met ontwikkelingen in de medische technologie omgesprongen moet worden. Bovendien zal men de verantwoordelijkheid meer bij de sporters zelf moeten leggen in plaats van bij het regelgevende, controlerende en sanctionerende apparaat (Coakley 1990: 135-136).

Naast doping en overtraining zijn ook blessures negatieve gezondheidseffecten van sportbeoefening. Onderzoek door Schmikli, Backx en Bol (1995) heeft uitgewezen dat een sporter gemiddeld per 1000 sporturen 2,1 blessures oploopt (vergeleken met 1986/1987 een daling met 19%). In totaal leidt dit naar schatting tot 2,9 miljoen blessures per jaar (was in 1986/87 met een geringer totaal aantal sporters 2,7 miljoen). Eén op de drie van deze blessures behoeft geen behandeling; voor 1,1 miljoen blessures is medische behandeling wel nodig. Daarmee leiden sportblessures minder vaak tot medische behandeling dan verkeers- en bedrijfsongevallen. Bovendien is voor deze medisch behandelde blessures minder vaak opname in het ziekenhuis of een ehbo/poli-behandeling nodig.

Blessures komen meer voor onder mannen dan onder vrouwen, meer in georganiseerd dan in ongeorganiseerd verband en meer tijdens wedstrijden dan tijdens trainingen. In absolute zin dragen recreanten en wedstrijdsporters evenveel bij aan de omvang van blessures. Van het totaal aantal blessures komt 61% tot stand in slechts 10 sporten: veldvoetbal, volleybal, veldhockey, buitentennis, fitness/conditietraining, korfbal, basketbal, zaalhandbal, zaalvoetbal en karate/taekwondo (Schmikli e.a. 1995; Van Galen en Diederiks 1990).

Nog afgezien van de individuele lasten, hebben sportblessures vervelende consequenties voor de samenleving. De medische kosten stijgen en de druk op de gezondheidszorg wordt verhoogd, door het toenemend aantal bezoeken aan huisartsen, specialisten, fysiotherapeuten en sportartsen. Bijna 4 van de 10 geblesseerde sporters ondervinden van hun kwetsuur hinder bij dagelijkse bezigheden, zoals werk en huishouden (Swinkels e.a. 1994). Soms is dit ook aanleiding tot ziekteverzuim of zelfs arbeidsongeschiktheid, waardoor de werkgevers met stijgende verzuimkosten en de werknemers met ergernis en een toenemende werkdruk worden geconfronteerd (Spauwen 1993b).

Geschat wordt dat 89% van de sportblessures geen betaald arbeidsverzuim tot gevolg heeft; bij de resterende 11%, d.w.z. bij circa 310.000 mensen per jaar, is dat wel het geval. Dit leidde in 1993 tot een arbeidsverzuim van in toaal 2,1 miljoen werkdagen; in 1986/87 was dat nog 2,6 miljoen. Daarnaast verzuimen naar schatting 110.000 scholieren een of meer schooldagen als gevolg van sportblessures. Het arbeidsverzuim door sportletsels duurt gemiddeld bijna zeven dagen, het schoolverzuim bijna zes dagen (Schmikli e.a. 1995; Van Galen en Diederiks 1990). Voor de periode 1986-1991 gold dat ongeveer 0,2% van alle medisch behandelde

sportblessures langer dan één jaar duurde, waardoor de geblesseerde in de WAO terecht kwam (Spauwen 1993a; Backx 1993; Den Bak e.a. 1994: 27). Mensen met een sportblessure hebben na genezing een relatief grote kans op herplaatsing in het arbeidsproces (Den Bak e.a. 1994: 27).

Hoewel het arbeidsverzuim door sportblessures dus een ernstig probleem vormt, is het percentage verzuimers van arbeid door sportongevallen bijna twee keer zo klein als het percentage verzuimers van arbeid door verkeers- en bedrijfsongevallen. Bovendien heeft arbeidsverzuim als gevolg van sportblessures de kortste duur. Privé-ongevallen veroorzaken het meeste arbeidsverzuim; sport- en verkeersongevallen het minste. Deze gunstige cijfers voor sportongevallen zijn met name representatief voor mannen (Schmikli e.a. 1995).

Tegenover het verzuim door sportblessures staat dat sportbeoefening een zeer duidelijke gezondheidswerking heeft; dit in tegenstelling tot de andere genoemde ongevalsbronnen. Bewegingsarmoede leidt namelijk eveneens tot maatschappelijke kosten, die door sportactiviteiten kunnen worden tegengegaan. De blessures moeten dan ook niet als zodanig, maar als tegeneffect van de preventieve gezondheidswaarde van sport worden beoordeeld. Gebeurt dit, dan blijkt sport in economische termen een positieve gezondheidswaarde te hebben. De totale maatschappelijke kosten van blessures worden geschat op f750 miljoen, waarvan om en nabij de helft aan verzuimkosten. Deze kosten komen voor een belangrijk deel voor rekening van de leeftijdscategorie ‘18-35 jaar’. Deze groep mist ten gevolge van sportblessures bijna 2,5 miljoen arbeidsdagen, wat neerkomt op circa 8% van het totaal aantal verzuimdagen onder jongeren. Daar staat tegenover dat het aantal verzuimdagen in de leeftijdscategorie ‘35-54 jaar’ door sportbeoefening juist afneemt met bijna 1 miljoen.

Als zowel de positieve als negatieve effecten van sport op de gezondheidskosten (inclusief arbeidsverzuim) in een kosten-baten-analyse worden verwerkt, blijkt dat sportbeoefening de samenleving per saldo een besparing oplevert van f160 miljoen. De baten blijken dus de kosten te overstijgen. Vooral in de leeftijdscategorie ‘35 jaar en ouder’ heeft sportbeoefening een gunstig netto gezondheidseffect (Van Puffelen e.a. 1989). Gezondheidsdeskundigen vermoeden dat deze maatschappelijke uitwerking van sport via fitheid en gezondheid onder 55+ers nog positiever is.

Dit positieve saldo op macro-niveau doet het probleem van de sportblessures vanzelfsprekend niet verdwijnen. De last van blessures op de korte-termijn wordt veel sneller opgemerkt dan de daling van het arbeidsverzuim en verhoging van de arbeidsproduktiviteit waarvan bedrijven op de lange termijn profiteren (Den Bak e.a. 1994: 22; Bouchard e.a. 1990; Shephard 1989). Sportblessures leiden tot direct merkbare problemen op de werkvloer, terwijl de positieve effecten van sportbeoefening op minder ziek zijn en een hogere produktiviteit minder direct voelbaar zijn. De veranderingen in het sociale zekerheidsstelsel, waardoor de verantwoordelijkheid voor het ziekteverzuim sterker is komen te liggen bij de werkgever, hebben de onvrede hierover bovendien versterkt. In dit stelsel wordt geen onderscheid gemaakt tussen *risque professionel* en *risque social* (tijdens en buiten arbeidstijd), zodat de werkgever ook - voor bepaalde tijd - de kosten van

arbeidsverzuim dient te betalen als deze een gevolg zijn van een val van een trap in huis, een ongelukje met een gereedschap of een blessure op het sportveld (Van Bottenburg e.a. 1994). Bovendien verschilt de “effectbalans” (Den Bak e.a. 1994) per bedrijf en bedrijfstak: werkgevers met een hoger percentage ouder personeel zullen sneller van de sportbeoefening profiteren dan degenen met jongere werknemers; kleinere bedrijven ondervinden ernstigere problemen door arbeidsverzuim ten gevolge van sportblessures dan grotere bedrijven (Van Bottenburg e.a. 1994: 6). Er dient dan ook alles aan te worden gedaan om de omvang van het aantal sportblessures verder terug te dringen en een verantwoorde sportbeoefening te stimuleren.

Nochtans is het stimuleren van verantwoorde sportbeoefening voor het bedrijfsleven een rendabele investering. Nog afgezien van de vruchten die ondernemers indirect plukken door het benutten van de maatschappelijke functies van sport, is er ook een direct voordeel te onderkennen. Den Bak, Backx en Van Kernebeek (1994) halen in dit verband een effectonderzoek aan onder medewerkers van een textielbedrijf, waaruit bleek dat het aantal ziekmeldingen binnen een groep deelnemers aan een bewegingsprogramma significant lager lag dan binnen een groep die hieraan niet deelnam. Ook het aantal ongevallen van arbeidsongeschiktheid (als gevolg van ziekten van het bewegingsstelsel en bindweefsel en als gevolg van psychische stoornissen) neemt door sport en beweging af, evenals het aantal bedrijfsongelukken (Shephard 1992).

Eén van de mogelijkheden om de lichamelijke activiteit van werknemers te bevorderen, is bedrijfsfitness. Een paar uur bedrijfsfitness in de week bevordert niet alleen de gezondheid, maar kan er ook toe bijdragen dat de bedrijfsbinding en de bedrijfscultuur worden versterkt (Bouchard 1990; Shephard 1989). Uit een onderzoek van Sutherland en Cooper (1990) bleek dat het verloop in een bedrijf over tien maanden significant lager was onder werknemers die aan een fitness-programma deelnamen dan onder degenen die dit niet deden. Het blijkt in de praktijk moeilijk om de motivatie voor bedrijfsfitness onder de werknemers hoog te houden. Andersoortige programma’s krijgen daarom de laatste jaren meer nadruk, in het bijzonder programma’s gericht op *active living*. Hiermee wordt gestreefd naar een gezonde leefstijl met een voldoende en verantwoord dagelijks lichamelijk activiteitenpatroon. *Active living* is echter meer dan alleen een programma ter stimulering van het bewegen. Het heeft naast een fysieke ook een duidelijke emotionele, psychische en sociale component. Het richt zich op een verhoging van het algehele welbevinden van mensen en, in het kader van het bedrijfsleven, op het verbeteren van het rendement van de onderneming via een verandering van de algehele leefstijl van werknemers, waaronder bewegingsgedrag, voedselpatroon en dergelijke (Den Bak e.a. 1994: 24).

Het *active living*-concept vraagt om een aanpak die begint op jonge leeftijd. Als mensen vroeg in hun leven regelmatige sportbeoefening in hun leefpatroon opnemen, neemt de kans op een gezonde leefstijl op latere leeftijd toe, waardoor de kans groter is dat latere welvaartsziekten uitblijven. Er is nog altijd sprake van een grote mate van fysieke inactiviteit gedurende de vrije tijd. Eénderde (34%) van de volwassen Nederlanders (16 jaar en ouder) blijkt in de vrije tijd weinig te bewegen.

Bijna 43% doet dat wel, maar vanuit inspanningsfysiologische principes[11] bezien, in onvoldoende mate. Slechts 23% van de Nederlanders blijkt de norm te halen die volgens deze principes aan beweging gesteld moet worden (Backx e.a. 1994). Dit sluit aan bij onderzoek waarin bewegingsarmoede onder jongeren als een groeiend probleem wordt gezien (Kemper 1995).

De noodzaak tot bewegen om in het lichaamsonderhoud te voorzien, is sterk afgenomen. Hoofdarbeid is in de plaats gekomen van handarbeid, auto en trein hebben als vervoermiddel aan belang gewonnen, en de televisie en computer stimuleren al evenmin tot fysieke activiteiten. Als gevolg hiervan worden steeds meer welvaartsziekten waargenomen, in het bijzonder overgewicht en hart- en vaatziekten. Aandoeningen aan hart en vaten zijn nog altijd de belangrijkste doodsoorzaak in Nederland, al daalt de frequentie van deze ziekten gestaag (Backx e.a. 1994). Sport (en vooral duurinspanning) wordt alom erkend als een goedkoop en niet-medicaliserend middel ter preventie van de gevolgen van deze inactiviteit.

De mate van beweging neemt af met het ouder worden. Het percentage dat in de vrije tijd onvoldoende beweegt, stijgt tussen 16- en 44-jarige leeftijd betrekkelijk weinig (van 25% naar 29%), om vervolgens sterk te stijgen tot 35%-38% in de leeftijdscategorie ‘45-64 jaar’. Daarna stijgt het percentage inactieven onder 65+ers zelfs tot 56% (Backx e.a. 1994). Door een programma dat is gericht op *active living* kan worden bevorderd dat mensen langer blijven sporten. In het licht van de vergrijzing kan dit belangrijke positieve gevolgen hebben voor de samenleving als geheel.

Om deze effecten te bereiken, stelt de sportwereld zich actief op. Lange tijd is de sport vooral als een activiteit voor jongeren beschouwd. Dit accent op de jeugd heeft zijn weerslag gehad op het aanbod van sport- en bewegingsvormen. Voor ouderen is dit ontoereikend (Den Bak e.a. 1994: 29). Zij hebben andere sportwensen en -behoeften dan jongeren en daar wordt nu nadrukkelijker op ingespeeld. Zo heeft NOC✶NSF in 1995 het programma *Nederland in Beweging* gestart, dat minimaal acht jaar in beslag zal nemen. Dit project wordt mogelijk gemaakt door steun van onder andere het Praeventiefonds, het Ministerie van VWS en SNS. Er is voor een langlopende project gekozen omdat de ervaring leert dat kortlopende éénmalige acties onvoldoende zijn om structurele veranderingen in het beweegpatroon van de Nederlandse bevolking te bewerkstelligen. Op lange termijn is het doel van *Nederland in Beweging*: “een substantiële groei van het percentage Nederlanders dat door een actieve leefstijl, met het accent op regelmatig en verantwoord bewegen, de eigen gezondheid positief beïnvloedt.” Daarbij worden vier (deels overlappende doelgroepen) onderscheiden: chronisch zieken, ouderen, werknemers en jongeren (NOC✶NSF 1995c).

De relatie tussen sport en gezondheid is positief, maar moet niet de enige as zijn waarlangs de sport beoordeeld wordt. We zagen reeds dat mensen uiteenlopende motieven hebben om aan sport te doen; bijvoorbeeld vanwege spelvreugde, zelfontplooiing of sociale contacten. Bovendien laat dit hoofdstuk zien hoe breed en verreikend de maatschappelijke betekenis van sport is. Indien de betekenis van sport enkel en alleen op de schaal ‘gezond-ongezond’ wordt beoordeeld, wordt aan deze

veelzijdigheid onvoldoende recht gedaan (vgl. Van Bottenburg e.a. 1994: 5). Hetzelfde geldt voor de schaal 'kosten-baten'. Een eenzijdige benadering in economische termen beperkt het zicht op de totale maatschappelijke waarde van sport. Maar als deel van die maatschappelijke waarde is de economische betekenis van niet gering belang.

3.5 Sport en economie

Op vele manieren profiteert de samenleving in economische zin van sport. Rond de sport heeft zich een markt ontwikkeld, waar ruilrelaties van de meest uiteenlopende soort tot stand komen. Op deze markt worden sportaccommodaties en horecavoorzieningen aangeboden; worden sportartikelen, sportvoedingssupplementen, sportperiodieken en sportverzekeringen verkocht; is er vraag naar sporttrainingen en -instructies; bieden zendgemachtigden sportuitzendingen aan; maken bedrijven gebruik van de positieve uitstraling van de sport om hun produkten aan de man te brengen of handelsrelaties te verstevigen, enzovoort.

De sportmarkt is bovendien een innovatieve markt. Met name dankzij de topsport is er een voortdurende drang om produkten te ontwikkelen die betere prestaties mogelijk maken. Deze innovaties vinden ook hun weg naar het bredere sportpubliek (zoals bij de introductie van het spaghetti-stuur of de Calimero-helm bij het wielrennen en de steeds betere tennisrackets en ski-uitrustingen), alsook naar het algemene publiek (zoals bij trainingspakken en hardloopschoenen). De nieuwe produkten zijn niet alleen bedoeld om te voldoen aan het credo 'sneller, hoger, krachtiger', maar ontstaan ook uit een behoefte aan veiligheid (fietshelm) en ontspanning (frisbee), waaruit zich vervolgens eerst sport en vervolgens topsport ontwikkelt (zoals surfen, mountainbike, snowboarding).

Als de gehele markt wordt overzien, blijkt dat Nederland past in wat wel 'het Europese sportmodel' (Andreff en Weber in Vuori 1995: 148) genoemd is: de markt wordt gedomineerd door de private sector, maar het overheidsdeel is eveneens van vitaal belang voor de sportsector als geheel, vooral waar het aanleg en onderhoud van sportaccommodaties betreft. Sportverenigingen, die naar hun aard doelverenigingen en service-instituten zijn, staan centraal in het organisatiepatroon dat zich in de sportsector heeft ontwikkeld. Maar ook steeds meer winstorganisaties betreden deze sector; zij bieden tegen betaling het gebruik aan van voorzieningen en accommodaties en verzorgen lessen en trainingen (bijvoorbeeld eigenaren en exploitanten van sportscholen, fitness-centra, tennisparken, squashhallen, jachthavens etcetera) (vgl. Rijsdorp 1973: 51-54). De toenemende privatisering van accommodaties door de gemeentelijke overheden draagt aan deze ontwikkeling bij. Scholieren en studenten maken van beide typen organisaties gebruik en kunnen slechts in geringe mate voor hun sportbeoefening bij onderwijsinstellingen terecht.

De sportmarkt groeit gestaag en het einde van deze groei is nog niet in zicht. De totale nationale bestedingen in verband met sport bedroegen in 1993 (exclusief medische uitgaven ten gevolge van sportactiviteiten) ƒ12,0 miljard.[12] In 1985 was dit

nog ƒ7,9 miljard. Als percentage op de totale nationale bestedingen is dit een lichte stijging van 1,74% in 1985 tot 1,89% in 1993 (Van Puffelen e.a. 1988; Oldenboom e.a. 1996). Daarmee wijkt Nederland evenmin af van diverse andere Europese landen (Andreff en Weber in Vuori 1995: 138).

Al deze bestedingen hebben een significant effect op de werkgelegenheid. Van Puffelen e.a. (1988) hebben berekend dat het effect van de bestedingen in de sector sport (sportorganisaties) een toegevoegde waarde van ƒ582 miljoen oplevert en een werkgelegenheid van ruim 9.500 arbeidsjaren. Voor de sector sportindustrie is dit effect nog groter, respectievelijk ƒ787 miljoen en 17.000 arbeidsjaren en voor de overige bedrijfstakken ƒ2850 miljoen en 32.000 arbeidsjaren. Voor de overheid tenslotte berekenen Van Puffelen e.a. een effect van ƒ821 miljoen en 6.750 arbeidsjaren. Dit betekent dat de sport zorgt voor meer dan 66.000 mensjaren werkgelegenheid (circa 1,5% van de totale werkgelegenheid in 1985). Dat is wat lager dan in de meeste overige Europese landen (2%) waarvoor een dergelijk percentage berekend is (Andreff en Weber in Vuori 1995: 140).

Zoals in het tweede hoofdstuk ter sprake is gebracht, zijn er in de sport vele honderdduizenden vrijwilligers actief. Hun inbreng is essentieel voor het functioneren en voortbestaan van de sportsector. Het feit dat zovelen tijd en energie in de sport willen steken zonder daarvoor wat terug te vragen, geeft een indicatie van de betekenis die aan sport wordt toegekend. En dan nog blijven er talloze werkzaamheden liggen, omdat veel verenigingen kampen met een tekort aan vrijwilligers. Onderzoek van NOC✶NSF onder sportverenigingen in de vier grote steden leerde dat bijna alle clubs kampten met kaderproblemen (Janssens 1996).

Er is, kortom, in de sport een grote ‘verborgen werkgelegenheid’: met een gerichte inspanning kan aan talloze mensen de kans gegeven worden om in de sport werkervaring op te doen. Tegelijkertijd vragen verschillende ontwikkelingen om een grotere inspanning van overheid, bedrijfsleven en sportorganisaties om het vrijwilligerswerk deels te professionaliseren.

In de eerste plaats worden er steeds hogere eisen gesteld aan de bestuurders van sportclubs, met name waar de commerciële belangen groter worden.

In de tweede plaats worden er steeds hogere eisen aan het sportkader gesteld. Er moet een gedifferentieerder aanbod worden ontwikkeld, met meer sportmogelijkheden overdag en aangepaste sportvormen voor ouderen, met een meer kindgerichte sportaanpak en met meer aandacht voor de ontwikkeling van normen en waarden in de sport. Dergelijke bepaald niet eenvoudige taken kunnen niet overgelaten worden aan vader A of buurvrouw B, maar vragen om een goed, professioneel opgeleid kader. Tegenwoordig komt daar nog de vraag van overheidszijde bij of sportverenigingen zich niet meer zouden kunnen inzetten voor de aanpak van maatschappelijke problemen in een specifieke buurt, wijk of plaats (zie bijv. ‘Sturen met doelen’, ongepubliceerde sportnota gemeente Den Haag, 1995). Kunnen de clubs niet meer samenwerken met scholen in het kader van de ‘verlengde schooldag’? Kunnen zij niet meer Melkert-banen of banenpoolers een plaats geven, liefst gecombineerd met een specifieke opleiding?

In de derde plaats wordt de druk tot professionalisering van het vrijwilligerswerk versterkt door ontwikkelingen in de aansprakelijkheidssfeer. In 1994 viel een turnster uit de ringen tijdens een training. Deze val had dramatische gevolgen voor dit meisje en haar familie. Zij liep ernstig hoofdletsel op en is blijvend invalide. De consequenties van deze val reiken verder dan dit persoonlijke drama. Ze raken de aanwezige trainster en haar sportvereniging, alsook alle overige sportorganisaties en daarmee de samenleving als geheel. In een proces om schadevergoeding bekrachtigde de Hoge Raad namelijk de uitspraak van het Hof dat de trainster onvoldoende zorgvuldig is geweest en dat dit haar is aan te rekenen. Zij heeft volgens de Raad de veiligheidsrichtlijnen onvoldoende opgevolgd waar het gaat om het inschakelen van anderen bij het eventuele opvangen en het leggen van de matten op de juiste wijze. Het voert hier te ver om de achtergronden van de bewuste val te schetsen, maar waar het om gaat, is dat deze uitspraak aangeeft dat de clubs, trainers/coaches en vrijwilligers in de toekomst zullen moeten inspelen op deze aansprakelijkheidstoewijzing. Zij zullen de risico's zoveel mogelijk moeten afdekken en dat zal om een toenemende professionalisering vragen. Vrijwilligers die onvoldoende weet hebben van de eisen die de begeleiding, coaching en training stellen, lopen risico en de sporters en sportclubs met hen. Ook de coaches en trainers zullen zich hiervan bewust moeten zijn als zij van vrijwilligers gebruik maken. Deze ontwikkeling blijft overigens niet tot Nederland beperkt, maar doet zich ook in andere landen voor (Andreff en Weber in Vuori 1995: 139).

Van de ƒ12 miljard aan nationale bestedingen in de sport komt 77% voor rekening van de sector consumenten. Deze consumentenbestedingen komen voort uit verschillende vormen sportbelangstelling.[13] Door vier vormen van sportbelangstelling te onderscheiden kan de geldstroom rondom de sport overzichtelijk in kaart worden gebracht. Gezamenlijk zijn de consumentenbestedingen tussen 1985 en 1993 gestegen met gemiddeld 6,6% per jaar en dat was een snellere groei dan die zich in dezelfde periode in de totale nationale bestedingen gemiddeld voordeed (3,8%).

Sportbeoefening (primaire sportbelangstelling)
Allereerst zijn er bestedingen die samenhangen met de actieve sportbeoefening (primaire sportbelangstelling). Deze bestedingen vallen uiteen in zichtbare (entrees/contrinuties, sportgoederen, lessen e.d.) en onzichtbare (verzekeringen, vakanties, oppas, horeca, e.d.) bestedingen. Van de ƒ12 miljard aan totale bestedingen in 1993 bestaat ƒ5,2 miljard uit zichtbare consumentenbestedingen in verband met deze primaire sportparticipatie. In 1985 was dat nog 2,5 miljard. Inclusief de zogenaamde onzichtbare uitgaven besloegen de consumentenbestedingen in 1993 ƒ8,2 miljard. De grootste afzonderlijke posten waren sportschoenen, sportkleding en sportartikelen (ƒ1,6 miljard), contributies (ƒ1,4 miljard), horeca ƒ1,1 miljard) en sportvakanties (ƒ1,0 miljard) (Oldenboom e.a. 1996).

Toeschouwers (secundaire sportbelangstelling)
Ten tweede zijn er bestedingen die samenhangen met de aanwezigheid tijdens sportwedstrijden als toeschouwer (secundaire sportbelangstelling). Hiertoe behoren uitgaven voor o.m. vervoer, entree en horeca. Voor 1993 zijn deze bestedingen geschat op ƒ350 miljoen, vergeleken met ƒ249 miljoen in 1985 (Oldenboom e.a.

1996).

Kijken en luisteren naar sport via de media (tertiaire sportbelangstelling)
Ten derde zijn er bestedingen die voortvloeien uit het kijken naar sport en sportwedstrijden via de elektronische media (tertiaire sportbelangstelling). Hieronder vallen de kosten die te maken hebben met de elektronische media: (1) de omroepbijdragen, STER-opbrengsten, RTL-4 omzet en rechten van buitenlandse zenders, voor het aan sport toe te rekenen deel; en (2) het sportdeel in de aanschaf van audiovisuele apparatuur en in de kosten van de kabelaansluiting. De schattingen over deze consumentenbestedingen bedragen voor 1993 (ad 1) f126 miljoen, plus (ad 2) f191 miljoen, tezamen f317 miljoen, tegenover f229 miljoen in 1985 (Oldenboom e.a. 1996).

Lezen over sport (kwartaire sportbelangstelling)
Ten vierde zijn er bestedingen verbonden met het lezen over sport, in de gedrukte media (kwartaire sportbelangstelling). Dit zijn uitgaven aan sportboeken, sporttijdschriften en bestedingen aan sport via dagbladen en algemene tijdschriften. Deze bedroegen in totaal voor 1993 f881 miljoen, tegenover f644 miljoen in 1985 (Oldenboom e.a. 1996).

Iemand die actief sport beoefent, zal in ieder geval in het kader van de eerste belangstellingsvorm bestedingen doen, maar ten aanzien van de overige vormen hoeft dat niet het geval te zijn. Iemand die daarentegen geen sport beoefent, kan geen enkele uitgave hebben, maar kan ook vanwege alle vier de belangstellingsvormen bestedingen doen, zelfs ten aanzien van de primaire sportbelangstelling: sportartikelen als hardloopschoenen en trainingspakken zijn immers lange tijd bijzonder populair geweest als vrijetijdskleding. Volgens het bedrijf Reebok wordt zelfs 80% van de schoenen die het fabriceert niet gebruikt tijdens de sport waarvoor ze gemaakt zijn (TTG 1994: 8). De topsport is de spil waaromheen alle vormen van belangstelling draaien. De beoefening van de topsport zelf behoort tot de primaire sportbelangstelling, terwijl de secundaire, tertiaire en kwartaire belangstelling niet of nauwelijks zouden bestaan zonder deze primaire belangstelling.

Op velerlei manieren zijn er andersoortige bestedingen verbonden aan deze vormen van sportbelangstelling:

Kansspelen
Ten eerste zijn er bestedingen aan kansspelen die door consumenten gespeeld worden en op de één of andere wijze met sport verbonden zijn. Voor zover het daarbij gaat om sportkansspelen (waarbij wordt ingezet op uitslagen van sportevenementen; i.h.b. voetbal, wielrennen, paardenraces en tennis) is er sprake van een vijfde vorm van sportbetrokkenheid van consumenten. Maar er zijn ook zogenaamde non-sport kansspelen, (bijv. lotto, lucky 10 en cijferspel) waarvan een deel van de opbrengst wordt afgedragen aan de sport. De kansspelsector als geheel genereerde f102 miljoen aan sportbestedingen (waarvan f41 miljoen netto inleg aan sportkansspelen en f61 miljoen aan afdrachten van non-sport-kansspelorganisaties) (Oldenboom e.a. 1996).

Sportorganisaties
Ten tweede wordt de primaire sportbetrokkenheid (en als afgeleide daarvan feitelijk ook de andere vormen van sportbetrokkenheid) voor een groot deel mogelijk gemaakt door organisaties die mede tot doel hebben om het bedrijven van sport in georganiseerd en ongeorganiseerd verband mogelijk maken, onder meer door het aanbieden van faciliteiten daartoe. Gezamenlijk ging in deze sportorganisaties in 1993 ƒ4,2 miljard om. De sportverenigingen en bonden namen hiervan ƒ2,6 miljard voor hun rekening; de koepels, regionale organisaties en de KNVB ƒ194 miljoen; en de beroepssport ƒ360 miljoen. De sportverenigingen hadden ƒ2,5 miljard aan inkomsten, waarvan ƒ1,2 miljard werd geïnd door contributies, lesgelden en entreegelden (Oldenboom e.a. 1996).

Overheid
Ten derde is de overheid bij alle vormen van sportbelangstelling betrokken. Wat de economische betrokkenheid betreft, geldt dit vooral de uitgaven aan accommodaties en aan sportorganisaties. De totale uitgaven zijn in de periode 1970 tot 1980 sterk gestegen; hoofdzakelijk door een toename van de investeringen in accommodaties door de gemeentelijke overheden. Daarna zijn de overheidsbestedingen op sportgebied gedaald, onder meer door bezuinigingen, maar ook door efficiency-verhoging en privatiseringen.

De totale uitgaven voor sport door rijk, provincies en gemeenten bedroegen in 1993 bruto[14] ƒ1,7 miljard, terwijl zij netto op ƒ1,077 miljard uitkwamen. In 1985 waren de netto bestedingen ƒ1,134. Daarmee is er sprake van een nominale afname van de overheidsbestedingen aan sport. Gecorrigeerd naar inflatie en afschrijvingen aan accommodaties is deze afname in de periode 1985-1993 gemiddeld 3% per jaar geweest (Oldenboom e.a. 1996: 47).

De rijks- en provinciale overheid tellen bij deze uitgaven nauwelijks mee; 96% (ƒ1.618 miljoen in 1993) van de totale (bruto) uitgaven wordt door gemeenten gedaan. De Rijksoverheid en provinciale overheid besteedden (inclusief overhead) in 1993 respectievelijk ƒ48,5 en ƒ16,0 miljoen aan sport.

De ƒ48 miljoen die in 1992 de begroting uitmaakte van de Directie Sportzaken van het Ministerie van WVC, was als volgt onderverdeeld:
- structurele subsidie aan de landelijke sportorganisatie ..... ƒ22,0 miljoen
- sportstimulering van achterstandsgroepen..... ƒ 6,8 miljoen
- topsportaangelegenheden..... ƒ 6,3 miljoen
- opleidingen/bijscholing kader ..... ƒ 5,8 miljoen
- arbeidsaangelegenheden/sporttechnisch kader..... ƒ 4,4 miljoen
- accommodaties en materialen ..... ƒ 2,8 miljoen

Via belastingen, retributies en premie-afdrachten ontving de overheid in 1985 3 miljard dankzij het bestaan van sport. Dit bedrag mag echter niet vergeleken worden met de ruim ƒ1,6 miljard aan bruto subsidies aan de sport. De sport profiteert namelijk ook van de vele basisvoorzieningen (zoals onderwijs en infrastructuur) die

de overheid financiert (Van Puffelen e.a. 1988: 3).

Bedrijfsleven
Ten vierde haken ook bedrijven in op alle onderscheiden vormen van sportbelangstelling. Met een zeer ruwe schatting vermoeden Oldenboom e.a. (1996) dat het bedrijfsleven als sponsor ƒ475 miljoen in de sport investeert, in ruil voor communicatiemogelijkheden via de gesponsorde sportvertegenwoordigers. Het vermoeden is dat er in de sportsponsoring in 1980 nog slechts ƒ100 miljoen omging en dat deze markt zich tegenwoordig jaarlijks met circa 10% uitbreidt. Naast sponsoring investeren bedrijven in reclames die direct met de sport in verbinding staan. Volgens Van Puffelen e.a. (1988) was hiermee in 1985 een bedrag gemoeid van ƒ314 miljoen. Voor 1993 zijn hierover geen cijfers bekend, maar als zich hierbij dezelfde toename heeft voorgedaan als ten aanzien van de sportsponsoring, dan zou het in dat jaar gaan om ƒ542 miljoen.

Voor het bedrijfsleven is de sport een ideaal en veelzijdig medium. Een sponsor kan dan ook diverse motieven hebben om in sport te investeren, waaronder:
- sportsponsoring zorgt voor een associatie van een bedrijf of produkt met een positief gewaardeerd maatschappelijk goed en draagt zodoende bij aan het publieke imago van het bedrijf;
- sportsponsoring maakt het mogelijk om een bedrijf of produkt te presenteren tot in iedere uithoek van de wereld;
- sportsponsoring biedt, vanwege het gedifferentieerde karakter van de sport, de mogelijkheid tot het bereiken van vele specifieke doelgroepen;
- sportsponsoring helpt bij het introduceren van een nieuw produkt;
- sportsponsoring vergroot de verkoopcijfers;
- sportsponsoring verbetert de public relations en is een uitstekend middel om aan relatie-management te doen.

(Andreff en Weber in Vuori 1995: 175)

Veel van deze functies vertegenwoordigt sport overigens niet alleen voor het bedrijfsleven. Ook in het kader van *City marketing*, *Holland promotion* of in het kader van de concurrentiestrijd tussen universiteiten of scholen is sport een geschikt voertuig om stad, land of onderwijsinstelling te promoten; niet op een doordringende wijze, maar door associatie, door het logo (een onderscheidende stijl, lettertype of *initials*) te verbinden met een gebeurtenis die op een positieve maatschappelijke weerklank kan rekenen. Mensen die een plaats uitkiezen om zich te vestigen, laten zich onder meer leiden door het voorzieningenniveau, waaronder de sportinfrastructuur. In internationale contacten kan de sport dienen als hulpmiddel bij het leggen van contacten; om gesprekken in te leiden of informeler en vriendelijker van karakter te doen zijn. Zo vertelde staatssecretaris Terpstra op een NOC✶NSF-congres dat de Chinezen voorafgaand aan de reis van de Nederlandse regering en handelsdelegatie hadden gevraagd of het hele Ajax-team mee kon komen. Dat lukte niet. De Duitsers wisten aan een soortgelijk verzoek wel te voldoen door het Duitse hockeyteam mee te nemen op een handelsreis naar Pakistan.

Sport-media-bedrijfsleven

De mogelijkheden voor het gebruik van sport als statussymbool of communicatie-middel door het bedrijfsleven zijn niet los te zien van de media. Deze relatie tussen sport, media en sponsors is voor de maatschappelijke betekenis van sport van groot belang en is niet alleen in gekwantificeerde economische termen weer te geven. Er zijn in verband met deze relatie ook maatschappelijke effecten en dilemma's in het spel die om een kwalitatieve analyse vragen. Een dergelijke analyse sluit direct aan op het volgende hoofdstuk, waarin zal worden ingegaan op de waardering en verant-woordelijkheden van de sportorganisaties, de overheid, het bedrijfsleven en de media in verband met de maatschappelijke betekenis van sport.

De relatie tussen sport-media-sponsors ontwikkelde zich vrijwel direct na de opkomst van de moderne georganiseerde sportbeoefening. Het beroemdste voorbeeld hiervan is ongetwijfeld het initiatief van l'Auto in 1903 om een Tour de France te organiseren. Achter dit initiatief gingen diverse commerciële motieven schuil. Men wist toen al uit ervaring dat berichtgeving over wielerkoersen de verkoop van kranten en tijdschriften vergrootte. Ook de rijwielindustrie was hierbij nauw betrokken; tot de aandeelhouders van l'Auto (in 1900 opgericht als l'Auto-Vélo) behoorden ook rijwielfabrikanten en bandenfirmanten (Maso 1990: 31-32).

Met de opkomst van de elektronische media is de relatie tussen sport, media en sponsors in de tweede helft van de twintigste eeuw in een stroomversnelling gekomen. De afbrokkeling van de amateur-ideologie en de commercialisering van de medianetwerken hebben daaraan nog een extra impuls gegeven. De sport stelt zich meer open voor commercialisering en professionalisering; de media bieden meer mogelijkheden daartoe; en het bedrijfsleven kan zodoende via de sport toegang krijgen tot de huiskamers van miljoenen mensen. Daarin zit een zichzelf versterkende dynamiek: de sportorganisaties ontvangen meer geld door sponsoring en de verkoop van televisierechten; de televisie-zendgemachtigden weten door sportuitzendingen hun kijkcijfers te verhogen, zodat zij meer inkomsten genereren uit de verkoop van commercials en advertenties; en de winsten van het bedrijfsleven stijgen doordat zij in de combinatie van sport en media een perfect medium hebben om produkten te lanceren, het imago te versterken of bewerken en aan relatie-management te doen.

Welk een enorm belangrijke plaats sport inneemt op de televisie blijkt wel uit de dertig meest bekeken programma's uit het afgelopen jaar. Daaronder bevinden zich 26 voetbalwedstrijden (bron: Kijk- en luisteronderzoek (KLO) van de NOS):

1 Ajax-AC Milan (24-5)
2 Ierland-Nederland (13-12)
3 Ajax- Bayern München (19-4)
4 Bayern München -Ajax (5-4)
5 Ajax-Feyenoord (12-2)
6 Real Madrid-Ajax (22-11)
7 Journaal (29-1 watersnood)
8 Nederland-Noorwegen (15-11)
9 Ajax-Ferencvaros (6-12)
10 Grasshoppers-Ajax (1-11)

11. Ook dat nog
12 Ajax-Grasshoppers (18-10)
13 Malta-Nederland (11-10)
14 Ajax-Real Madrid (13-9)
15 Ajax-Hajduk Split (15-3)
16 Ferencvaros-Ajax (27-9)
17 Zaragoza-Feyenoord (16-3)
18 Studio Sport (22-1)
19 Hajduk Split-Ajax (1-3)
20 Wit Rusland-Nederland (7-6)
21 EK schaatsen (8-1)
22 PSV-Feyenoord (16-3)
23 Nederland-Malta (29-3)
24 Nederland-Frankrijk (18-1)
25 Tsjechië-Nederland (26-4)
26 Ajax-Gremio (28-11)
27 Heerenveen-Feyenoord (22-3)
28 Aktie Watersnood (2-2)
29 Feyenoord-Ajax (16-8)
30 Nederland-Wit Rusland (6-9)

De rechten op voetbaluitzendingen bepalen de marktaandelen voor een aanzienlijk deel. Iedere voetbalwedstrijd zou zelfs goed zijn voor ongeveer 3 á 4% marktaandeel per week. Vanwege de enorm hoge kijkcijfers kunnen de zendgemachtigden bovendien zeer hoge bedragen vragen voor de commercials. De best betaalde reclamespot in 1995 werd vertoond tijdens de rust van de voetbalwedstrijd Ajax-Milan in de Champions League en leverde f79.950 gulden op (NRC Handelsblad 30-12-1995).

Vanwege de toenemende betrokkenheid van de media en het bedrijfsleven hebben sportorganisaties steeds meer financiële mogelijkheden om de sport in al zijn vormen te ontwikkelen en worden getalenteerde sporters steeds meer in staat gesteld om zich als topsporter te ontplooien en via de topsportbeoefening geld te verdienen. Bovendien kan de topsport, dankzij de professionalisering en commercialisering, binnen het bereik gebracht worden van een steeds groter publiek.

Om een aantal redenen kan de verstrengeling tussen sport, media en bedrijfsleven ook problematisch zijn. In de eerste plaats kunnen de media druk uitoefenen op sportbonden om de regelgeving van sporten aan te passen. Deze invloed moet niet overdreven worden. Als wordt teruggekeken op de laatste decennia, kan worden geconstateerd dat er in vrijwel geen enkele sport veranderingen in de basisregels zijn doorgevoerd uit commerciële motieven. Wel is er sprake van een reeks van kleinere regelaanpassingen. Kenmerk van deze regelaanpassingen is dat zij gericht zijn op de belangen van de toeschouwers en niet op die van de beoefenaars. De regelaanpassingen dienen over het algemeen steeds hetzelfde doel (Coakley 1990: 255):

- het versnellen van de wedstrijden zodat de toeschouwers zich niet kunnen gaan vervelen (*tie break* in tennis; *sudden death* in voetbal);
- het vergroten van de kansen op doelpunten zodat er meer opwinding ontstaat (verandering buitenspelregel en het vergroten van de doelen in de voetbalsport);
- het creëren van een betere balans tussen aanval en verdediging zodat de wedstrijd van begin tot eind blijft boeien (verbieden van terugspelen op keeper in

het voetbal);
- (vooral in de VS) het creëren van mogelijkheden tot *commercial breaks* tijdens de wedstrijden.

Eén van de nadelen die verbonden is aan deze oriëntatie op de toeschouwers, is dat de regelveranderingen niet alleen de topsport betreffen, maar ook worden toegepast op amateurniveau (en daar bovendien op alle leeftijdsgroepen), terwijl zij als beoefenaars geen - of in elk geval veel minder - 'last' hebben van de regels die ten behoeve van de toeschouwers veranderd worden.

In de tweede plaats kunnen de media druk gaan uitoefenen op sportorganisaties om de plaats en tijd van sportwedstrijden op mediabelangen af te stemmen. Een voorbeeld hiervan is het spelen van de wedstrijden tijdens de Wereldkampioenschappen voetbal in de Verenigde Staten op het heetst van de dag, zodat de wedstrijdbeelden op een gunstig moment elders ter wereld uitgezonden konden worden. Ook de keuze voor het spelen van de wereldtitel voor clubteams in Tokio (afgelopen jaar tussen het Nederlandse Ajax en het Braziliaanse Gremio) moet worden begrepen uit commerciële motieven.

In de derde plaats kunnen de toenemende financiële belangen de waardenstructuur in de sport beïnvloeden. De spelopvatting van de topsporter wordt professioneler en commerciëler: bij het uitoefenen van de sport dient hij of zij meer rekening te houden met financiële motieven van de sportorganisatie of sponsor en met het genoegen van de toeschouwers en kijkers. Show, spektakel, sensatie en opwinding krijgen dan meer nadruk, terwijl het genoegen van de beoefenaars zelf van secundair belang wordt.

Vaak wordt deze ontwikkeling in verband gebracht met verruwing. Voor zover men daarbij ontwikkelingen in contactsporten en in het bijzonder het beroepsvoetbal op het oog heeft, is daar wel wat voor te zeggen. Op topniveau hebben de toegenomen commerciële belangen ongetwijfeld een tendens tot verruwing gegeven; enerzijds door de sterke kwalitatieve veranderingen van het spel, met een grotere snelheid van handelen; anderzijds door de invloed van financiële belangen op de intenties van spelers, coaches en bestuurders. Toch verdient deze invloed enige nuancering. De professionalisering en commercialisering van het topvoetbal worden ten onrechte alleen maar vanuit deze negatieve werking belicht.

Het is echter zeer waarschijnlijk dat er tegelijkertijd een omgekeerde werking van uitgaat, namelijk een tendens tot disciplinering. Die disciplinerende werking komt ten eerste van buitenaf: van het kijkerspubliek, van de politiek, van de media en bovenal de televisie. De televisie zorgt voor een pijnlijk secure registratie van overtredingen. Gevoegd bij de kracht van de herhaling, stimuleert de televisie de publieke verontwaardiging over ernstige regelovertredingen. Daarbij komt in de tweede plaats een interne dwang tot disciplinering. De publieke verontwaardiging is slecht voor het produkt betaald voetbal. Dat merken sponsors en ook bestuurders, coaches en spelers en zij komen daardoor zèlf tot een beleid gericht op verbetering van het eigen produkt, zoals dat ook in de Verenigde Staten het geval is geweest bij honkbal en American football. Kortom, professionalisering en commercialisering, ofwel

grotere financiële belangen, leiden niet alleen tot een grotere mate van regelovertreding, maar zorgen ook voor geweldsinperking. Dat blijkt onder meer uit het feit dat de clubs betaald voetbal, ondanks de steeds grotere financiële belangen, het beleid van de overkoepelende voetbalorganisaties steunen in hun streven om de regels strakker aan te halen.

In de vierde plaats worden de media, door het profijt dat zij van de sport trekken, in toenemende mate afhankelijk van de uitzendrechten van sportwedstrijden. Zonder deze rechten daalt het marktaandeel van de betreffende zendgemachtigde aanzienlijk; daarmee nemen de reclame-inkomsten af en in het verlengde daarvan de mogelijkheden tot andere programmering. Deze afhankelijkheid stelt de sportorganisaties niet alleen in staat veel geld te verdienen, maar maakt het hen ook mogelijk aanvullende eisen aan de zendgemachtigden te stellen, bijvoorbeeld ten aanzien van de aard van de berichtgeving. Zoals uit de hiervoor weergegeven top 30 van meest bekeken programma's in 1995 blijkt, is deze afhankelijkheid in Nederland geconcentreerd rond één sport: voetbal. De BBC (waar sport 15% van de zendtijd vult) bereikt met meer sporten een miljoenpubliek: in de afgelopen jaren onder meer in verband met rugby, boksen, paardenrennen, kunstschaatsen, cricket, autoracen, hardlopen, golf, snooker, tennis en voetbal. In ons land beperkt dit rijtje zich tot voetbal, voetbal, voetbal, en een klein beetje schaatsen, tennis en wielrennen.

Deze concentratie is voor de sportwereld als geheel nadelig, omdat de geldstroom die vanuit de media voor de sport beschikbaar is, in trechtervorm naar slechts één sport wordt geleid (en daarbinnen naar een beperkt aantal professionele organisaties). De sport als geheel zou, met de media en het bedrijfsleven, profiteren van een verbreding van onze sportcultuur. Een dergelijke ontwikkeling zou het bedrijfsleven meer mogelijkheden bieden om in de sportsponsoring meer naar doelgroep te differentiëren; er kleeft immers aan iedere sport een ander sociaal profiel. De media zouden in dat geval hun afhankelijkheid van de sport verspreid zien worden over meerdere bonden, hetgeen ook meer ruimte zou bieden voor een verdeling van de uitzendrechten van sportevenementen tussen zendgemachtigden.

Deze voorbeelden van problemen die zijn verbonden met de belangenverstrengeling tussen sportorganisaties, bedrijfsleven en media doen de vraag rijzen naar de verantwoordelijkheidsverdeling tussen deze partijen ten aanzien van het benutten van de mogelijkheden van sport. Dat is het thema van het volgende hoofdstuk.

4 DE SPELERS EN HUN VERANTWOORDELIJKHEDEN

De kracht van de sportwereld ligt in haar aantrekkelijkheid en veelzijdigheid. De principes die aan sport ten grondslag liggen, spreken de meeste mensen zeer aan. Zij kunnen daaraan op verschillende manieren uiting geven: door een sport te beoefenen, op hoog of laag niveau en al dan niet in wedstrijdverband; door andere sporters te begeleiden of te besturen; en door ernaar te kijken of erover te lezen. De sport biedt voor elk wat wils.

Dezelfde veelzijdigheid is terug te vinden in de betekenissen en functies van sport. Enerzijds is sport te omschrijven als een individueel goed. Zij voorziet in een fundamentele welzijnsbehoefte en biedt aan ieder individu mogelijkheden voor lichamelijke inspanning en geestelijke ontspanning, voor recreatie en natuurbeleving, voor uitdaging en opwinding, voor spanningsopbouw en emotieontlading, voor gezelligheid en sociale contacten.

Anderzijds is sport te omschrijven als een maatschappelijk goed. De omvangrijke actieve en passieve sportparticipatie draagt bij aan de cohesie, bestendiging en dynamiek van de samenleving als geheel. Sport functioneert als een bindmiddel tussen mensen: via de sport komen persoonlijke contacten en relaties tot stand, bouwen mensen vriendenkringen en relatienetwerken op en wordt de band tussen mensen versterkt. Dat gebeurt van lokaal tot mondiaal niveau. In het verlengde hiervan heeft sport betekenis voor de identiteitsvorming en socialisatie, en vervult zij een functie bij integratie- en emancipatieprocessen. De sport stimuleert tot zelfwerkzaamheid en het leren hanteren van gezamenlijke normen en waarden en democratische principes. Daaraan kunnen de gunstige effecten van sport op de volksgezondheid en de economie nog worden toegevoegd.

Tegelijkertijd doen zich in de sport problematische ontwikkelingen en verschijnselen voor. Deels gaat het daarbij om bredere maatschappelijke problemen, zoals discriminatie en agressie, waarmee niet alleen de sport, maar ook andere maatschappelijke sectoren te kampen hebben. Hoewel dergelijke problemen niet door de sport gegenereerd worden, komen ze wel op een specifieke wijze in de sport tot uitdrukking, bijvoorbeeld via spelverruwing, oerwoud-geluiden of voetbalvandalisme. Als zodanig kunnen ze het algemene samenlevingsprobleem actualiseren en wellicht scherper zichtbaar maken.

Voor een ander deel gaat het om maatschappelijke problemen die samenhangen met sportintrinsieke kenmerken. Het plezier dat een bostocht met de mountainbike verschaft, kan als hinderlijk worden ervaren door wandelaars. De autorally of motorcross biedt genoegen voor de toeschouwers, maar de omwonenden hebben ook te maken met lawaai en achterblijvend afval. Sport is een fysieke activiteit die goed is voor de gezondheid, maar die ook blessures kan opleveren. Deze blessures leiden tot maatschappelijke kosten, in verband met gezondheidszorg of door arbeidsverzuim. Sport versterkt de sociale binding, maar kan ook leiden tot groepsantagonisme. Zo zijn voetbalwedstrijden tussen Nederland en Duitsland aangrijpingspunten geweest om oude gevoelens van vijandigheid tussen beide

volken (tijdelijk) op te roepen.

Hoewel een precieze balans tussen de positieve en negatieve maatschappelijke neveneffecten van sportbeoefening moeilijk is op te maken, kan aan de hand van de voorgaande hoofdstukken wel worden gesteld dat de problemen beperkt van aard zijn, als zij worden afgezet tegen de enorme omvang van de sportbeoefening en het individuele en maatschappelijke profijt dat verbonden is aan sport. Daarmee worden de genoemde problemen ontkend noch genegeerd. Onderkenning ervan is juist een eerste vereiste om - in overleg met de diverse verantwoordelijken - te streven naar oplossingen.

Die balans kan bovendien nog gunstiger uitvallen als de maatschappelijke meerwaarde van sport intensiever en inventiever benut zou worden. Sportwereld en overheid zijn hierop nog maar weinig gericht geweest. Er lijkt zich echter een kentering af te tekenen. De bereidheid om sport ook ‘als middel’ te beschouwen is sinds het begin van de jaren negentig aanzienlijk toegenomen, ook in sportbestuurlijke kring (NOC✶NSF 1994: 6). Vanuit de sportorganisaties is hieraan een impuls gegeven via het AT Kearney-rapport. Op gemeentelijk niveau is dit tot uiting gekomen in het gebruik van sport als onderdeel van het sociale vernieuwingsbeleid. En op rijksniveau is de regering in een motie om een integrale interdepartementale sportnota gevraagd, gezien het feit “dat de sport unieke kansen biedt voor een evenwichtige ontwikkeling van de maatschappij”.

De maatschappelijke betekenis van sport wordt bepaald door de gezamenlijke dagelijkse handelingen van alle mensen die met elkaar de sportwereld vormen: van de incidentele sportbeoefenaar tot de topsporter, van de scheidsrechter tot de ouder langs de lijn, van de materiaalverzorger tot de clubarts, en van de supporter tot de sportjournalist. De individuele burger bepaalt dus primair zelf de balans tussen de positieve en negatieve effecten van de sport. Daarop kan ieder individu ook worden aangesproken.

Het maatschappelijke rendement van sport hangt echter evenzeer af van de voornaamste spelers in het sportbestuurs- en sportbeleidsveld: in het bijzonder de sportorganisaties, de rijksoverheid, provinciale en gemeentelijke overheden, het bedrijfsleven en de media. Ook van hen mag een verantwoorde opstelling worden verwacht als het gaat om het benutten van de maatschappelijke betekenis van sport en het vermijden van een ongewenste invloed op de sportpraktijk.

Dit hoofdstuk tracht deze verantwoordelijkheid van sportorganisaties, overheid, bedrijfsleven en media ten aanzien van het benutten van de maatschappelijke meerwaarde van sport in kaart te brengen. Daarbij gaan wij ervan uit dat deze verantwoordelijkheid niet te verdelen is op grond van een scherpe verkaveling van de maatschappelijke gebieden waarmee men zich bezig dient te houden of op grond van de verschillende taakstelling van de diverse betrokken instituties. Door de opschuiving van de sport naar het centrum van de samenleving en de toenemende verwevenheid tussen sport en andere maatschappelijke sectoren, kruisen de paden van overheid, bedrijfsleven, media en sportorganisaties elkaar steeds vaker. Deze toenemende interdependentie stimuleert de diverse spelers om meer van elkaar

gebruik te maken en meer met elkaar rekening te houden. Sportorganisaties stellen zich marktbewuster op om sponsors aan te trekken; de gemeentelijke overheid privatiseert sportaccommodaties; bedrijven zijn in toenemende mate bereid om vanuit een *civic responsibility* te participeren in top- én breedtesport, waaronder projecten als 'Jeugd in beweging' en 'Sport, tolerantie en fair play'; en de media laten niet na uitdrukking te geven aan de wens om ten aanzien van sportuitzendingen een publieke functie te vervullen.

Ten aanzien van het benutten van de maatschappelijke betekenis van sport is er aldus een - per beleidsonderwerp opnieuw in te vullen - complementaire verantwoordelijkheid ontstaan. Of het nu gaat om het benutten van de waarde van sport voor de participatie en integratie van burgers, voor de volksgezondheid of de internationale handel, veelal is dit afhankelijk van bijdragen van *alle* betrokkenen bij het sportbeleid. Dat geldt evenzeer als het gaat om het tegengaan van negatieve effecten van sport; bijvoorbeeld bij de preventie van sportblessures of de aanpak van voetbalvandalisme.

Aanvaarding van deze complementaire verantwoordelijkheid hoeft geen van de sportbeleidsactores ervan te weerhouden de sport vanuit de eigen functies en doeleinden te blijven benaderen. Waar de overheid het algemeen belang zal nastreven, zal het particulier initiatief zich blijven richten op het behartigen van een deelbelang (sport) of groepsbelang (leden) en het bedrijfsleven op een commercieel eigenbelang.[15] Maar iedere speler zal bij het nastreven van de eigen taak- en doelstelling wel rekening moeten houden met, en rekenschap moeten afleggen van de mogelijke positieve en negatieve effecten van het eigen handelen; enerzijds in maatschappelijk opzicht, anderzijds ten aanzien van de eigen aard en positie van de sport.

Deze complementaire verantwoordelijkheid kent eerder een moreel dan een legitiem karakter. Noch sportorganisaties, noch bedrijven zijn wettelijk verplicht om zich in te zetten voor de samenleving als geheel. Zij dienen een deelbelang of eigenbelang. Niettemin hebben ook zij een allerwegen gevoelde maatschappelijke verantwoordelijkheid, waarop zij kunnen worden aangesproken en waarop zij in toenemende mate lijken te willen inspelen. In laatste instantie echter, komt het daarbij aan op vrijwilligheid, wat weer wat anders is dan vrijblijvendheid. Daarom komt het bij deze complementaire verantwoordelijkheid voor de maatschappelijke betekenis van sport eerder aan op overtuiging dan op afdwinging, eerder op overleg dan op dictaat. Er past hierbij dan ook een communicatieve werkwijze tussen de diverse betrokkenen, waarin niet alleen overleg en evaluatie *ex post* plaatsvindt, maar ook *ex ante*, met bijzondere aandacht voor mogelijke onwenselijke externe effecten van het eigen handelen (Hofstee 1995: 26).

Verantwoordelijkheid voor externe effecten houdt in dit verband ook in dat de instrumentele aanwending van sport gebaseerd wordt op realistische doel-middel relaties en dat dit gebruik van sport geen bedreiging gaat vormen voor het eigen karakter van de sportactiviteit. Dit kan vermoedelijk het beste worden bereikt door de ontwikkeling en uitvoering van het sportbeleid ook ten aanzien van de benutting van sport te begrenzen door de eigen verantwoordelijkheid van de sportorganisaties.

Uitgaande van dit idee van een algemene complementaire verantwoordelijkheid voor het benutten van de maatschappelijke betekenis van sport kunnen de specifieke verantwoordelijkheden van de afzonderlijke spelers in het sportbeleidsveld in kaart worden gebracht. Om deze verantwoordelijkheden in verband te brengen met het beleidsprimaat van de sportorganisaties ten aanzien van de eigen aard en positie van de sport, is het zaak deze verantwoordelijkheidstoedeling in een historisch perspectief te plaatsen.

4.1 De sportorganisaties

Tegenwoordig wordt vrijwel elke sport mondiaal beoefend, vanuit eenzelfde organisatorische structuur. Deze is piramidaal van opbouw: één internationale sportfederatie (in het geval van voetbal: FIFA), een organisatie per werelddeel (o.m. UEFA), een nationale sportbond (o.m. KNVB) en daarbij aangesloten plaatselijke verenigingen (zoals PSV, IJsselmeervogels). Daarnaast worden veel sporten ook in het kader van de Olympische Spelen beoefend. Daartoe kent vrijwel land een nationaal olympisch comité, dat is aangesloten bij het Internationaal Olympisch Comité (IOC).

De sportorganisaties zijn van oudsher produkten van particulier initiatief en kennen de vereniging als rechtsvorm.[16] Door deze rechtsvorm is de georganiseerde sport democratisch van aard. Wie in georganiseerd verband gaat sporten, heeft democratische beïnvloedingsmogelijkheden over de gang van zaken in de eigen sportclub. De nagestreefde waarden en activiteiten zijn aan regels onderworpen. De aangesloten leden, die vrijwillig tot de sportclubs toetreden en hieruit kunnen uit-treden, wijzen hun eigen bestuurders aan. Deze bestuurders zijn, zeker in de gemiddelde sportclub, overwegend vrijwilligers. Via getrapte verkiezing kunnen zij invloed uitoefenen in de nationale en internationale organisatie waarbij hun club is aangesloten.[17]

Sinds de Wet Verenigingen en Vergadering van 1855 houdt de Nederlandse overheid, net als de meeste andere democratische overheden, zich zoveel mogelijk afzijdig van de verenigingen die uit het particulier initiatief voortkomen. Dit heeft sportorganisaties van meet af aan volledige vrijheid van handelen gegeven om de eigen doelstellingen te realiseren en de eigen organisaties in te richten.[18] Zij kunnen vanuit een democratisch principe de verhouding van de vereniging ten opzichte van de leden, en van de leden ten opzichte van elkaar, naar eigen inzicht regelen. Dientengevolge heeft zich in iedere sport een eigen normenstelsel met een eigen tuchtrecht ontwikkeld. Daarin neemt de betreffende regulerende organisatie een zelfstandige en onafhankelijke positie in ten opzichte van de samenleving als geheel. Tegelijkertijd blijft deze sportorganisatie onderdeel van die samenleving en dienen dus ook haar regels niet strijdig te zijn met het algemene rechtsstelsel.

Dit basisprincipe is essentieel voor het behoud van het eigen karakter van sportbeoefening. Een logisch uitvloeisel hiervan is dat het overheidsbeleid in het verleden vooral voorwaardenscheppend van karakter is geweest, gericht op

ondersteuning van het particulier initiatief.[19] Het beleidsprimaat werd bij de sportorganisaties gelegd. Daarmee had en behield de georganiseerde sport de vrijheid om binnen eigen kring spelregels en reglementen op te stellen en de eigen leden daaraan te binden. De overheid volgde dit beleid op afstand en stelde zich terughoudend op bij het opnemen van beleidstaken voor zover en zolang de sportorganisaties deze zelf konden behartigen (IPO 1986: 5). Deze verantwoordelijkheids-verdeling is in 1992 nog eens bevestigd en uitgewerkt in een advies van de Projectgroep Herinrichting Landelijk Sportbeleid.[20]

Het beleidsprimaat van sportorganisaties kan van drie kanttekeningen worden voorzien. In de eerste plaats betekent het niet dat de andere betrokkenen bij het sportbeleid tot passiviteit gedwongen worden of de initiatieven van de sportorganisaties bij voorbaat *moeten* volgen. Ook binnen het kader van het streven naar deregulering, functionele decentralisatie en privatisering kunnen eigen initiatieven zelfs wenselijk zijn waar het gaat om een grotere benutting van de sport voor de samenleving.

Alle actores in het sportbeleid hebben bovendien de ruimte om op basis van de eigen functies, doeleinden en verantwoordelijkheid een zelfstandige beoordeling te maken ten aanzien van nieuwe ontwikkelingen in het sportbeleid. Het is bijvoorbeeld niet de basketballbond die in laatste instantie uitmaakt of binnen die sport wenselijk geachte nieuwe belijningsvoorschriften ertoe leiden dat noodzakelijke aanpassingen in door de overheid beheerde publieke accommodaties met publieke middelen zullen worden gefinancierd. De uiteindelijke beslissing daartoe ligt bij de lokale overheid (VNG 1984). Het spreekt echter voor zich dat een dergelijke beslissing in samenspraak met de betreffende sportorganisatie wordt genomen.

In de tweede plaats worden sportorganisaties, ondanks de nadrukkelijke scheiding tussen overheid en particulier initiatief en het ontbreken van een (raam)wetgeving voor sport, met steeds meer regels uit de algemene wetgeving geconfronteerd: bij de beloning van topsporters en vrijwilligers, de afdracht van BTW, de huur van sportterreinen, de organisatie van evenementen, het gevoerde beleid ten aanzien van het milieu, etcetera (vgl. Kollen 1993). Deze ontwikkeling is het gevolg van de toenemende verwevenheid van sport met andere maatschappelijke sectoren. Ontwikkelingen in de samenleving hebben steeds vaker een uitwerking op de sport, terwijl ontwikkelingen in de sport de samenleving steeds minder ongemoeid laten. Omdat het om algemene wetgeving gaat, tasten de betreffende regels de vrijheid van regelgeving, inrichting en handelen van de sportorganisaties niet aan. Niettemin vormt de verzwaring van het takenpakket van sportorganisaties door deze regels wel een groeiend probleem, te meer daar deze organisaties overwegend uit vrijwilligers bestaan.

In de derde plaats kan er een onderscheid worden gemaakt tussen het sportbeleid gericht op de sport (sport als doel) en het sportbeleid gericht op de samenleving (sport als middel). Waar voor het sportspecifieke beleid geldt dat de overheid en het bedrijfsleven geen beleidstaken aan zich moeten trekken zolang particuliere organisaties dit zelf kunnen initiëren, heeft de overheid wel het recht en ook de verantwoordelijkheid om in het sportbeleid andere dan sportspecifieke doelen na te

streven. Van de sportorganisaties en ook de bij de sport betrokken bedrijven en media mag eveneens verwacht worden dat zij zich inzetten om de maatschappelijke betekenis van sport te benutten en te vergroten. Op die bereidheid worden zij ook steeds meer aangesproken, bijvoorbeeld wanneer sportverenigingen wordt gevraagd om verantwoording af te leggen over de manier waarop verstrekte subsidies zijn besteed en welk resultaat dit heeft gehad (NOC✶NSF 1994: 7).

Steeds geldt de premisse dat de aanwending van sport voor algemene maatschappelijke doelen niet ten koste mag gaan van de eigen aard en positie van de sport, zoals omschreven in het begin van deze paragraaf en in hoofdstuk 3.1. Die premisse brengt de nodige spanningen met zich mee, maar kan ook leiden tot nieuwe initiatieven en perspectieven, waar zowel de sportbeoefening als de samenleving wel bij varen. Indien overheid en sportverenigingen bijvoorbeeld een gratis of gereduceerd lidmaatschap aan kinderen uit achterstandswijken ter beschikking stellen, waarmee ze als volwaardig lid van de vereniging zich kunnen binden en ontplooien, dan komt dit tevens ten goede aan een plaatselijke zorg voor deze buurten. Het verenigingsleven, noch de sportbeoefening wordt hierdoor negatief beïnvloed (tenzij de gratis lidmaatschappen jaloezie en reactie teweegbrengen bij andere leden). Maar als de plaatselijke overheid omwille van het gevoerde achterstandsbeleid het lidmaatschap van de kinderen dwingend aan verenigingen zou voorschrijven of, sterker nog, vanwege een gewenst voorkeursbeleid een plaats in het eerste team zou afdwingen, dan zou de overheid haar hand overspelen. Een dergelijk beleidsinstrument zou de eigenheid van de sport aantasten en het recht van vereniging ondermijnen. Hiervan is evenwel geen praktijkvoorbeeld bekend.

De kern van de hier aangegeven spanningsverhouding tussen overheid en sportorganisaties is het respecteren van het eigen beleidsterrein van de sportorganisaties, terwijl tegelijkertijd ten aanzien van de benutting van sport voor de samenleving een complementaire verantwoordelijkheid wordt aanvaard. In die complementaire verantwoordelijkheid is er geen sprake van formele verplichting. - Waarden en normen die *direct* met de sportbeoefening zelf te maken hebben (fair play, tegen je verlies kunnen e.d.) kunnen en moeten door de sportorganisaties gekoesterd en gepropageerd worden. Wanneer de internalisatie van dergelijke waarden ook buiten de sport als bedoeld of onbedoeld neveneffect beklijven, des te beter. Maar sportbonden hoeven niet het arbeidsethos van de Nederlandse samenleving te verbeteren. Spelverruwing tegengaan hoort bij de primaire taken van de sport; het tegengaan van arbeidsverzuim niet.

Vanuit een complementaire verantwoordelijkheid voor de maatschappelijke betekenis van sport dienen sportorganisaties wèl rekening te houden met en rekenschap af te leggen van de (nagestreefde) bedoelde én (te voorziene of denkbare) onbedoelde maatschappelijke effecten van ontwikkelingen op sportgebied. Voor zover bijvoorbeeld arbeidsverzuim samenhangt met sportblessures, kunnen sportorganisaties worden aangesproken op hun verantwoordelijkheid om dit negatieve externe effect van sportbeoefening te verminderen, om vervolgens in gezamenlijk overleg en met inachtneming van de eigenheid van de sport te komen tot afspraken die kunnen leiden tot een

vermindering van het aantal blessures.[21] Supportersrellen vallen, als de openbare orde in het geding is, uiteraard onder de primaire verantwoordelijkheid van de overheid. Sportorganisaties missen eenvoudig de publieke bevoegdheden om hier op te treden. Het voorkómen van supportersrellen daarentegen is weer beider verantwoordelijkheid. De kosten van het één (de rellen) en van het ander (preventie) dienen in gemeenschappelijk overleg geregeld te worden, waarbij het stelselmatige van het negatieve verschijnsel zwaar mag meetellen en ook getracht kan worden om de vandalen zelf zoveel mogelijk met de maatschappelijke kosten van hun gedrag te confronteren.

Een delicate balans tussen beleid, bevoegdheid en verantwoordelijkheid is hier op zijn plaats. Dat spreekt in een goede verstandhouding tussen sport en politiek vanzelf. Slechts van een overijverige overheid of van een zeer rigide sportvereniging of sportbond vallen moeilijkheden te verwachten (wat de sportverenigingen betreft, is de uitsluiting van *wheelers* bij de Nijmeegse Vierdaagse een interessante casus in dit verband). Ook bij een evenwichtige krachtsverhouding tussen sportorganisaties en bedrijfsleven hoeft het bewaren van de juiste balans geen problemen op te leveren, mits de sportorganisaties zich voldoende krachtig (kunnen) opstellen om de (sportintrinsieke en sportorganisatorische) regels zelf te blijven bepalen. Gaat een sportorganisatie zwalken en raakt de krachtsverhouding tussen deze organisatie en het bedrijfsleven uit balans, dan neemt de kans toe dat sport een speelbal wordt voor commerciële ontwikkelingen.

4.2 De overheid

Hoewel de overheid altijd de primaire verantwoordelijkheid voor het sportbeleid aan het particulier initiatief heeft toegekend, is zij in de loop van de afgelopen eeuw in toenemende mate bij dit sportbeleid betrokken geraakt. Die betrokkenheid heeft ook tussen de drie overheidsniveaus (Rijk, provincie en gemeente) geleid tot een duidelijke verantwoordelijkheidsverdeling.

In die verantwoordelijkheidsverdeling is decentralisatie steeds het leidende beginsel geweest. Dit betekent dat taken en verantwoordelijkheden van de overheid in beginsel worden uitgeoefend op het laagst mogelijke bestuursniveau, doorgaans dat van de gemeente. Dit primaat in de publieke kolom van het sportbeleid komt tot uitdrukking in de aanzienlijk grotere financiële inbreng die gemeenten altijd hebben gehad. In 1979 namen zij 94% van de totale overheidsbestedingen aan sport voor hun rekening; in 1993 idem dito (NSO 1982; Oldenboom e.a. 1996). De provincie functioneert in het sportbeleid op het tweede echelon en voert taken uit vanuit een steunfunctie. Die taken worden begrensd door de autonomie van het gemeentelijke beleid, tenzij deze taken door provinciale regelgeving aan de gemeenten zijn ontnomen. Maar dan moet de noodzaak van een dergelijke centralisatie wel aangetoond worden. Zonder nadere regelgeving dient de rijksoverheid zich te onthouden van taken die reeds op provinciaal of gemeentelijk niveau worden behartigd. Voor het Rijk resteren dus in beginsel de echt landelijke taken, zoals ondersteuning van de landelijke sportinfrastructuur, opleidingen, subsidies en beleidsexperimenten (vgl. VNG 1984).

Deze bevoegdheidsverdeling moet in verband met het sportbeleid niet te strikt genomen worden. Zo wordt de rijksoverheid, c.q. de Staatssecretaris, beschouwd als de natuurlijke gesprekspartner van de landelijke sportorganisaties en heeft het Rijk een initiërende rol om de landelijke sportorganisaties te betrekken bij sociale vernieuwing.

Tot de Tweede Wereldoorlog waren de overheidsbemoeiingen met de sport nog nihil. De overheid zag de sport als een individueel goed, dat door het particulier initiatief werd gerealiseerd. Overheidssteun was daarvoor niet nodig. De sporters konden hun eigen boontjes wel doppen. Na 1945 is hierin verandering gekomen. Toen nam de noodzaak, mogelijkheid en bereidheid van de overheid toe om voorzieningen voor sport en recreatie te subsidiëren. Door de sterke toename van het aantal sportbeoefenaars en de opkomst van zaalsporten kon het particulier initiatief de kosten van sportaccommodaties steeds moeilijker zelf dragen. De overheid schoot de sportorganisaties hierin te hulp. In het kader van het industrialisatiebeleid streefde de overheid in de jaren vijftig naar een goed 'leefklimaat'. Zij zag in dat sportvoorzieningen hieraan een belangrijke bijdrage konden leveren. Bovendien verwachtte de overheid via sportstimulering het jeugdprobleem te kunnen aanpakken.

De overheidsinvesteringen bestonden vooral uit het aanleggen en onderhouden van accommodaties (voetbalvelden, tennisbanen, sporthallen, zwembaden). Voor deze taakstelling waren de gemeenten primair verantwoordelijk. Ten aanzien van alle mogelijke sporten dienden zij de mogelijkheden voor beoefening te verruimen. Dat vergde enorme inspanningen in planning, aanleg, onderhoud en exploitatie. De tijd en deskundigheid die dit vroeg, was zo specifiek dat hierin spoedig niet meer kon worden voorzien door 'onderwijs', 'openbare werken' of 'plantsoenen' (Hoogewerf 1995: 55). Er was een eigen gekwalificeerde functionaris en/of dienst nodig. Daarvoor werden dan ook in vrijwel alle gemeenten een of meer ambtenaren voor sportzaken aangesteld; in grotere gemeenten ontstonden zelfs speciale diensten, met Rotterdam in 1960 als eerste. Voordien was het beleidsterrein sport vaak per gemeente in een andere afdeling ondergebracht. In de ene gemeenten was het de afdeling Financiën die de sport behartigde, in de andere de afdeling Sociale Zaken of Gemeentelijke Bedrijven was ondergebracht (De Graaf 1996: 13).

Naarmate er meer gemeentelijke bemoeiingen met sport ontstonden, werden er methoden ontwikkeld om de verhouding tot het particulier initiatief te regelen. Door de oprichting van bijvoorbeeld sportraden en sportstichtingen werden er platformen van overleg gecreëerd, waar de gemeentelijke belangen en de plaatselijke verenigingsbelangen op elkaar afgestemd konden worden. In 1982 had 67% van de Nederlandse gemeenten een soortgelijke overlegstructuur (Hoogewerf 1995: 58). De sportorganisaties waren niet langer de enige speler in het sportbeleidsveld, zij het dat de overheid - op gemeentelijk, provinciaal en rijksniveau - voornamelijk voorwaardenscheppend opereerde.

Aanvankelijk betrof de ambtelijke betrokkenheid bij sport vooral technische kwesties, maar in de jaren zeventig werd sport in een breder kader van overheidszorg

geplaatst (Stokvis 1979). In de Nota Sportbeleid van 1974 werd de sport voor het eerst uitdrukkelijk erkend als een welzijnsvoorziening en werd opgenomen in de reeks van beleidsvelden waarvoor de overheid zich verantwoordelijk achtte. Ook maakte de Nota Sportbeleid een onderscheid tussen gereglementeerde sportbeoefening in verenigingsverband en vrijblijvende sportieve recreatie. De rol die de overheid wilde vervullen ten aanzien van de gereglementeerde sportbeoefening bleef aanvullend op het particulier initiatief. In dat licht werd de subsidiëring van landelijke sportorganisaties en van opleidingen van sporttechnisch en bestuurlijk kader voortgezet en uitgebreid. Maar ten aanzien van het bevorderen van de ongeorganiseerde sportbeoefening kende de overheid zich een meer zelfstandige en initiërende rol toe (Beckers en Serail 1991: 39-45; Stokvis 1979: 90-125). In de meer recreatieve, vrijblijvende, ongeorganiseerde sportbeoefening zag de overheid de duidelijkste relatie met het welzijnsbeleid. Sport diende te staan voor ‘doen waar je zin in hebt’, met weinig verplichtingen ten opzichte van organisatorische kaders.

Voordat dit landelijk geïnitieerde welzijnsbeleid een wettelijke basis zou gaan krijgen (in de Kaderwet Specifiek Welzijn), kwamen de grenzen van de overheid met betrekking tot “leuke dingen voor de mensen” in zicht. Die grenzen waren zowel financieel als organisatorisch van aard. Doorslaggevende ontwikkelingen daarbij waren (a) de noodzaak te bezuinigen op overheidsuitgaven; (b) een bezinning op de vraag waar de kerntaken van de overheid lagen en welke welzijnsvoorzieningen tot die kerntaken behoorden; (c) een decentralisatie van het beleid naar gemeentelijke niveau en op dat niveau een overgang van sectoraal naar integraal beleid; (d) een herontdekking van de eigen verantwoordelijkheid van burgers en particuliere organisaties; en in het verlengde hiervan (e) een overgang op een bedrijfsmatige aanpak, onder meer door privatisering en verzelfstandiging.

Het beoogde sport(welzijns)beleid kwam bovendien in een ander licht te staan doordat het aantal sportbeoefenaars - inmiddels vele miljoenen - begin jaren tachtig stagneerde. Het aantal beoefenaars van sommige takken van sport daalde zelfs, zodat verschillende accommodaties onderbenut werden. Omdat deze stagnatie veelal werd opgevat als een bereikte natuurlijke bovengrens aan de groei van het aantal beoefenaars, zag men minder noodzaak om de sport verder te stimuleren en nieuwe accommodaties aan te leggen.

Daar speelde een andere ontwikkeling doorheen. Er traden sterkere veranderingen op in de sportoriëntatie en sportwensen van mensen, zodat de behoefte aan nieuwe en andersoortige sportvoorzieningen en sportprodukten groeide. Het subtropisch zwemparadijs verdrong het 25-meter-bad.

Zowel de ontwikkelingen op politiek-bestuurlijk vlak als op sportgebied dwongen tot een verandering van het bestaande sportbeleid. Wat het accommodatiebeleid betreft, ging de aandacht niet langer uit naar uitbreiding, maar naar instandhouding, aanpassing en privatisering. Dat hield ook in dat diverse taken die deel uitmaakten van dit beleid werden overgeheveld naar sportverenigingen of bedrijfsleven. De andere pijler van het gemeentelijk sportbeleid, het sportstimuleringsbeleid, werd beperkt tot een doelgroepenbeleid. Uitgangspunt hierbij was dat de meeste mensen die dat willen ook kunnen sporten. Voor hen werd een sportstimuleringsbeleid niet

meer nodig geacht. Dat lag anders voor groepen die op sportgebied (en andere maatschappelijke terreinen) een achterstand vertoonden, zoals allochtonen, gehandicapten, ouderen en bewoners van achterstandswijken. Het sportstimuleringsbeleid werd vooral tot deze groepen beperkt.

Wat velen wellicht in eerste instantie ontging, was hoe fundamenteel de koerswijziging was die werd ingezet. Het ging niet alleen om bezuinigingen en beleidsaanpassingen; de onderbouwing van het hele gemeentelijke sportbeleid dreigde te worden weggeslagen. Omdat sport voornamelijk als individueel goed werd beschouwd, rekende men het bevorderen van sport niet langer tot een kerntaak. En wat het aanleggen van accommodaties betreft, werd de vraag gesteld of de markt in dat opzicht niet beter zijn werk kon doen. Zou dat er niet meteen voor zorgen dat de individuele sportbeoefenaar gewoon de kostprijs ging betalen voor wat hij of zij voor eigen plezier verlangde te doen?

Achter die redenering ging een sterke onderwaardering schuil voor de sport als *maatschappelijk goed*. Dit veranderde pas in de jaren negentig, toen er op landelijk en gemeentelijk niveau een discussie op gang kwam over de mogelijkheden om het sportbeleid te plaatsen in het kader van sociale vernieuwing. Toen kwam de maatschappelijke betekenis en werking van sport in het centrum van de gemeentelijke belangstelling te staan. Dit werd versterkt doordat gemeentes overgingen van een sectoraal beleid naar een integraal beleid (waarin twee of meer beleidssectoren met elkaar worden verbonden; bijvoorbeeld sociale zekerheid, onderwijs, welzijn en zorg).

Vanwege deze overgang naar integraal beleid zijn de afdelingen voor sportzaken bij verschillende gemeenten opgenomen in grotere organisatie-eenheden, zoals een dienst Welzijn of een dienst Maatschappelijke en Culturele zaken.[22] Ook wordt het sportbeleid meer dan voorheen in verband gebracht met andere beleidssectoren. Sportstimulering om de sportstimulering is niet langer voldoende als onderbouwing van het gemeentelijk sportbeleid. Bij integraal beleid komt het primair aan op een bundeling van krachten, waaraan per definitie een ruimere doelstelling ten grondslag ligt dan alleen sportbeoefening. In de praktijk betekent dit dat het verstrekken van een voetbalzaaltje aan probleemjongeren om zo hun overlast voor de buurt te verminderen, onvoldoende is. Zaalvoetballen lost op zichzelf het probleem nog niet op. Het moet gezien worden als slechts een schakel in het totale beleid dat ten behoeve van dit probleem gevoerd wordt. Er mag pas effect van dit beleid verwacht worden als ook sociale zaken, maatschappelijk werk en het buurtwerk erbij betrokken worden; en de sportclubs, scholen en ouders niet te vergeten.

Dit lijkt erop te wijzen dat de gemeenten steeds meer uit zijn op een benutting van de maatschappelijke waarde van sport. In de beleidspraktijk is dit echter maar deels het geval. Wat in gemeentelijke beleidsplannen wordt omschreven als ‘benutting van de maatschappelijke betekenis van sport’, ‘vraaggericht werken’ en ‘produktfinanciering’ blijkt in de uitwerking niet zelden een verkapte bezuinigingsstrategie. Nog altijd doen de gemeenten veel voor sport, met meer dan f1 miljard aan uitgaven op sportgebied. Deze uitgaven worden bovendien nadrukkelijker onderbouwd door te verwijzen naar de maatschappelijke betekenis van sport. Tegelijkertijd echter stoten

gemeenten ook taken op sportgebied af, verminderen zij bestaande subsidies aan sportverenigingen en stellen zij toekomstige subsidies in sterkere mede afhankelijk van de bijdragen die sportverenigingen leveren aan buiten de sport liggende gemeentelijke doelstellingen.

Zo werkt privatisering van sportaccommodaties soms tegengesteld aan de maatschappelijke doelstelling waarmee zij beleidsmatig wordt onderbouwd. In principe zou privatisering moeten betekenen dat verantwoordelijkheden van overheden naar het particulier initiatief worden overgeheveld. De werkelijke reden is echter vaak niet meer dan bezuinigen op overheidsuitgaven. Dit is vooral het geval als de privatisering uit niet veel meer bestaat dan het afstoten of overhevelen van klein onderhoud naar de sportvereniging. Daarbij gaat het om het ophangen van netten, schilderwerk, het trekken van lijnen en dergelijke (Groot 1988). In dat geval is er geen sprake van particulier initiatief, maar van een overheidsmaatregel die het verenigingswerk bemoeilijkt (Hoogewerf 1995; Janssens 1996). Het behoort tot de complementaire verantwoordelijkheid voor het benutten van de maatschappelijke betekenis van sport, dat de overheid bij privatisering rekening houdt met deze externe effecten.[23]

Dat bestaande subsidies aan sportverenigingen in de toekomst afhankelijk worden gemaakt van de bijdragen die deze sportverenigingen leveren aan buiten de sport liggende gemeentelijke doelstellingen, zoals de gemeente Den Haag beoogt, lijkt wellicht eveneens op het eerste gezicht een logische consequentie van een beleid dat de maatschappelijke betekenis van sport voorop zet. Maar wie hier wat langer bij stilstaat, zal tot de conclusie moeten komen dat dit beleid een beperkte en selectieve beleidstoepassing is, die wellicht eerder maatschappelijke problemen oproept dan oplost. De gewone sportclub in de doorsnee-wijk dreigt hiervan de dupe te worden. Daarmee gaat dit beleid voorbij aan de vaak onzichtbare en daardoor onderschatte sociaal integratieve werking die sport (ook) in ‘probleemloze’ buurten of wijken heeft. Als sport kan bijdragen aan het verminderen van maatschappelijke problemen, draagt zij ook bij aan het voorkómen ervan. “Het is als met de veelbesproken conducteur op de tram”, schreven twee Rotterdamse ambtenaren enige jaren geleden in dit verband, “Pas toen die door een goedkope automaat vervangen was, bleek dat hij ook nog een sociale functie had.”[24]

Het besef hiervan komt wel in het beleid van de gemeente Rotterdam naar voren. Een produktgerichte aanpak is hier juist vervangen door een procesgerichte werkwijze. Deze werkwijze houdt in dat de gemeente zich in het sportbeleid tot doel stelt om onder de bewoners eigen sport-initiatieven uit te lokken en een proces van zelforganisatie tot stand te brengen. Bij dit beleid worden diverse maatschappelijke instellingen betrokken, terwijl de gemeente zelf eerder stimulerend dan sturend wil optreden. Zij draagt zorg voor de randvoorwaarden (beschikbaar stellen van geld en personeel en van ruimtelijke mogelijkheden), zodat de doelgroepen hun sportieve initiatieven kunnen omzetten in concrete activiteiten. Een belangrijk doel hiervan is dat de zelforganisatie en zelfwerkzaamheid ertoe leidt dat er uit de lokale projecten een voorziening voortkomt die na beëindiging van de projectfase zelfstandig kan voortbestaan (Lagendijk en Van der Gugten 1993: 2). Op termijn dienen dergelijke voorzieningen de sociale cohesie en dynamiek van de betreffende woonwijk of

woonbuurt te vergroten.

De achterliggende gedachte in dit Rotterdamse beleid is dat sportbeoefening in het traditionele verenigingsverband werd gekenmerkt door vrijwilligerswerk, zelforganisatie, zelfwerkzaamheid, betrokkenheid en gedeelde verantwoordelijkheid voor de organisatie van sportactiviteiten. Volgens de gemeente Rotterdam staan die waarden tegenwoordig onder druk; niet alleen omdat sportaccommodaties door lokale overheden in toenemende mate naar de rand van de stad worden verplaatst, maar ook omdat de bestaande sportverenigingen te veel 'van bovenaf' worden bestuurd en te weinig de creativiteit en het initiatief 'van onderop' stimuleren en hanteren (De Graaf 1996: 69-72).

Ook in Rotterdam ziet men echter het voeren van een lokaal sportbeleid en het subsidiëren van sportactiviteiten minder dan voorheen als een zelfstandige taak. De sport moet concurreren met vele andere vormen van welzijnsbevordering en met andere gemeentelijke taken. Sport telt mee als beleidssector, maar moet zich "waar" maken, enerzijds in vergelijking met andere beleidstaken en anderzijds door haar specifieke bijdrage aan die andere taken (bijvoorbeeld integratie van minderheden, tegengaan van criminaliteit en vandalisme, ouderenbeleid).

Hoewel op landelijk niveau de kerntaken van de overheid op het gebied van sport behouden zijn gebleven en zelfs sterker zijn erkend (onder andere door de naamswijziging van het Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur in Volksgezondheid, Welzijn en Sport), onderging dit beleid dezelfde invloeden als op plaatselijk niveau: scherpe concurrentie met andere taken (hetgeen vaak neerkomt op bezuinigingen in alle sectoren) en meer aandacht voor een instrumentele benutting van sport voor andere doeleinden.

Dit blijkt onder meer uit de welzijnsnota 1995-1998 *Naar eigen vermogen* van het Ministerie van VWS. Sport is hierin één van de vijf thema's waarop het welzijnsbeleid zich de komende jaren zal concentreren. In de uitwerking van dit thema vindt men allereerst enkele algemene coördinerende taken van de overheid op sportgebied: ondersteuning van landelijke sportorganisaties, deskundigheidsbevordering in de sport, verbetering van accommodaties, bevordering van topsport en verbetering van de positie van topsporters, bevordering van internationale sportevenementen, ondersteuning van bondsmedische begeleiding, en dopingpreventie. Al deze taken liggen in de directe sfeer van sportbeoefening. Het zijn primair aan de sport ontleende taken, waarbij het autonome karakter van sportbeleid zichtbaar wordt. Het zijn ook typisch activiteiten die passen in de aanvullende taak in het sportbeleid die de rijksoverheid en de sportorganisaties onderling zijn overeengekomen (NSF/WVC 1992).

Een andere categorie van beleidsprogramma's betreft de relatie tussen sport en sociale vernieuwing, de bevordering van sportparticipatie van specifieke bevolkingsgroepen, anti-discriminatie en sport en het stimuleren van (de discussie over) normen en waarden in sport en samenleving. In deze categorie van programma's en beleidsdoelen valt het meer of minder instrumentele karakter van die doelen op: men wil iets veranderen of bevorderen in de wijdere samenleving en

men ziet in dat sport deze veranderingen (mede) zou kunnen bewerkstelligen. Veel van deze doelstellingen zijn ontleend aan de analyse van de verschillende maatschappelijke betekenissen van sport. Die betekenis wordt dan zo belangrijk geacht, dat zij tot specifieke beleidsformuleringen heeft geleid.

Daartoe is de overheid ook gerechtigd en verantwoordelijk. Sterker nog, het is ons inziens een goede zaak dat zij hiertoe uitgedaagd wordt als zij die verantwoordelijkheid niet of onvoldoende neemt. Niettemin dient de overheid behoedzaam met een instrumenteel gebruik van sport om te gaan. In het bijzonder moet ervoor gewaakt worden dat de instrumentele aanwending geen bedreiging gaat vormen voor het sporteigen karakter en voor de autonomie van de sportvereniging. Welke veranderingen treden er door de aanwending mogelijkerwijs op in de sportbeoefening en in het sportbeleid? Zijn de verschillende nagestreefde maatschappelijke doelen nevenschikkend ten opzichte van elkaar of is er sprake van een onderschikking van bepaalde doelen? En is sport dan nevengeschikt of ondergeschikt aan deze nagestreefde doelen? Kortom, hoe verhouden de beleidsdoelen zich tot elkaar en wat zijn de mogelijke externe effecten van de beleidsvoornemens?

Bovendien dient men bij een instrumenteel gebruik van sport aan te sluiten bij de intrinsieke motivatie van mensen. Sporters zijn over het algemeen hoog gemotiveerd. Zij hebben een doel voor ogen, zoals ‘plezier en ontspanning’, ‘lichamelijke beweging’, ‘gezondheid en fitheid’, ‘sociale contacten’ of ‘zelfontplooiing’ en meestal combinaties hiervan. Deze hoge intrinsieke motivatie maakt sport zo geschikt voor het instrumenteel gebruik ervan. Maar het mag niet zo zijn dat dit gebruik van sport ‘als middel’ dusdanig gaat overheersen dat het intrinsieke genot van sport geblokkeerd wordt en de motivatie van mensen wordt ondermijnd. Het maatschappelijk rendement van sport moet samengaan met persoonlijk rendement.

4.3 Bedrijfsleven en media

De betrokkenheid van het bedrijfsleven en de media in de sport is zo oud als de sport zelf. Spoedig na de opkomst van de moderne georganiseerde sportbeoefening haakten zij in op het toenemende belang van aansprekende sportwedstrijden. Via eerst de kranten en later de radio bereikten deze sportwedstrijden een steeds omvangrijker publiek. Daarmee waren zowel de sporters en sportorganisaties als de media en het bedrijfsleven gebaat.

Dit wederzijdse profijt is met de opkomst van de televisie in een stroomversnelling gekomen. De afbrokkeling van de amateur-ideologie en — recentelijk — de commercialisering van de medianetwerken hebben daaraan nog een extra impuls gegeven. De media bieden meer gelegenheden om het geïnteresseerde publiek van topsportwedstrijden te laten genieten; door aan deze wedstrijden of uitzendingen reclame te verbinden, vormt de sport voor bedrijven een perfect medium om dit (omvangrijke) publiek te bereiken.

Deze relatie tussen sport-bedrijfsleven-media komt merendeels in harmonie tot stand en leidt tot win-win-situaties, zonder dat één van deze spelers in zijn autonomie wordt bedreigd. Maar er zijn ook voorbeelden van spanningen die zich in deze relatie voordoen: bedrijven die het beleid van een sportorganisatie mede gaan bepalen, media die veranderingen in de regels van sporten trachten af te dwingen en sportorganisaties die slordig met de belangen van de sponsor omspringen of de journalistieke vrijheid dreigen in te perken. Het is aannemelijk dat zich meer van dergelijke voorvallen zullen voordoen naarmate de onderlinge belangenverstrengeling toeneemt.

Die constatering is geen pleidooi voor een scheiding der wegen. Integendeel, de hedendaagse sportorganisaties, het bedrijfsleven en de media hebben elkaar nodig en profiteren van elkaar. Bovendien kan een wederzijdse kruisbestuiving tussen deze actores het maatschappelijk rendement van sport vergroten. Zij hebben daarbij echter wel een verantwoordelijkheid ten opzichte van elkaar en ten opzichte van de samenleving.

Het bedrijfsleven

Wat in paragraaf 4.1 werd opgemerkt over de sportorganisaties geldt ook voor het bedrijfsleven: bedrijven hebben geen verplichting een bijdrage te leveren aan het bereiken van maatschappelijke doelen, die primair onder de verantwoordelijkheid van de overheid vallen. Voor een bedrijf staat de continuïteit van de onderneming voorop.

Dit neemt niet weg dat het bedrijfsleven zijn allerwegen gevoelde maatschappelijke mede-verantwoordelijkheid via bijdragen aan de sport kan vormgeven. Juist vanwege haar positieve uitstraling en meervoudige maatschappelijke betekenis is sport voor het bedrijfsleven hiertoe zeer geschikt.[25]
Op diverse manieren kunnen bedrijven in de sport investeren: door shirt- of bordreclame, het huren van business-seats, sponsoring van de jeugdopleiding, aanschaf van sportmateriaal, bijdragen in de kosten van accommodaties, etcetera. Het kan daarbij gaan om sponsoring van één bedrijf aan één sportorganisatie, danwel om een niet geoormerkte bijdrage (subsidie) in bijvoorbeeld het fonds voor de topsporter. De sponsoring kan gericht zijn op verbetering van prestaties van een club of sporter, maar ook op vergroting van de sportparticipatie in het algemeen of een doelgroep in het bijzonder. Ook kan de bijdrage van het bedrijfsleven bestaan uit het ter beschikking stellen van deskundigheid en faciliteiten, zodat de relatie tussen bedrijf en sportorganisatie meer de vorm van *partnership* krijgt.

Hoe de relatie tussen het bedrijfsleven en de sportorganisaties ook wordt vormgegeven, ze kunnen vanuit de onderneming door drie motieven zijn ingegeven:
1. Het belang van de eigen onderneming (sponsoring met het oog op naambekendheid, produktverkoop, imagoverbetering of relatie-management);
2. Het belang van de sport, een sportclub of een sporter (vanuit overtuiging of een persoonlijke band van de ondernemer);
3. Het belang van de maatschappij (vanuit een besef van *civic responsibility*)

Gesteld kan worden dat een bedrijf mede-verantwoordelijkheid voor de maatschappelijke betekenis van sport tot uitdrukking brengt als het derde motief in de beslissing tot ondersteuning (mede) een rol speelt. Het eerste motief zal daarbij — redenerend vanuit het welbegrepen eigenbelang van ondernemingen — nooit (hoeven te) ontbreken, terwijl het tweede motief mogelijkerwijs (maar niet noodzakelijkerwijs) mee kan spelen.

Het in het derde motief genoemde begrip *civic responsibility* is rekbaar en multi-interpretabel. Dit blijkt bijvoorbeeld in de zorg van het bedrijfsleven voor de werkgelegenheid. Sommigen menen dat het bedrijfsleven aan de samenleving verplicht is een bijdrage te leveren aan de algemene werkgelegenheid of het leveren van een bijzondere inspanning om de werkloosheid te verminderen onder specifieke doelgroepen (gehandicapten, allochtonen). Uit een onderzoek onder Rotterdamse topondernemers kwam daarentegen naar voren dat volgens hen deze verantwoordelijkheid het beste tot uiting komt in de blijvende zorg voor constante werkgelegenheid in het eigen bedrijf. Zij zagen voor zichzelf geen rol weggelegd waar het een algemeen werkgelegenheidsbeleid betrof (Engbersen, Schuyt en Komter 1991). Hoe deze *civic responsibility* moet worden ingevuld ten aanzien van sport is dan ook een open vraag. Het antwoord dat het bedrijfsleven hierop zal geven, zal mede worden bepaald door de overtuigingskracht waarmee de sportorganisaties en de overheid het bedrijfsleven trachten te bewegen om via de sport in de samenleving als geheel te investeren.

Ook als zij hierin succesvol zijn, kan en zal het bedrijfsleven deze verantwoordelijkheid vanuit de eigen functies en doeleinden blijven benaderen. Dat vormt geen enkel probleem. Maar het bedrijfsleven zal bij het nastreven van een eigen commercieel doel wel rekening moeten houden met, en rekenschap moeten geven van de mogelijke externe effecten van de zakelijke belangen in de sport, al was het maar uit overwegingen van efficiency. Hierbij komen soortgelijke vragen op als bij het instrumentele gebruik van sport door de overheid, zoals: Wordt door inmenging van het bedrijfsleven het autonome karakter van de sport bedreigd of verminderd? Breken sponsors niet in de bevoegdheden van de sportorganisaties in? Worden waarden als fair play en eerlijke concurrentie negatief beïnvloed? Gaan commerciële belangen de opstelling of uitvoering bepalen?

Vaak blijft sponsoring als bijdrage van het bedrijfsleven aan de sport beperkt tot de directe sportbeleidsdoelen. Hiertoe behoren de mildere vormen van sponsoring, zoals eenmalige bijdragen van het bedrijfsleven aan grote, internationale sportmanifestaties, of bijdragen aan fondsvorming ten behoeve van de breedtesport. Het bevorderen van meer algemene, maatschappelijke doelen via de sport is evenwel eveneens een optie voor sportsponsoring. Hier spelen wellicht meer idealistische motieven een rol, waarbij de eventuele reclame voor het bedrijf geen hoofdzaak, maar hooguit neveneffect is. De verantwoordelijkheidstoedeling daarbij loopt parallel aan die tussen overheid en sportorganisaties: het beoogde goede doel mag het gebruikte middel (de sport) niet ondermijnen.

Het zal uiteindelijk de taak van de sportorganisaties zelf zijn om de eigenheid van de sport te bewaken. Zij moeten zelf de sportintrinsieke en sportorganisatorische regels (blijven) bepalen op hun eigen beleidsgebied. Daarvoor zijn krachtige organisaties nodig, die enerzijds het bedrijfsleven op overtuigende wijze kunnen bewegen de sport grootschalig te sponsoren en anderzijds, waar nodig, bestand zijn tegen de verleidingen van 'het grote geld'. Des te zwakker de sportorganisatie, des te groter de kans dat sport een speelbal wordt voor commerciële doeleinden.

De media

Een aparte plaats bij de verantwoordelijkheidsbepaling in het sportbeleid nemen de media (radio, krant, TV, schrijvende pers) in. Grotendeels kunnen de media onder het bedrijfsleven geschaard worden, maar voor voorzover zij opereren onder een publiek omroepbestel gelden er weer andere patronen van verantwoordelijkheid.

Hebben de media een extra verantwoordelijkheid ten aanzien van de sport, vooral waar het gaat om de wijze van berichtgeving en algehele presentatie van sportgebeurtenissen in het maatschappelijke leven? De meer centrale plaats die sport in de huidige samenleving is gaan innemen, dankt zij voor een groot deel aan de media. De media hebben de sport nog populairder gemaakt dan zij zelf al was; andersom zijn sportuitzendingen een steeds belangrijker wapen geworden in de concurrentiestrijd tussen zendgemachtigden. De media kunnen bepaalde sporten een populariteitsinjectie als kijksport geven door er veel en spectaculaire aandacht aan te besteden (de dagelijkse uitzending van de Tour de France); omgekeerd kan de sport een inkomsteninjectie geven aan de media.

De effecten en neveneffecten die door de relatie tussen sport en media kunnen optreden, zijn talrijk. De combinatie daarvan lijkt soms wel eens op een kruitvat: massa-bewieroking van sporthelden, sportverdwazing, nationaal chauvinisme, ontstoken door sportpresaties maar (soms kunstmatig) aangewakkerd door de media. Vanwege al deze combinaties van functies, effecten en neveneffecten, kan van een bijzondere en uitzonderlijke verantwoordelijkheid van de media ten aanzien van sport worden gesproken.

Die verantwoordelijkheid geldt in twee opzichten: ten aanzien van de sport als zodanig en ten aanzien van de samenleving als geheel. In principe zijn de media slechts verantwoordelijk voor de eigen taken en mag hen geen extra verplichting ten aanzien van de bevordering van sport en welzijn toegekend worden. De eigen taken van de media zijn vooral de registratie, selectie, analyse en becommentariëring van gebeurtenissen uit al hetgeen gebeurt in de samenleving. Maar de media zijn wel aan te spreken op de mogelijke externe effecten van hun relatie tot sport. Bovendien kan hen een verantwoordelijkheid worden toegekend op het gebied van evenwichtige voorlichting.

Registratie, selectie, analyse en becommentariëring hebben zowel objectieve als subjectieve kanten. Registratie door berichtgeving is een min of meer neutrale bezigheid, maar selectie, analyse en becommentariëring vereisen dat er ook keuzen

worden gemaakt op grond van eigen criteria en waarden. De verantwoordelijkheid van de media wordt hierdoor groot: hoe gaan ze met de selectiecriteria om, welke waarden leggen zij daarbij aan en hoe beïnvloeden deze criteria en waarden het wel en wee van sportactiviteiten? Als sommige sporten of evenementen een lage nieuwswaarde krijgen toebedeeld, kan dit grote gevolgen hebben voor die sporttakken en sportevenementen- vooral in combinatie met de derde speler, het sponsorende bedrijfsleven. Via de nieuws-en actualiteitswaarde kunnen de media in zekere zin de sport sturen. Via de sponsoring kunnen de sportorganisaties in zekere zin ook de media sturen.

Door bundeling van de krachten van sport, media en bedrijfsleven kunnen aldus “winnende” combinaties gevonden worden, waarvan de maatschappelijke waarde en winst onzeker blijven en soms zelfs negatief kunnen worden (monopolisering van maatschappelijke waarden en beïnvloeding). Combinaties van de sterke effecten van sport en media kunnen zelfs de primaire waarden van zowel de sport als de media perverteren. Indien de nieuwswaarde van sportwedstrijden wordt verkocht onder de voorwaarde van ‘positieve berichtgeving’, dan zijn zowel de waarden van vrije berichtgeving als die van de autonomie van de sportbeoefening in het geding. Sport is in principe geen koopwaar, hoewel afzonderlijke sportprestaties en -manifestaties op zeer hoge prijs kunnen worden gesteld.

Aan de verantwoordelijkheid van de media ten aanzien van de sportverslaggeving zou een aparte studie gewijd dienen te worden, waarbij ook de vraag naar de mogelijk bemiddelende en ordenende rol van de overheid betrokken zou moeten worden. Het is opmerkelijk dat een gedegen studie over de relatie tussen sport en media in ons land nog niet is verricht. In het kader van dit onderzoek naar de maatschappelijke betekenis van sport volstaat de constatering dat er vele mogelijkheden zijn tot (on)bedoelde en (on)gewenste neveneffecten van de dubbele populariteit van sport en media. Al deze mogelijkheden zijn nu nog nauwelijks te overzien.

5 ACTIES EN VOORZETTEN

Vanwege haar maatschappelijke betekenis kan de sport van directe waarde zijn bij de aanpak van actuele en het voorkómen van mogelijke toekomstige maatschappelijke problemen. Dit inzicht wordt reeds in diverse sportprojecten benut, maar buiten de betrokken sportbeleidsmakers lijkt de betekenis van de sport voor de samenleving nog altijd onvoldoende op haar waarde te worden geschat. Welke voorbeelden van benutting kunnen er worden gegeven en hoe kunnen zij worden uitgebreid met nieuwe initiatieven?

5.1 Acties: van kleine verhalen tot grote projecten

Voorbeelden van de maatschappelijke betekenis van sport zijn dagelijks te vinden. In de eerste plaats zijn er de *kleine particuliere verhalen* die getuigen van een uiteenlopend individueel profijt:

- de vrienden van wie de onderlinge band wordt versterkt door het wekelijks uurtje tennissen;
- de *young executive* die met zijn bestuursfunctie ervaringen opdoet die hem in zijn verdere loopbaan van pas komen;
- de werkloze die als drijvende kracht van de sportclub een volledige dagtaak kent;
- de gehandicapte voor wie sportbeoefening het zelfvertrouwen en de kennis van de mogelijkheden van het eigen lichaam vergroot;
- de gepensioneerde die dankzij de conditietraining fitter en mobieler is, beter slaapt, zich beter kan concentreren en minder een beroep hoeft te doen op sociale voorzieningen;
- het meisje dat met het hele dorp uitloopt voor de huldiging van háár plaatsgenoot en wereldkampioen schaatsen;
- de Surinaamse jongen die zich identificeert met de succesvolle Ajaccied van Surinaamse afkomst;
- de ondernemer die in het buitenland profiteert van het ‘ambassadeurschap’ van Anton Geesink of Johan Cruyff;
- de terreinknecht, jeugdtrainer, sportjournalist, sportdetailhandelaar, toeleverancier van de sportclubkantine, sportschooleigenaar, ambtenaar sportzaken, touroperator van sportvakanties, sportarts, sportonderzoeker en al die anderen voor wie sport werkgelegenheid betekent.

Deze lijst is moeiteloos pagina’s lang aan te vullen. Het gaat bij deze “kleine particuliere verhalen” om concrete uitingen van de maatschappelijke betekenis van sport op individueel niveau, die op grote schaal ‘als vanzelf’ tot stand lijken te komen. Zodoende profiteert de samenleving ervan zonder dat er een gerichte maatschappelijke inspanning aan ten grondslag lijkt te liggen. ‘Lijkt’, want het bestaan van een goede sportinfrastructuur is daarvoor wel een noodzakelijke voorwaarde.

Ten tweede is er het *stille institutionele profijt*: een reeds jarenlang in de praktijk gebrachte benutting van de maatschappelijke betekenis van sport, even stil als vanzelfsprekend, door uiteenlopende maatschappelijke instituties:
- de school, waar sport onderdeel is van de lichamelijke opvoeding;
- het leger, dat sport een plaats geeft in de opleiding;
- de politie, waar sport essentieel is bij de oefening in zelfverdediging en overmeestering;
- de gevangenis, waar sport een hulpmiddel is bij de bewaking en (wellicht) resocialisatie en zorgt voor agressie-ontlading en ont-spanning;
- de bedrijven en overheidsinstellingen die gezamenlijke sportieve activiteiten (skiën, survival-tochten, badmintontoernooien) van hun werknemers stimuleren om hun onderlinge band te versterken;
- de zorgverzekeraar, die via een gerichte sportcursus de ziektekosten van de verzekerden tracht te verlagen.

Ten derde bestaan er talrijke *kleine institutionele initiatieven*: initiatieven van lokale organisaties die inzicht in de betekenis van sport combineren met een besef van maatschappelijke verantwoordelijkheid of taakstelling. Dergelijke initiatieven zijn gericht op een doelgroep en komen verspreid over het hele land voor, maar maken geen deel uit van een landelijk beleidsprogramma. Een kleine greep hieruit:
- de sportvereniging die een voetbalkamp organiseerde opdat de jeugdleden uit kansarme gezinnen ook eens op vakantie konden gaan;
- de sportclub die in de kantine allochtone jongeren begeleidt bij hun huiswerk;
- het orthopedagogisch centrum dat jongeren van 12 tot 18 jaar met complexe gedragsproblemen laat meelopen met de Nijmeegse Vierdaagse, om hun doorzettingsvermogen te vergroten en ze een positieve prestatie te laten neerzetten waarvoor ze waardering krijgen;
- de GG&GD's die via sportverenigingen en sportactiviteiten voorlichting geven over AIDS en over goede voeding.

Ten vierde wordt de maatschappelijke betekenis van sport benut in talrijke *beleidsmatige experimentele projecten*. Vooral in het kader van het sociale vernieuwingsbeleid is er veel nagedacht over het instrumentele gebruik van sport ten behoeve van de aanpak van structurele maatschappelijke problemen in achterstandswijken. Daarbij ligt het accent op bevordering van participatie, integratie, werkgelegenheid, beheer en veiligheid. Hoewel de meeste projecten nog onvoldoende tot ontwikkeling zijn gekomen om structurele resultaten te boeken, zijn er vele hoopgevende experimenten gaande:
- zo werd in Maastricht de toenemende criminaliteit en drugsoverlast op succesvolle wijze tegengegaan rond het Geusselt-sportcomplex, onder meer door de inzet van banenpoolers.
- zo werden in Enschede sportprojecten in achterstandswijken gestart waarin de organisatie en het beheer van de voorzieningen in handen werden gelegd van de wijkbewoners zelf;
- zo is er in Rotterdam een onderbenut schoolsportveld omgevormd tot een openbare multifunctionele wijkaccommodatie, waarin onder meer via de sport wordt getracht een broedplaats te ontwikkelen voor zelforganisatie en samenwerking onder buurtbewoners;

- zo werd in Terneuzen de overlast van ‘zwerfjongeren’ tegengegaan door de organisatie van diverse sportieve activiteiten gericht op deze doelgroep, zoals een wedstrijd ‘de sterkste jongere van Terneuzen’, een mountainbike-wedstrijd en een demonstratie body-building;
- zo heeft Amersfoort een sportproject ontwikkeld, waarin sportverenigingen en scholen samen werken, als onderdeel van het project de Verlengde Schooldag dat tracht om leerprestaties van allochtone leerlingen te verbeteren door het aanbieden van buitenschoolse activiteiten;
- zo hebben Rotterdam en Enschede laagdrempelige cursussen aangeboden aan probleemjongeren waarmee zij opgeleid worden tot fitness-trainer of sportbegeleider;
- zo werd de aanleg van sportaccommodaties tot een expliciet onderdeel gemaakt van de city marketing in Enschede;
- zo werd de sport in Amersfoort en Deventer gebruikt om in enkele probleemwijken nieuwe samenwerkingsverbanden te stimuleren en sociale contacten te bevorderen om zodoende de leefbaarheid in deze wijken te vergroten;
- zo is er in Rotterdam een emancipatieproject ‘vrouwen in de sport’ ontwikkeld die de sportdeelname, het opnemen van bestuurstaken, de sociale veiligheid en de zelfverdediging van vrouwen moet bevorderen.

In veel gevallen is de samenwerking tussen de gemeenten en de sportverenigingen in deze experimentele projecten tamelijk moeizaam verlopen (PSV 1995: 11). Dat is ook niet zo verwonderlijk, gezien de verschillen tussen de gemeentelijke doelstellingen en die van de sportverenigingen. Sportverenigingen zijn gericht op ledenbehartiging vanuit de doelstelling om sportbeoefening te realiseren. Een maatschappelijke doelstelling met daaraan verbonden een specifiek doelgroepenbeleid, waarvan in de meeste projecten in het kader van sociale vernieuwing sprake is, valt daarbuiten. Dat wil niet zeggen dat een sportvereniging niet zou willen of kunnen bijdragen aan de gemeentelijke doelstelling, maar wel dat hiervoor een inspanning vereist is die buiten de (uit de eigen verenigingsdoelstelling voortvloeiende) primaire taken valt. Dat houdt een extra belasting van het verenigingskader in (De Graaf 1996).

Desondanks blijken ook sportorganisaties bereid te zijn mee te werken aan sportbeleidsmatige projecten die gericht zijn op het benutten van de maatschappelijke betekenis van sport. Soms nemen zij zelfs het initiatief hiertoe:

- In 1992 is de Nederlandse Basketball Bond met het initiatief gekomen om het drie-tegen-drie basketbal te stimuleren onder de naam The Black Top Series. Op verzoek van het Ministerie van WVC heeft de NBB dit project, dat onder de naam *Pleintjesbasketbal* bekend is geworden, ook bevorderd in achterstandswijken van onder meer Amsterdam, Assen, Delft, Katwijk, Rotterdam, Utrecht en Winterswijk. Doel ervan is het stimuleren van zelforganisatie en het vergroten van sociale contacten in de wijk onder jongeren. Geconstateerd kan worden dat er voor dit project, veel belangstelling bestaat onder de doelgroep (WVC 1993a; PSV 1995: 20-21).

- Sinds 1991 lopen er projecten onder de naam *Sport=Gaaf!*, die zich richten op een grotere sportdeelname onder allochtone minderheden in achterstandswijken. Om dit doel te bereiken heeft NOC✶NSF een gefaseerde aanpak ontwikkeld. In de eerste fasen van deze aanpak wordt nagegaan of er op lokaal niveau voldoende draagvlak is voor een project dat zich specifiek op allochtonen richt. Dan wordt ook gepeild in hoeverre daarbij op de steun van de plaatselijke sportverenigingen kan worden gerekend. In de volgende fasen wordt er een projectleider aangesteld en ondersteund die onder allochtonen belangstellenden zoekt voor een kaderfunctie in een sportclub en hen als zodanig vormt. Zodoende kunnen twee doelen tegelijkertijd worden bereikt: ten eerste krijgen allochtonen de kans om bestuurlijke en leidinggevende ervaring op te doen en ten tweede verlaagt de aanwezigheid van allochtone kaderleden in een vereniging de drempel voor andere leden van minderheidsgroeperingen om lid te worden van de betreffende sportclub.

- In het derde hoofdstuk kwam al het 'opboksproject' aan de orde, dat is gericht op (deels criminele) kansarme allochtone jongeren. Dit project in een sportschool combineert intensieve sporttraining (in de vorm van bokslessen) met aandacht voor basiseducatie, training in sociale vaardigheden en maatschappelijke oriëntatie.

- De KNVB heeft het initiatief genomen tot de ontwikkeling van het meerjarige project *Grenzeloos Voetballen*, waarin tegenwoordig wordt samengewerkt met Stichting Spel en Sport, de Ministeries van VWS en van OCW en de vier grote gemeenten (Amsterdam, Den Haag, Rotterdam en Utrecht). Het project Grenzeloos Voetballen is een uitwerking van het project de Verlengde Schooldag dat al eerder ter sprake kwam. Na de reguliere schooltijd wordt onder verantwoordelijkheid van de school op vrijwillige basis een voetbalprogramma aan de leerlingen aangeboden. Daarbij richt men zich met name op kinderen in de achterstandswijken van de vier grote steden. Deze wijken worden gekarakteriseerd door slechte huisvesting, lage inkomens, grote werkloosheid en weinig buitenspeelgelegenheden. De kinderen uit de doelgroep maken betrekkelijk weinig gebruik van buitenschoolse voorzieningen (zoals muziekles, sport en dergelijke), maar zijn veelal wel voetbal-*minded*. Het project Grenzeloos Voetballen heeft diverse doelstellingen die zijn ontleend aan de maatschappelijke betekenis van sport:
  - toenemende participatie in verenigingsverband door kinderen in achterstandssituaties;
  - het opdoen van succeservaringen door deze kinderen, zodat hun zelfvertrouwen toeneemt en hun schoolprestaties verbeteren;
  - een normerende en disciplinerende invloed uitoefenen op deze kinderen, zodat zij onder meer hun sociale vaardigheden en werkhouding verbeteren.

  Er is nog weinig bekend over de vraag in hoeverre deze doelstellingen daadwerkelijk worden gerealiseerd.

- NOC✶NSF heeft een aantal projecten tot ontwikkeling gebracht waarin sport wordt gebruikt als een element in de internationale ontwikkelingssamenwerking.

Deze *sportontwikkelingsprojecten* hebben een dermate grote impact dat zij veel navolging verdienen en vermoedelijk ook zullen krijgen. De projecten spelen zich ten eerste af in enkele Oosteuropese landen (Hongarije, Polen, Slowakije en Tsjechië), waar de primaire doelstelling is om hulp te bieden bij de ontwikkeling van de sportinfrastructuur. Ten tweede is er een project ontwikkeld in Zuid-Afrika dat als doel heeft om de sportdeelname in een Township van Kaapstad te vergroten, de sport hier verder te ontwikkelen, en bij te dragen aan de integratie van verschillende bevolkingsgroepen. Dit laatste project, in samenwerking met de zelfstandige Zuid-Afrikaanse non-profit organisatie SCORE, wordt mogelijk gemaakt door de uitzending van CIOS-studenten, die tegen betaling van niet meer dan een onkostenvergoeding een half jaar in Kaapstad verblijven. Zij ondervinden daarbij zeer veel medewerking en enthousiasme onder de lokale bevolking: waar voorheen de scholen moesten worden overgehaald om mee te doen aan het project, melden ze zich nu spontaan aan; de eerste school waar het project begon, draait nu volledig mee zonder verdere Nederlandse ondersteuning. Het project kan rekenen op voortgezette en verhoogde financiële ondersteuning van de Ministeries van Buitenlandse Zaken en van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.

- Tenslotte kan hier het programma *Jeugd, sport en bewegen* worden genoemd als voorbeeld van een initiatief van diverse sportorganisaties (NOC✶NSF, KVLO, IOS, NKS, NCS en NCSU). Dit programma komt voort uit de signalering van een aantal problemen:
  - lang niet iedereen profiteert in voldoende mate van de bewegingscultuur. Dit heeft een negatieve invloed op de gezondheid en het welzijn van de bevolking, met ook economische consequenties;
  - het is voor de potentiële sporter steeds moeilijker om een goede keuze te maken uit het overweldigende aanbod van sportmogelijkheden;
  - het is voor de aanbieders van sport en bewegen steeds moeilijker om te voldoen aan de kwaliteitseisen van de potentiële sporters.

  Om vraag en aanbod beter op elkaar af te stemmen en zodoende de deelname aan de bewegingscultuur te vergroten, willen de sportorganisaties via dit programma de sportoriëntatie en sportkeuze van kinderen tussen het vierde en achttiende jaar vergemakkelijken. Dit willen zij op verschillende manieren gestalte geven, onder meer door het opstellen van een sportloopbaan-gericht leerplan, de instelling van een landelijk informatiepunt, een verbetering van de kwaliteit van het aanbod van sportverenigingen vanuit het oogpunt van sportoriëntatie en sportkeuze en het beter benutten van accommodaties, materiaal en personeel. De uitvoering ervan is een zaak van onderwijs, sport en overheid tezamen, met inachtneming van hun maatschappelijke taak en mogelijkheden (NOC✶NSF 1995b). Dit program heeft reeds geresulteerd in het project *Jeugd in beweging*, dat dit jaar van start is gegaan.

5.2 Voorzetten: benutting vanuit een programmatische aanpak

Alle acties die gaande zijn, verdienen krachtige ondersteuning, voor zover ze een kritische toetsing op hun effectiviteit en doelmatigheid kunnen doorstaan en de

eigen principes en positie van de sport niet aantasten. Bovendien kunnen deze acties worden uitgebouwd. Daarbij verdient het aanbeveling dit instrumentele gebruik van sport in te kaderen in een brede en fundamenteel onderbouwde programmatische aanpak, die is gericht op het benutten van maatschappelijke kansen en het helpen tegengaan of voorkómen van maatschappelijke problemen.

Deze programmatische aanpak zou afgestemd kunnen worden op de in het derde hoofdstuk behandelde maatschappelijke betekenissen van sport: gedragsbeïnvloeding en persoonlijke vorming, sociale binding en sociale integratie, gezondheid, en economie. Voor de fundamentele onderbouwing zou daarbij uitgegaan kunnen worden van de hoofdproblemen waarvoor de samenleving zich nu en in de nabije toekomst gesteld ziet. In het navolgende zullen we hiertoe enige voorzetten geven.

Maatschappelijk isolement

Uit het voorafgaande blijkt dat sport tot dusverre vooral is gebruikt voor problemen die de integratie van probleemjongeren in kansarme wijken betreffen, en in het bijzonder allochtone jongeren. Het meer fundamentele probleem waarop deze projecten gericht zijn, is het maatschappelijk isolement waarin groepen niet-werkenden dreigen te raken. Indien aan niet-werkenden steeds meer geneugten van de samenleving wordt ontzegd, zal hun maatschappelijke participatie en verantwoordelijkheid voor andere individuen en bredere sociale verbanden afnemen. Op termijn leidt dit tot sociale spanningen die een steeds grotere druk op de samenleving als geheel veroorzaken. Hierin zit ook een dreiging besloten van een toename van criminaliteit, deels als gevolg van normvervaging en verveling onder kwetsbare jongeren. Die problemen zijn in het bijzonder te verwachten onder etnische groeperingen, waar een structurele werkloosheid in combinatie met specifieke intergenerationele gezagsproblemen een belangrijke voedingsbodem creëert voor een toename van criminaliteit en oplopende spanningen in hun relatie met autochtonen (De Vries 1992).

Sport is een zeer geëigend instrument om deze problemen aan te pakken en te voorkómen. Via sport worden kwetsbare jongeren betrekkelijk eenvoudig bereikt, waar andere overheidscampagnes daar veelal moeite mee hebben.[26] Tijdens en rond sportactiviteiten kan worden geprobeerd ongewenst gedrag bij te sturen. Het bevorderen van sportparticipatie kan ertoe bijdragen dat leden van deze groepen hun leven een zinvolle invulling geven, hun zelfrespect versterken, contacten met anderen onderhouden en zodoende een band met de samenleving blijven behouden. Sport kan bovendien positieve rolmodellen voor kwetsbare jongeren opleveren. Daarom is het een goede zaak dat bijvoorbeeld het project *Sport=Gaaf!* extra aandacht geeft aan de recrutering en training van allochtone sportleiders. Ook zou nagegaan kunnen worden wat de mogelijkheden zijn om allochtone topsporters sterker bij de begeleiding van kwestbare jongeren te betrekken (vgl. Schuyt 1995).

Naast formele diploma's en afgemaakte schoolopleidingen ontbreekt het bij veel kwetsbare jongeren aan adequate niet-schoolse vaardigheden, die in de omgang

met medeburgers en officiële instanties juist zo belangrijk zijn. Dat wijst op het belang van de ontwikkeling van specifieke trainingsprogramma's voor conflicthantering en maatschappelijke vaardigheden. Door dergelijke programma's af te stemmen op en aan te bieden in een sportcontext, kan de ontvankelijkheid van de betreffende jongeren voor deze programma's vergroot worden. Deze programma's zouden deel uit kunnen maken van het project de Verlengde Schooldag, zodat aan de probleemjongeren in de naschoolse tijd een zinvolle tijdsbesteding wordt gegeven. Door sport te combineren met de Verlengde Schooldag, neemt de kans toe dat de intrinsieke motivatie van de deelnemers vergroot wordt, zodat de programma's meer effect sorteren (vgl. Schuyt 1995).

Zodoende kan sport maatschappelijk isolement helpen voorkomen en het vrijetijdsgedrag van de kwetsbare jongeren structureren, zodat verveling en wanorde minder oorzaak zullen zijn van overlast en criminaliteit. Sport kan hen bovendien een nieuw perspectief bieden, bijvoorbeeld door hen op vrijwillige basis een cursus sportleider te laten volgen. Veel jongeren beschouwen sport als een aantrekkelijke mogelijkheid om status en toekomstperspectief te verwerven, die voor hen langs andere wegen moeilijker bereikbaar zijn.

De individualiserende samenleving

De meeste genoemde projecten waarin de sport instrumenteel wordt gebruikt, zijn gericht op problemen aan de 'onderkant' van de samenleving. Dit is toe te juichen, maar moet er niet toe leiden dat de mogelijkheden die de maatschappelijke betekenis van sport biedt, ten aanzien van andere problemen en kansen onderbenut blijven. Zo zou de maatschappelijke betekenis van sport ook meer gehanteerd kunnen worden in verband met de individualisering van de samenleving.

In moderne samenlevingen zijn mensen sterker van elkaar afhankelijk en in hun mogelijkheden tot voortbestaan minder autonoom. Tegelijkertijd zijn hun mogelijkheden tot specialisatie en individuele ontplooiing vergroot. Hierdoor ervaren afzonderlijke mensen zich sterker als een individu dat los staat van anderen. Omdat zij zich minder als deel van een groep zien, eisen zij in toenemende mate een meer individuele benadering op. Zij kiezen bewuster tussen verschillende clubs en sport-partners en verwachten meer oog en oor voor hun individuele wensen. Dat sluit aan bij de toenemende mondigheid en het calculerende gedrag van de burger.

Het gevolg hiervan is dat mensen de sportmogelijkheden kritischer en zakelijker benaderen. Zij sluiten zich niet automatisch meer aan omdat hun ouders dat deden of omdat zij dat vroeger deden of uit een clubband. Ze maken een zakelijke afweging tussen het aanbod van de reguliere sport en dat van andere aanbieders. De loyaliteiten van mensen zijn niet meer vanzelfsprekend en worden zorgvuldiger tegen de eigen belangen afgewogen.

Deze individualisering heeft deels positieve en deels negatieve aspecten. Voor zover individualisering een sociale norm is geworden, is er sprake van een positieve maatschappelijke waardering voor deze ontwikkeling. Iedereen wil en verwacht

tegenwoordig van allerhande organisaties individueel maatwerk. Eenieder wil ook zoveel mogelijk zelf bepalen met wie hij of zij omgaat, zonder daartoe door een sociaal verband, gewoonte of ideologie gedwongen te worden.

Sportbeoefening is een activiteit gebaseerd op vrijwilligheid. Dankzij het gedifferentieerde karakter van de sport bestaan er in deze vrijwillige activiteit talloze keuzemogelijkheden voor wat betreft sociale omgeving, natuurlijke omgeving, aard en intensiteit van de activiteit, etcetera: men kan kiezen voor een teamsport in competitieverband, maar ook voor sportvormen met minder verplichtingen, zoals tennis met een collega op een zelf gehuurde tennisbaan, of solitair hardlopen door een park. Sport biedt dus mogelijkheden tot zelfbepaling en zelfontplooiing waaraan in een individualiserende maatschappij behoefte is.

Deze behoefte aan een flexibele en individuele invulling van de vrijetijd komt vooral tot uiting bij werkenden tussen de 25 en 55 jaar. In die levensfase neemt de sportbeoefening sterk af. Het CBS constateert een scherpe daling van het aantal sportbeoefenaars na het 44e levensjaar; bij vrouwen zet deze daling iets eerder in dan bij mannen (CBS 1993c; 1995a). Manders (1987) wijst op twee omslagpunten: een daling bij mannen rond het 25e en 40e en bij vrouwen rond het 20e en 35e levensjaar. Ook de frequentie van sportbeoefening daalt in deze levensfase sterk, met name rond het 30e levensjaar. Bovendien blijkt uit onderzoek van het CBS dat sporters in de levensfase 25-55 jaar gemiddeld minder uren per jaar aan sportbeoefening besteedden dan op jongere én latere leeftijd (CBS 1994). Toenemende gezins- en beroepsverplichtingen zijn veelal debet aan deze mutaties in het sportgedrag. De gezinsverplichtingen zijn vooral tussen het 30e en 40e jaar een reden voor verminderde sportbeoefening, terwijl beroepsverplichtingen met name tussen het 35e en 40e jaar hiervan de oorzaak zijn.

Vanwege hun gezins- en werkomstandigheden hebben mensen die de dertig zijn gepasseerd het van alle leeftijdscategorieën het moeilijkste om vaste punten van vrijetijd te vinden. Om hun vrijetijd zo efficiënt en flexibel mogelijk in te richten gaan zij minder snel over op vaste lidmaatschappen en vaste verplichtingen. Niettemin is sportbeoefening juist gedurende deze drukke en stressvolle levensfase geboden. De sportwereld zou vooral voor deze leeftijdscategorie nieuwe produkten dienen te ontwikkelen, om zodoende de gewenste life time sport mogelijk te maken. Eén van de mogelijkheden hiertoe zou het instellen van een sportbemiddelingsbureau kunnen zijn, dat de vraag naar sportpartners op elkaar kan afstemmen door op verzoek informatie van mensen te ‘matchen’ met de informatie van anderen en van sportmogelijkheden.

Voor zover individualisering leidt tot sociale isolering en vereenzaming enerzijds en normvervaging, sociale onverschilligheid en een afname van het verantwoordelijkheids-besef anderzijds, is zij negatief te waarderen. Vanwege de sociaal integratieve werking van sportbeoefening in gemeenschapsverband kan versterking van de sport ertoe bijdragen dat dergelijke ontwikkelingen worden voorkómen of een halt worden toegeroepen.

Individualisering hoeft niet te leiden tot een samenleving van losstaande individuen, mits er voldoende aanbod is om sociale contacten te blijven opdoen. Daarvoor zijn sportorganisaties zeer geschikt, omdat zij vrijwillige, ledendemocratische en min of meer ideologie-loze instanties zijn. Door het bevorderen van sport kunnen in deze zin bindende schakels worden gelegd tussen de individualiserende mensen. De sportorganisaties vervullen daarbij een belangrijke maatschappelijke functie, omdat zij een aanbod van sportactiviteiten en daarmee sociale ontmoetingspunten creëren die mensen met uiteenlopende levensomstandigheden mogelijkheden geven om in bredere sociale verbanden te blijven participeren.

Veroudering of vergrijzing

In de Volksgezondheid Toekomst Verkenning van het RIVM (Ruwaard en Kramers 1993) is de prognose opgemaakt dat Nederland in 2010 meer dan een kwart extra chronisch zieken zal tellen, onder meer door vergrijzing en milieufactoren. Ook verwacht het RIVM een stijging van het aantal mensen met een handicap. Bevordering van sport onder deze groepen kan bijdragen aan de normalisatie van hun positie in de samenleving. Waar vroeger sportbeoefening onder deze groepen werd afgeraden en later alleen onder bepaalde voorwaarden werd toegestaan, is men nu de overtuiging toegedaan dat het goed is om sport onder gehandicapten en chronisch zieken te bevorderen.

Hetzelfde gaat op voor ouderen (van wie velen een chronische aandoening hebben). Door de vergrijzing neemt het percentage jongeren, onder wie de meeste sporters voorkomen, in omvang af. Als de sportbeoefening onder ouderen constant blijft, zal de totale sportparticipatie dus teruglopen. Dit kan leiden tot een grotere druk op de gezondheidszorg en het sociale zekerheidsstelsel. Behalve een positief effect op de gezondheid kan een grotere sportparticipatie onder ouderen ook bewerkstelligen dat er onder hen minder sprake is van vereenzaming.

Het bevorderen van verantwoorde sportbeoefening onder ouderen is dan ook een maatschappelijk relevante doelstelling. De kansen dat hierop gerichte projecten succes hebben, is niet gering, omdat er onder de 50+ers steeds meer mensen zullen zijn die met sport zijn opgevoed. Maar dan dienen er wel nieuwe sportpraktijken ontwikkeld te worden, die passen bij de specifieke sportmotieven van deze bevolkingsgroep en mogelijkheden bieden voor continuering van eventuele vroegere sportactiviteiten. De ontwikkeling van veteranencompetities, bijvoorbeeld door de tennis- en hockeybond, is een stap in deze richting. Daarnaast lijkt vooral ook behoefte te bestaan aan een groter aanbod van sportpraktijken die niet in competitieverband plaatsvinden..

Bedrijvigheid en werkgelegenheid

Ook in het licht van economische ontwikkelingen en de voortdurende zorg om werkgelegenheid kan sport instrumenteel worden ingezet.

Dit betreft in de eerste plaats het scheppen van werkgelegenheid. Er zijn door de overheid reeds verschillende regelingen getroffen om jeugdige en langdurige werklozen aan een baan te helpen. De sportclubs, die sterk zitten te springen om extra menskracht, maken hiervan maar weinig gebruik. Nog geen 5% van de clubs in de grote steden profiteert van de inzet van een banenpooler of heeft iemand in dienst in het kader van de jeugdwerkgarantiewet, de wet sociale werkvoorziening of de Melkertbanen. De reden hiervan is dat niet de vraag naar arbeid maar het aanbod van arbeidskrachten het uitgangspunt vormt voor deze regelingen. De regelingen zijn bovendien voor de meeste clubs (van vrijwilligers) te ingewikkeld en brengen te veel administratieve rompslomp met zich mee. Niettemin is er in de sport een groot reservoir aan verborgen werkloosheid. Er zijn allerhande taken te verrichten die blijven liggen door het grote beroep dat sportverenigingen op vrijwilligers moeten doen. Het wachten is op een sportspecifiek werkgelegenheidsplan (Janssens 1996). Een beperkte professionalisering moet in de sportsector haalbaar zijn, met nieuwe arbeidsplaatsen aan zowel de onderkant van de arbeidsmarkt (t.b.v. bijv. administratie, beveiliging, onderhoud) als voor hoog geschoolden (exploitatie/beheer, marketing, sporttechnisch kader).

Een tweede kans om van de sport in economische zin te profiteren, is de sport te benutten als promotiemiddel. Dit kan door bijvoorbeeld onderwijsinstellingen, gemeenten en bedrijven gebeuren en wel op twee manieren: het creëren van sportmogelijkheden en het faciliteren van topsport. Als lycea en universiteiten aantrekkelijke sportmogelijkheden creëren, vergroot dat hun aantrekkingskracht op leerlingen en studenten. Evenzo kan een goede gemeentelijke sportinfrastructuur meewegen bij de beslissing van burgers en bedrijven om zich in een bepaalde plaats te vestigen.

Vooral het faciliteren van de topsport kan door gemeenten en bedrijven worden gehanteerd om de aandacht op zich te vestigen. De gedachte hierachter is dat een positieve uitstraling van een topsporter ook het imago van een gemeente beïnvloedt. Zo zullen veel mensen Haastrecht kennen door de schaatsprestaties van Vergeer en Visser en Lemmer door die van Ritsma. Hetzelfde geldt vanzelfsprekend voor de invloed van topsportprestaties op bedrijven of bedrijfsprodukten waarmee zij door reclame worden geassocieerd; die invloed ligt aan de basis van de sportsponsoring.

In het verlengde hiervan kan de topsport ook worden gefaciliteerd vanuit het oogpunt van *Holland promotie*. Topsportevenementen vinden tegenwoordig gedurende het hele jaar en over de gehele wereld plaats. Aan vele van deze evenementen nemen Nederlandse topsporters deel. Een aantal grote en zeer grote sportevenementen vindt bovendien in eigen land plaats. De indruk bestaat dat de prestaties die Nederlandse topsporters in een aantal sporten hebben neergezet, het beeld van Nederland in het buitenland in positieve zin hebben beïnvloed. Dat positieve beeld zou via een doelgerichte strategie ook op het Nederlandse bedrijfsleven kunnen afstralen. Om deze maatschappelijke betekenis van sport te benutten, zou het bedrijfsleven en het Ministerie van Buitenlandse Zaken en van Economische Zaken er goed aan doen om de agenda's van internationale handelspolitiek meer af te stemmen op de sportkalender. Ook zouden zij meer gebruik kunnen gaan maken van topsporters en ex-topsporters ten behoeve van het

leggen van contacten en het maken van reclame in het buitenland. Tenslotte zouden zij gericht kunnen gaan investeren in topsportprestaties in eigen land, om zodoende ook in de toekomst te kunnen profiteren van de positieve beeldvorming die Nederlandse sporters teweegbrengen.

5.3 Vereisten en restricties

Een instrumenteel gebruik van sport is lang niet altijd nodig om van haar maatschappelijke betekenis te profiteren: in diverse situaties zal de sport juist betekenis krijgen als hieraan geen beleidsmatige bemoeienis ten grondslag ligt. Het is te waarderen als er nieuwe initiatieven worden ontwikkeld om de betekenis van sport te benutten. Maar het is minstens zo belangrijk en effectief om met het oog op dit doel de sport als zodanig te stimuleren, te verbreden en verder te ontwikkelen. Dat is immers de voorwaarde om (ook) in de toekomst van de maatschappelijke meerwaarde van sport te kunnen profiteren.

Voor zover verwacht kan worden dat een beleidsmatig gebruik van 'sport als middel' dit maatschappelijke profijt vergroot, zal dit met kennis van zaken, grote zorgvuldigheid en het nodige voorbehoud moeten geschieden.

Er is veel *kennis* nodig omdat de maatschappelijke betekenissen en functies van sport heterogeen en context-afhankelijkheid zijn. Sport is mensenwerk en werpt niet automatisch vruchten af. Er zijn voorbeelden te geven van negatieve invloeden van de sport op de samenleving. Het is dan ook van groot belang om de kennis van de werking van sport verder te vergroten. In welke vorm, in welke context, met welke verplichting en met welke ondersteuning komt de maatschappelijke waarde van een sportactiviteit het meest tot haar recht? Hoe kan via de sport de interne samenhang en dynamiek van sociale verbanden zo veel mogelijk worden versterkt? Wanneer oefent sport de grootste invloed uit op de zelfwerkzaamheid van burgers? Hoe kan sport worden gebruikt om de onveiligheid van wijken tegen te gaan?

Vanwege deze heterogeniteit en context-afhankelijkheid is ook grote *zorgvuldigheid* geboden. Een project waarin op instrumentele wijze gebruik wordt gemaakt van sport is niet altijd nodig en soms zelfs ongewenst. Het verdient slechts dan aanbeveling als aan een groot aantal condities is voldaan. Men dient duidelijk voor ogen te hebben:

- op welke maatschappelijke kansen of problemen het project is gericht en wat daarbij de bijdrage van de sport kan zijn;
- in welke vorm en context de sportprojecten tot de gewenste resultaten kunnen leiden;
- in hoeverre dit gebruik van sport aansluit bij de intrinsieke motivatie van mensen om te sporten en deze motivatie niet ondermijnt;
- met welke verplichting en ondersteuning het sportproject wordt geïmplementeerd;
- wat de mogelijke externe effecten van dit instrumentele gebruik van sport zijn;
- welke randvoorwaarden aan het gebruik van sport als middel worden gesteld.

Ook al is aan al deze voorwaarden voldaan, dan nog zal het nodige *voorbehoud*

gemaakt moeten worden. Aan een instrumentele benadering van sport zijn drie gevaren verbonden. Ten eerste kan zij het eigen karakter van de sport aantasten, terwijl dit nu juist de aantrekkelijkheid van sport uitmaakt en de basis vormt van de maatschappelijke waarde van sport. Hieruit vloeit voort dat een instrumentele benadering, ten tweede, de sportmotivatie van mensen kan aantasten en daarmee de voorwaarde voor een succesvol beleid. Ten derde kan een instrumentele benadering van sport de autonomie van sportorganisaties bedreigen.

Sport staat in beginsel garant voor positieve effecten, maar zodra zij niet meer als doel wordt gezien, maar louter als middel, treedt er een welhaast duivelse werking op, die de potentiële effecten teniet kan doen gaan. Enigszins paradoxaal klinkt het aldus: sport heeft een integrerende werking, inderdaad, maar die werking zal pas tot stand komen wanneer niet de integratie, maar de sport centraal wordt gesteld. Een instrumenteel gebruik van sport mag dus niet leiden tot de pervertering van het sporteigen karakter: als de sport ondergeschikt wordt gemaakt aan maatschappelijke doelen buiten de sport, dan verliest zij zowel haar aantrekkingskracht als de heilzame werking. Tegelijk wordt dan het nagestreefde doel ook niet meer bereikt. Wie de hele wereld op zijn schouders wil nemen, zoals eertijds Atlas gedaan heeft, maakt misschien wel een goede kans wereldkampioen gewichtheffen te worden, maar zal zonder twijfel toch spoedig omvallen. Het aardige en aantrekkelijke van sportbeoefening blijft nu juist het feit dat zij binnen een aanvaardbare en afgesproken ruimte onverantwoordelijk en nutteloos kan en mag zijn, dat het nutteloze met het aangename — en niet zelden met het nuttige — wordt verenigd. De sport zal naar onze mening die kracht moeten blijven behouden.

6 SAMENVATTING EN CONCLUSIES

Een investering in de sport is een investering in de leefbaarheid van de samenleving. De meeste sociale problemen in een samenleving komen voort uit een eerdere verwaarlozing van de sociale dimensie. Die sociale dimensie is meestal restpost van de berekeningen: “Totdat deze verwaarlozing op een dag de samenleving opbreekt: door ogenschijnlijk niet meer op te lossen problemen zoals criminaliteit, voetbalvandalisme, ziekteverzuim, afnemende motivatie en produktiviteit, epidemische ziekten en erger” (Schuyt 1992: 17).

Een voortdurende koestering van de sociale dimensie in de samenleving is dan ook *maatschappelijk eigenbelang*. Deze koestering bestaat niet alleen uit het tegengaan van werkloosheid en structurele armoede, maar ook uit het versterken van de sociale participatie en integratie. Arbeid en scholing verdienen in dit verband zonder meer de meeste zorg. Maar vooral ook aan die terreinen in de vrijetijdssfeer - buiten werk- en schooltijd - waar vele mensen met elkaar formele en informele betrekkingen aangaan, dient permanente aandacht te worden besteed. Afgaande op de mate van betrokkenheid kan worden gesteld dat de meeste van deze betrekkingen in de sport voorkomen.

Op termijn kunnen investeringen in de sport dan ook worden terugverdiend, doordat de sportwereld direct of indirect kan bijdragen aan het voorkómen of terugdringen van kostbare maatschappelijke problemen. Dit inzicht heeft een aantal jaren geleden een belangrijke omslag teweeggebracht bij de sportorganisaties. Tegenwoordig neemt NOC✶NSF het voortouw om de samenleving te overtuigen van de maatschappelijke betekenis van sport en van de vele manieren waarop de samenleving van de sport kan profiteren. Dat doet zij niet alleen met het oog op het deelbelang van de sportsector, maar ook vanuit het algemene belang van een leefbare samenleving.

Het inzicht in de maatschappelijke waarde van sport heeft reeds geleid tot een groot aantal initiatieven om de sport instrumenteel te gebruiken voor het bereiken van maatschappelijke doelstellingen. Deze initiatieven variëren van kleine activiteiten van verenigingen tot landelijk ondersteunde projecten. Buiten de sportbeleidswereld wordt de sport echter nog altijd onvoldoende op haar waarde geschat; zeker vergeleken met de waardering die andere culturele uitingen ten deel valt. Dat ligt niet zozeer aan de maatschappelijke betekenis die sport kent, alswel aan het feit dat een deel van de maatschappelijke bovenlaag — waarvan de besluitvormers op politiek, wetenschappelijk en sociaal-economisch terrein deel uitmaken — een culturele waardenschaal hanteert waarop de sport laag staat genoteerd. Enigszins overtrokken gesteld, is sport in hun optiek een frivole en platvloerse activiteit waaraan geen serieuze aandacht besteed hoeft te worden.

Als het inzicht in de maatschappelijke waarde van sport toeneemt, kunnen de vele mogelijkheden worden aangegrepen om de sociale dimensie in onze samenleving te versterken via een stelselmatige bevordering en behoedzaam instrumenteel gebruik

van een verantwoorde sportbeoefening. Deze mogelijkheden zijn legio. Niet alleen is de maatschappelijke betekenis van de sport breed en veelvormig. Ook kent de participatie op sportgebied een omvang die op geen enkel ander maatschappelijk terrein wordt bereikt.

Bijna iedere Nederlander is op de een of andere wijze wel eens bij sport betrokken. Ongeveer de helft van de Nederlanders beoefent wel eens een sport. Bijna zes op de tien van hen doet dat in georganiseerd verband. De sportclubs en sportscholen in Nederland kunnen gezamenlijk bogen op 5,7 miljoen leden. Dit is hoger dan het ledental van alle andere naar onderwerp of soort geclusterde maatschappelijke organisaties, zoals de omroeporganisaties, consumentenorganisaties, bibliotheken, gezondheidszorgorganisaties, organisaties voor internationale solidariteit, organisaties voor natuur en milieu, vakorganisaties en politieke partijen.

Bij deze sportclubs en sportscholen zijn tussen de half- en driekwart-miljoen vrijwilligers actief. Als percentage op de Nederlandse beroepsbevolking is dit meer dan in alle overige maatschappelijke sectoren, waaronder de buren/bejaarden/gehandicaptenhulp, onderwijs, godsdienstige en levensbeschouwelijke organisaties, verenigingen voor hobby's, etcetera.

De meeste publieke aandacht voor sport gaat via de media uit naar een kleine, selecte groep, die sport op het allerhoogste niveau beoefent. Ook ten aanzien van deze (‘passieve’) betrokkenheid van mensen als toeschouwers of kijkers geldt dat de mate van belangstelling voor sport door geen enkele andere maatschappelijke activiteit wordt geëvenaard. Illustratief in dit verband is dat 26 van de 30 meest bekeken televisieprogramma’s in 1995 voetbalwedstrijden waren. Dat gegeven geeft tegelijkertijd een zwak punt weer van de huidige Nederlandse sportcultuur: terwijl er vele sporten op grote schaal worden beoefend, concentreert de aandacht van publiek, media en bedrijfsleven zich slechts op een beperkt aantal sporten, met voetbal als ongekroonde koning.

Sportbeoefening komt in alle lagen van de bevolking voor. Voor zover specifieke bevolkingsgroepen een achterstand innemen, zoals ouderen, vrouwen en allochtonen, is deze in de laatste decennia verkleind. De meest opvallende sociale verschillen in de sportparticipatie van tegenwoordig zijn: het hoge percentage sportbeoefenaars onder de jeugd vergeleken met een betrekkelijk laag percentage onder ouderen; de betrekkelijk lage percentages sportbeoefenaars onder allochtonen (en onder hen vooral vrouwen); en de achterstand in bestuurlijk opzicht van vrouwen en allochtonen ten opzichte van autochtone mannen.

Naast de omvang van de — actieve en passieve — participatie, de hoge organisatiegraad en het primaat van het vrijwilligerswerk heeft sport nog talrijke andere aspecten die dit verschijnsel een bijzondere plaats in onze samenleving geven: het mondiale karakter; de diversiteit aan vormen; de laagdrempeligheid en geringe exclusiviteit; het democratische karakter van de sportorganisaties; de grote eigen bijdrage die van de sportbetrokkenen wordt gevergd en het beroep dat op hun zelfwerkzaamheid wordt gedaan (zie o.m. NSF/WVC 1992: 11).

De grote omvang van de sportparticipatie wijst erop dat velen aan sport plezier beleven. Dit plezier komt voort uit de eigen plaats die sport inneemt ten opzichte van andere maatschappelijke verschijnselen. Die eigen plaats wordt onder meer bepaald door de sportspecifieke normen, waarden en opvattingen, zoals die tot uiting komen in de spelregels en spelprincipes die door sportorganisaties zijn opgesteld. De zin van deze regels en principes (bijvoorbeeld een bal met de voet in een net schieten of het lopen van iets meer dan 42 kilometer zonder de fiets of auto te nemen) zijn over het algemeen slechts te begrijpen vanuit het feit dat zij de sportactiviteit als zodanig mogelijk maken. Hierdoor heeft sport een spelelement en dat bepaalt in sterke mate het aantrekkelijke karakter ervan.

Dit aantrekkelijke karakter wordt versterkt doordat de spelregels en spelprincipes van de competitiesport duidelijker zijn geformuleerd dan in de concurrentie elders in de samenleving het geval is. Daarbij komt dat deze regels en principes vrijwillig door de sporters worden aanvaard en alleen van toepassing zijn in de gecontroleerde *setting* waarin de sportbeoefening plaatsvindt. Ze zijn bovendien in de sport per definitie gericht op het creëren van een (plezierige) spanning tussen de deelnemers. Hoe groter de spanning, hoe leuker, mits de strijd aan de regels en principes van de sport blijft voldoen en niet ontaardt in een werkelijk gevecht.

De motieven van al degenen die in de sportwereld participeren, gaan evenwel verder dan het intrinsieke genot dat zij aan sport beleven. Ook de mogelijkheid die sport biedt voor lichamelijke beweging, verbetering van de gezondheid en fitheid en het leggen van contacten met anderen wordt door veel mensen als reden van sportbeoefening genoemd (Manders en Kropman 1987: 126-143). Afgaande op deze en alle andere opgegeven motieven kan worden gesteld dat sport in een fundamentele behoefte aan individueel welzijn voorziet. Sport biedt een zinvol tijdverdrijf waarin mogelijkheden ontstaan voor lichamelijke inspanning en geestelijke ontspanning, voor recreatie en natuurbeleving, voor uitdaging en opwinding, voor spanningsopbouw en emotieontlading, voor gezelligheid en sociale contacten. Tot deze fundamentele welzijnsbehoefte behoort ook de veelzijdige mogelijkheden die sport biedt voor zelfontplooiing. Het sterke accent op lichamelijke beweging in sport leert om het eigen lichaam en de eigen fysieke grenzen kennen. Bovendien biedt sport aan mensen de mogelijkheid zich ergens in te bekwamen, zichzelf te verbeteren en zich in die vaardigheid te meten met anderen.

Naast deze welzijnsfunctie op individueel niveau kunnen aan sport ook vele betekenissen op maatschappelijke niveau worden toegekend. Die betekenissen zijn in dit rapport onder vier noemers uiteengezet.

- *Karaktervorming en gedragsbeïnvloeding*

Sportbeoefening is onmiskenbaar een oefening in eigenschappen die in de samenleving van belang zijn (ook op het werk): bijvoorbeeld prestatiedrang, flexibiliteit, zelfstandigheid, verantwoordelijkheidsbesef, initiatief, besluitvaardigheid, leerbereidheid, aanpassingsvermogen, doorzettingsvermogen, loyaliteit, inventiviteit, ambitie, zelfcontrole, leiding geven, samenwerkingsvermogen en

uithoudingsvermogen. Deze correlaties zijn niet per definitie causale relaties: de genoemde eigenschappen worden zowel in de sportwereld als in de samenleving als geheel hoog gewaardeerd, maar dat betekent nog niet automatisch dat het karakter van mensen door de sport verandert en dat mensen ook in andere maatschappelijke sferen profiteren van de nadruk in de sport op de genoemde eigenschappen. Voor een beperkt aantal eigenschappen is deze causale relatie wel empirisch aangetoond: deelname aan sport oefent een positieve invloed uit op het zelfbeeld en de zelfwaardering, op de ambitie en prestatiegerichtheid, en op de nadruk die wordt gelegd op competitieve waarden.

- *Sociale binding en onderscheiding*

Eén van de belangrijkste maatschappelijke betekenissen van sport is het effect ervan op de sociale binding en onderscheiding in de samenleving als geheel. Zowel de actieve als de passieve sportbeoefening functioneert als een bindmiddel tussen mensen: via de sport komen persoonlijke contacten en relaties tot stand, bouwen mensen vriendenkringen en relatienetwerken op, en kan de band worden versterkt tussen mensen die elkaar nooit ontmoet hebben (zoals bijvoorbeeld het geval is als sport bijdraagt aan de versterking van de nationale identiteit of de mondiale verbondenheid tussen mensen).

In het verlengde hiervan kan er van betrokkenheid in de sportwereld een belangrijke functie uitgaan op de identificatie en identiteitsvorming en op de integratie en emancipatie van zowel individuen als groepen personen. Ook kan sport een essentieel onderdeel vormen in socialisatie- en resocialisatieprocessen, in het bijzonder ten aanzien van normontwikkeling. Eenieder die zich aansluit bij een sportvereniging doet ervaring op met groepsbinding en groepsinvoeging. Men leert contacten te leggen en te communiceren vanuit verschillende posities. Al sportend eigent men zich normen, waarden en vaardigheden toe die in een andere context van groot nut kunnen zijn.

Bovendien vergt en stimuleert sportbeoefening zelfwerkzaamheid. Alle vrijwilligers in verenigingsverband, maar ook al die sporters die hun eigen sportactiviteit creëren en organiseren, zetten in de sport expertise in die zij elders hebben opgedaan. Tegelijkertijd vinden zij in de sport de mogelijkheid om een breed scala aan ervaringen op te doen (zoals besturen, financieel management, vergaderen, e.d.) en hun expertises verder te vergroten, waarvan vervolgens de samenleving als geheel weer kan profiteren. Bij elkaar draagt de sportwereld door dergelijke vaak onzichtbare en onderschatte sociale ervaringen substantieel bij aan de cohesie, continuïteit en dynamiek van de samenleving als geheel.

Hierbij moet opgemerkt te worden dat het niet altijd even duidelijk is in hoeverre de eigenschappen die via de sport worden geleerd ook daadwerkelijk doorwerken in het functioneren in andere maatschappelijke verbanden. Het is van belang om in de toekomst meer aandacht te besteden aan de vraag op welke wijze en ten aanzien van welke eigenschappen er al dan niet sprake is van een ‘transfer-proces’ naar andere maatschappelijke terreinen (Tamboer en Van Hilvoorde 1993: 30).

Ook dient te worden aangetekend dat identiteitsvorming, socialisatie, integratie en emancipatie steeds gestalte krijgen in een spanningsveld tussen sociale binding en onderscheiding. Sportbeoefening heeft over het algemeen een prestatief karakter en vindt veelal in het kader van een (wed)strijd met anderen plaats. Zij zorgt dan ook per definitie niet alleen voor binding, maar ook voor (sportieve alsook sociale) onderscheiding. Beide aspecten zijn in de sportwereld onlosmakelijk met elkaar verbonden en versterken elkaar. Juist de competitie met anderen draagt bij aan de interne sociabiliteit en samenwerking binnen een team, terwijl de groepsrivaliteit toeneemt naarmate de interne binding van twee concurrerende groepen groter is. Van dit spanningsveld tussen sociale binding en onderscheiding kunnen ongewenste externe effecten uitgaan ten aanzien van de genoemde sociale processen. Zouden bijvoorbeeld gehandicapte en niet-gehandicapte sporters met en tegen elkaar op dezelfde voorwaarden aan wedstrijdsport doen, dan zouden gehandicapten niet alleen in het nadeel zijn, maar ook voortdurend in de prestatievergelijking hierop gewezen worden. Een zekere vorm van gesegregeerde sportbeoefening kan dan ook voor gehandicapten wenselijk blijven, terwijl andersoortige vormen van integratie, bijvoorbeeld organisatorische, wel worden nagestreefd.

Er is nog onvoldoende kennis ontwikkeld over de vraag welke condities bevorderlijk zijn voor het bereiken van positieve en het vermijden van negatieve effecten. Niettemin kan op grond van de hoeveelheid gegevens en de logica van de argumentatie wel worden geconcludeerd dat sport in potentie sterk kan bijdragen aan identiteitsvorming, socialisatie, integratie en emancipatie. Daarbij zal er een voortdurende zorg moeten uitgaan naar de wijze waarop de sport wordt beoefend. Met name de combinatie van enerzijds het oproepen en opzoeken van spanning en anderzijds het naleven van spelregels en handhaven van zelfbeheersing heeft niet iedereen automatisch onder de knie.

Het leren om deze spanningsbalans in evenwicht te houden, maakt deel uit van het normbesef dat mensen via de sport kunnen ontwikkelen. Er is behoefte aan instituties die heersende normen en waarden in de collectieve verbanden waarvan wij deel uitmaken kunnen bevestigen en bekrachtigen. De sport biedt die mogelijkheid.

- *Gezondheid*

Sporten is over het algemeen genomen een gezonde activiteit, met een positieve werking op zowel het fysieke als het psycho-sociale functioneren van mensen. Als het sportmedisch onderzoek wordt samengevat, kan worden geconstateerd dat sport stimuleert tot beweging en bijdraagt aan de preventie van talrijke ziekten (in het bijzonder hart- en vaatziekten, osteoporose, overgewicht, hypertensie, beroerte, lage rugklachten en diabetes mellitus type II). Ook kunnen sport en bewegen een aantal ziekteprocessen gunstig beïnvloeden (hart- en vaatziekten, CARA, epilepsie, lage rugpijn, artrose en depressieve klachten).

Regelmatige verantwoorde sportbeoefening is in alle leeftijdsfasen een effectieve en geschikte manier om de spierkracht, coördinatie en snelheid van bewegingen te

verbeteren. Dit geldt zowel voor gezonde mensen als voor chronisch zieken en gehandicapten. Door te sporten worden mensen fitter, sterker en leniger, en voelen zij zich in het algemeen beter, waardoor zij minder snel naar de dokter gaan en minder op school of werk verzuimen.

Veel onderzoek naar de effecten van sport op de gezondheid gaan uit van een non-competitieve setting waarin sportactiviteiten met regelmaat en voldoende voorbereiding worden ondernomen. Voldoen de sportactiviteiten niet aan deze voorwaarden, dan *kunnen* de conclusies gelijkluidend zijn, maar dit is niet per definitie zo.

Het geconstateerde positieve effect is voorts afhankelijk van de motieven van de sporters zelf. Niet iedereen heeft met sporten een verbetering van de eigen gezondheid op het oog. Er zijn zelfs mensen die met hun sportbeoefening bewust gezondheidsrisico's nemen. Zij zijn op een ander effect uit, zoals zelfbevestiging, het verdrijven van verveling, grensverlegging of financieel gewin.

Sportbeoefening kan blessures veroorzaken en zodoende ook negatieve gezondheidseffecten teweegbrengen. Schmikli, Backx en Bol (1995) schatten in een recent onderzoek het totaal aantal blessures in 1990 op 2,9 miljoen. Voor 1,1 miljoen van deze blessures was medische behandeling nodig. Dat is als percentage op het totaal aantal blessures minder dan bij verkeers- en bedrijfsongevallen het geval is. Bovendien is voor deze medisch behandelde blessures minder vaak opname in het ziekenhuis of een ehbo/poli-behandeling vereist. Blessures komen meer voor onder mannen dan onder vrouwen, meer in georganiseerd dan in ongeorganiseerd verband en meer tijdens wedstrijden dan tijdens trainingen. In absolute zin dragen recreanten en wedstrijdsporters evenveel bij aan de omvang van blessures. Van het totaal aantal blessures komt 61% tot stand in slechts tien takken van sport.

Blessures hebben vervelende gevolgen voor de samenleving. De medische kosten stijgen en de druk op de gezondheidszorg wordt verhoogd. Ook zijn blessures aanleiding tot school- en arbeidsverzuim en soms zelfs tot arbeidsongeschiktheid. Werkgevers zien zich hierdoor met stijgende kosten geconfronteerd. Gelukkig wijzen de jongste onderzoeksgegevens op een dalende trend. Voor 1990 werd het totaal aantal dagen arbeidsverzuim door sportblessures geschat op 2,1 miljoen, vergeleken met 2,6 miljoen in 1986/87. Het hoge percentage verzuimers van arbeid door sportongevallen blijft niettemin een probleem, al moet hieraan worden toegevoegd dat dit percentage bij verkeers- en bedrijfsongevallen twee keer zo hoog ligt. Bovendien heeft arbeidsverzuim als gevolg van sportblessures de kortste duur.

In een eerder onderzoek van Van Puffelen, waarin de gezondheidsrisico's en de gezondheidsbijdragen van sport tegen elkaar werden afgewogen, bleek dat sport - in economische termen - een positieve gezondheidswaarde voor de samenleving heeft en per saldo leidt tot een besparing van f160 miljoen. Die positieve 'effectbalans' betreft de samenleving als geheel en neemt de onvrede onder werkgevers over het arbeidsverzuim door sport niet weg. Die onvrede wordt versterkt doordat werkgevers de kosten van het ziekteverzuim meer dan voorheen zelf moeten dragen. Er dient dan ook alles aan te worden gedaan om de omvang van het aantal sportblessures

verder terug te dringen en een verantwoorde sportbeoefening te stimuleren. Hiermee houden de belangrijkste organisaties op dit gebied zich al enige tijd intensief bezig.

Al met al heeft sport een duidelijke gezondheidsfunctie met een grote maatschappelijke waarde. Bovenal is sport een vorm van ziektepreventie. In die zin zorgt ze voor een grote (maar moeilijk meetbare) kostenreductie in de volksgezondheidszorg. Ook worden sport en bewegen ten behoeve van revalidatie en therapie ingezet, hetgeen tot een sneller herstel en daarmee tot geringere kosten leidt. Vanwege het effect op de algehele fitheid profiteert ook het bedrijfsleven als geheel financieel van de sport. Werkgevers zien het ziekteverzuim significant dalen als werknemers een gericht bewegingsprogramma volgen. Bovendien zullen zij het aantal arbeidsongeschiktheidsgevallen en bedrijfsongelukken zien afnemen als hun werknemers op een verantwoorde wijze sporten. Dit kan bijdragen aan een hogere arbeidsproduktiviteit.

- *Economie*

Op vele manieren profiteert de samenleving in economische zin van sport. Rond de sport heeft zich een innovatieve markt ontwikkeld, waar ruilrelaties van de meest uiteenlopende soort tot stand komen. Deze markt groeit gestaag. De totale nationale bestedingen in verband met sport bedroegen in 1993 (exclusief medische uitgaven ten gevolge van sportactiviteiten) f12,0 miljard. Acht jaar eerder was dit nog f7,9 miljard (Van Puffelen e.a. 1988; Oldenboom e.a. 1996).

De bestedingen hebben tezamen een significant effect op de werkgelegenheid. Aangenomen mag worden dat de sport voor meer dan 70.000 mensjaren werkgelegenheid zorgdraagt. Daarnaast verrichten vele honderdduizenden vrijwilligers allerlei werkzaamheden in de sportsector. Ondanks deze inzet van betaalde en vrijwillige krachten kampen vele sportverenigingen met een kaderprobleem. Voortdurend dreigen er werkzaamheden te blijven liggen. Er kan dan ook worden gesproken van een grote ‘verborgen werkgelegenheid’: met een gerichte inspanning zou aan vele mensen de kans kunnen worden gegeven om in de sport werkervaring op te doen.

Van de f12 miljard aan totale bestedingen in 1993 bestond f5,3 miljard uit directe consumentenbestedingen in verband met sportbeoefening. Veel minder, circa f1,5 miljard, besteedden consumenten aan het volgen van sport als toeschouwer of via de media. Van de totale geldstroom kwam f4,2 miljard voor rekening van de sportorganisaties; f1,7 miljard voor rekening van de overheid (waarvan 96% op gemeentelijk niveau) en naar schatting f1,0 miljard aan sponsoring- en reclamegelden voor rekening van het bedrijfsleven (Oldenboom e.a. 1996).

Voor het bedrijfsleven is sport een veelzijdig medium. Sportsponsoring of reclame rondom sportevenementen zorgt voor een associatie van een bedrijf of produkt met een positief gewaardeerd maatschappelijk goed en draagt zodoende bij aan het publieke imago van het bedrijf of bedrijfsprodukt. Steeds belangrijker wordt voorts dat sportevenementen een uitstekende gelegenheid bieden om aan public relations

en relatie-management te doen. Vanwege het gedifferentieerde en mondiale karakter van de sport kan op vele manieren van deze mogelijkheden gebruik worden gemaakt.

Ook in het kader van *City marketing*, *Holland promotion* en de concurrentiestrijd tussen universiteiten of scholen is sport een geschikt voertuig om stad, land of onderwijsinstelling te promoten; niet op een doordringende wijze, maar door associatie, door het logo (een onderscheidende stijl, lettertype of *initials*) te verbinden met een gebeurtenis die op een positieve maatschappelijke weerklank kan rekenen.

De mogelijkheden voor het gebruik van sport als statussymbool of communicatie-middel door het bedrijfsleven zijn niet los te zien van de media. De media geven steeds meer aandacht aan sport: ten eerste omdat hiernaar vraag is vanuit het publiek en ten tweede omdat is gebleken dat media, bedrijfsleven en sport een unieke combinatie blijken te vormen die voor elk profijtelijk is.

Tegelijkertijd heeft de verstrengeling tussen media, bedrijfsleven en sport ook problematische kanten. De kans is niet denkbeeldig dat de media op grond van commerciële motieven druk gaan uitoefenen op sportbonden om de regelgeving van sporten aan te passen. Dit heeft in het verleden reeds geleid tot kleine regelaanpassingen in verschillende sporten, al is er van fundamentele veranderingen nog geen sprake geweest. Ook komt het voor dat de media druk uitoefenen op sportorganisaties om de plaats en tijd van sportwedstrijden op mediabelangen af te stemmen. Daarvan is eveneens nog niet in al te sterke mate sprake; wel zijn hierover bij belangrijke sportevenementen klachten onder de topsporters en hun begeleiders te vernemen. Tenslotte kunnen de toenemende financiële belangen de waardenstructuur in de sport beïnvloeden. Het beoefenen op het allerhoogste niveau komt in mindere mate in het teken te staan van het eigen genoegen van de topsporter en meer in het teken van financiële motieven van sportorganisaties of sponsors en van het genoegen van toeschouwers en kijkers.

Wie deze maatschappelijke betekenissen overziet, zal worden getroffen door de veelzijdigheid van de sportwereld. Daarin ligt ook haar kracht. Of je nu sport wilt beoefenen of ernaar wilt kijken, of je wilt begeleiden of wilt besturen, of je in wedstrijdverband of op recreatief niveau wilt sporten: de sport biedt voor elk wat wils. Die veelzijdigheid is er tegelijkertijd de reden van dat er aan sport vrijwel nooit eenduidige effecten, functies en betekenissen toegeschreven kunnen worden. De sportwereld bestaat (alleen in Nederland al) uit miljoenen mensen, die uiteenlopende motieven, opvattingen, gedragsregels en vaardigheden in de sportwereld inbrengen.

Het is niet verwonderlijk dat er onder al deze mensen ook tegenstellingen, spanningen en conflicten voorkomen en dat hun gedrag in de sport ook tot problemen leidt. Deels gaat het daarbij om bredere maatschappelijke problemen (zoals discriminatie en agressie) waarmee niet alleen de sport, maar ook andere maatschappelijke sectoren te kampen hebben. Deels gaat het om maatschappelijke problemen die met sportintrinsieke kenmerken te maken hebben (bijvoorbeeld sportblessures).

Hoewel een precieze balans tussen maatschappelijke betekenis en maatschappelijke problemen moeilijk is op te maken, kan wel worden gesteld dat de problemen beperkt van aard zijn als zij worden afgezet tegen de enorme omvang van de sportbeoefening en het individueel en maatschappelijk profijt dat aan sport wordt ontleend. Daarmee worden de genoemde problemen ontkend noch genegeerd. Onderkenning ervan is juist een eerste vereiste om - in overleg met de diverse verantwoordelijken - te streven naar oplossingen.

In potentie vertegenwoordigt sport een grote maatschappelijke waarde. Die waarde wordt bepaald door de gezamenlijke dagelijkse handelingen van alle mensen die met elkaar de sportwereld vormen. Individuele en groepen burgers bepalen dus primair zelf de balans tussen de positieve en negatieve effecten van de sport. Daarop kunnen individuen en groepen personen ook worden aangesproken. Het maatschappelijke rendement van sport hangt eveneens af van de voornaamste spelers in het sportbeleidsveld: sportorganisaties, overheid, bedrijfsleven en media. Ook van hen mag worden verwacht dat zij zich inzetten om de potentiële maatschappelijke betekenissen van sport te benutten en vergroten.

Welke verantwoordelijkheden iedere speler daarbij heeft, is niet aan te geven op grond van een scherpe verkaveling van de maatschappelijke gebieden waarmee men zich bezig dient te houden of op grond van de verschillende taakstelling van de diverse spelers. Door de opschuiving van de sport naar het centrum van de samenleving en de toenemende verwevenheid tussen sport en andere maatschappelijke sectoren, is de interdependentie tussen deze spelers toegenomen. Ze maken meer van elkaar gebruik en houden meer rekening met elkaars belangen.

Vanwege deze toenemende interdependentie kan aan sportorganisaties, overheid, bedrijfsleven en media een complementaire verantwoordelijkheid voor het benutten van de maatschappelijke betekenis van sport worden toegekend. Aanvaarding van die complementaire verantwoordelijkheid hoeft geen van hen te weerhouden om de sport vanuit de eigen functies en doeleinden te blijven benaderen. Waar de overheid het algemeen belang zal nastreven, zal het particulier initiatief zich blijven richten op het behartigen van een deelbelang (sport) of groepsbelang (leden) en het bedrijfsleven op een commercieel eigenbelang. Maar iedere actor in het sport zal bij het nastreven van de eigen taak- en doelstelling wel rekening moeten houden met, en rekenschap moeten afleggen van de neveneffecten en externe effecten van het eigen handelen; enerzijds in maatschappelijk opzicht, anderzijds ten aanzien van de eigen aard en positie van de sport. Dit vraagt om een communicatieve werkwijze tussen de diverse actores, gericht op overtuiging en niet op dwang.

Vanuit die verantwoordelijkheidsverdeling kan de maatschappelijke betekenis van sport nog veel sterker worden benut dan momenteel het geval is. Uiteenlopende voorbeelden hiervan zijn in de sportwereld reeds te vinden. Maar deze lopende projecten en experimenten maken nog geen deel uit van een doortimmerd en samenhangend programma, waarin tevens de grenzen van het instrumentele gebruik van sport zorgvuldig zijn aangegeven.

Een instrumenteel gebruik van sport is lang niet altijd nodig om van haar maatschappelijke betekenis te profiteren. Veel onderscheiden betekenissen krijgt de sport ook als de beleidsmatige bemoeienissen beperkt blijven tot substantiële bijdragen aan de sportinfrastructuur. Voor zover echter een beleidsmatig instrumenteel gebruik van sport dit maatschappelijke profijt kan vergroten, zal dit met kennis van zaken, grote zorgvuldigheid en het nodige voorbehoud moeten geschieden. Er zal aan een aantal condities moeten zijn voldaan, wil men van een verantwoorde benutting spreken. Deze condities hebben onder meer betrekking op de vorm en context van de sportprojecten, op het behoud van de intrinsieke sportmotivatie van de doelgroep, en op de mogelijke externe effecten van de betreffende projecten.

Sport staat in beginsel garant voor positieve effecten, maar als zij volstrekt ondergeschikt wordt gemaakt aan maatschappelijke doelen buiten de sport, dan verliest zij zowel haar aantrekkingskracht als de heilzame werking. Tegelijk wordt dan het nagestreefde doel ook niet meer bereikt. De motivatie van mensen om sport te gaan beoefenen ligt immers niet zozeer in de instrumentele betekenis die sport kan hebben, maar bovenal in de intrinsieke waarde van sport. Zij vinden sport gewoon heel erg leuk.

LITERATUUR

Arnoldussen, P. (1994), *Amsterdam 1928. Het verhaal van de ixe Olympiade*, Amsterdam: Thomas Rap.

AT Kearney/NOC/NSF (1992), *Sport als bron van inspiratie voor onze samenleving*, Amsterdam: AT Kearney.

Backx, F.J.G. (1990), '25 jaar chronische ziekten en sport', in: *Geneeskunde en sport*, 23, pp. 170-171.

Backx, F.J.G. (1993), 'Blessurediagnostiek en behandeling', bijdrage aan het congres *Bedrijven in beweging*, Arnhem, 12 mei 1993.

Backx, F.J.G., H. Swinkels en E. Bol (1994), 'Hoe lichamelijk (in)actief zijn Nederlandse volwassenen in hun vrije tijd?', in: *Maandbericht Gezondheidsstatistiek*, CBS, 94-3, pp. 4-39.

Bak, M. den, F.J.G. Backx en E. van Kernebeek (1994), *Een overzichtsstudie op het gebied van sport, arbeid en gezondheid. Actoren, projecten en effecten*, Arnhem: NOC✶NSF.

Bakker, F.C., H.T.A. Whiting, m.m.v. H. van den Brug (1984), *Sportpsychologie*, Alphen/Brussel: Samsom.

Bakker, F.C., A.C.M. Dudink en J.R. Pijpers (red.) (1984), *Sportpsychologie: wetenschap en toepassing*, Amsterdam: VSPN.

Barnett, M.A. en J.H. Bryan (1974), 'Effects of competition with outcome feedback on children's helping behavior', in: *Developmental Psychology*, 10, pp. 838-842.

Beckers, Th. en S. Serail (1991), *Nieuwe verhoudingen in de sport. De toekomst van het nationaal sportbeleid in het licht van maatschappelijke verhoudingen*, Tilburg: IVA.

Beckers, Th., M. van den Heuvel en S. Raaijmakers (1994), *Een flexibele tijdordening en de gevolgen voor de amateursport. Een eerste verkenning*, in opdracht van het Ministerie van VWS, Tilburg: KUB.

Beek, E. van de (1986), 'De zorgzame staat', in: C.J.M. Schuyt en R. van der Veen, *De verdeelde samenleving. Een inleiding in de ontwikkeling van de Nederlandse verzorgingsstaat*, Leiden/Antwerpen: Stenfert Kroese.

Berger, B.G., E. Friedmann en M. Eaton (1988), 'Comparison of jogging, the relaxation response, and group interaction for stress reduction', in: *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 10, pp. 431-447.

Birell, S. (1988), 'Discourses on the gender/sport relationship: from women in sport to gender relations', in: *Exercise and Sport Science Review*, 16, pp. 459-501.

Boorsma, P.B., m.m.v. L. Ongering en W.C. Staring (1982), 'Overheid en sport', in: *Economisch-Statistische Berichten*, 1-9-1982, pp. 929-941.

Bottenburg, M. van (1991), 'Als 'n man met een baard op 'n bokkewagen. Het problematische imago van korfbal', in: *Vrije tijd en samenleving*, 9, 1, pp. 5-27.

Bottenburg, M. van (1994), *Verborgen competitie. Over de uiteenlopende populariteit van sporten*, Amsterdam: Bert Bakker.

Bottenburg, M. van (1995), 'Verbreiding en onderscheiding. Enige hoofdlijnen in de sociale

geschiedenis van de sport', in: H. Schmal (et al), *Nederland in de twintigste eeuw. Een boeiend beeld van een bewogen tijdperk*, Utrecht: TELEAC/TROS, pp. 152-173.

Bottenburg, M. van (1996), *Afstemming van vraag en aanbod op de sportinformatiemarkt*, Amsterdam: Diopter.

Bottenburg, M. van, C.J.M. Schuyt en J. Tamboer (1994), *Sport, blessures en verantwoordelijkheden*, Rijswijk/Amsterdam: Ministerie van VWS/Diopter.

Bottenburg, M. van, J.H.A. van Rossum en H.T. van Staveren (1995), *Het topsportklimaat in Nederland. Discussiekader ten behoeve van de gesprekken over het Nederlandse topsportklimaat, geschreven in opdracht van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport*, Amsterdam.

Bouchard, C., R.J. Stephard en T. Stephens (eds.) (1990), *Exercise, fitness and health: A consensus of current knowlegde*, Proceedings of the international conference on exercise, fitness and health, Champaign (Ill.): Human Kinetics Books.

Bourdieu, P. (1988), 'Program for a Sociology of Sport', in: *Sociology of Sport Journal*, 5, pp.153-161.

Brok, M. (1995), 'Veel lol en een beetje verbroedering', in: *Trefpunt*, 15, 18-10-1995, pp. 14-19.

Buhrmann, H.G. (1977), 'Athletics and deviancy: an examination of the relationship between athletic participation and deviant behavior of high school girls', *Review of Sport and Leisure*, 2, pp. 17-25.

Buisman, A. (1987), *Jeugdsport en fair play. Vernieuwingseksperimenten bij handbal, waterpolo, gymnastiek*, Haarlem: de Vrieseborch.

Buisman, A. (red.) (1995), *Jongeren over sport*, Houten/Diegem: Bohn Stafleu van Loghum.

Burchard, J.D. (1979), 'Competitive youth sports and social competence', in: M.W. Kent en J.E. Rolf, *The primary prevention of psychopathology. Promoting social competence and coping in children*, (vol. 3), Hannover (NH): University Press of New England.

Buytendijk, F.J.J. e.a. (1938), *Rijkscollege voor de lichamelijke opvoeding, De school en de lichamelijke opvoeding*, Den Haag: Algemeene landsdrukkerij.

Cashmore, E. (1990), *Making Sense of Sport*, Londen/New York: Routledge.

CBS (1964), *Vrijetijdsbesteding in Nederland 1962-1963*, deel 4: sportbeoefening, Zeist: De Haan.

CBS (1988), 'Ontwikkelingen in het vrijwilligerswerk sinds 1975', in: *Sociaal-Culturele Berichten*, 88-11, Voorburg/Heerlen.

CBS (1993a), *De leefsituatie van de Nederlandse bevolking 1992: kerncijfers*, Den Haag: SDU.

CBS (1993b), 'Deelname en tijdsbesteding aan vrijwilligerswerk', in: *Sociaal-Culturele Berichten*, 93-13, Voorburg/Heerlen.

CBS (1993c), *Aanvullend Voorzieningengebruik Onderzoek 1991. Een overzicht van uitkomsten*, Den Haag: SDU.

CBS (1994), 'Sportbeoefening 1991', in: *Sociaal-Culturele Berichten*, 94-11, Voorburg/Heerlen.

CBS (1995a), *De leefsituatie van de Nederlandse bevolking, 1994. Kerncijfers*, CBS: Voorburg/Heerlen.

CBS (1995b), *Statistisch Jaarboek*, Den Haag: SDU.

CBS (1995c), 'Sportclubs en sportscholen', in: *Sociaal-Culturele Berichten*, 95-11, Rijswijk: CBS.

Coakley, J.J. (1990), *Sport in Society. Issues and Controversies*, St.Louis etc.: Mosby.

Coakley, J.J. (1993), 'Sport and Socialization', in: J.O. Holloszy, *Exercise and Sport Sciences Reviews*, volume 21, Baltimore etc: Williams & Wilkins, pp.169-200.

Cowell, C. (1960), 'The contributions of physical activity to social development', in: *Research Quarterly*, 31, 2, pp.286-306.

Crum, B. (1992), *Over de versporting van de samenleving*, Haarlem: De Vrieseborch, 1992.

Curry, T.J. (1982), *A little pain never hurt anyone: athletic career socialization and the normalization of sport injury*, Paper presented at the Gregory Stone Symposium, Las Vegas.

Dellen, T.J. van (1981), *Sport en systeem. De systeem-funktionalistische sociologie van de sport en het sportonderwijs*, Haarlem: De Vrieseborch.

Dietrich, K., en K. Heinemann (1989), *Der nichtsportliche Sport: Beiträge zum Wandel im Sport*, Schorndorf: Hofmann.

Dishman, R.K. (1982), 'Contemporary sport psychology' in: R.L. Terjung, *Exercise and Sport Science Reviews*, vol.10, Philadelphia: Franklin Institute Press, pp. 120-159.

Dubois, P. (1978), 'Participation in sports and occupational attainment: a comparative study, in: *Research Quarterly*, 49, pp. 28-37.

Dubois, P. (1986), 'The effect of participation in sport on the value orientations of young athletes, in: *Sociology of Sport Journal*, 3, pp. 39-42.

Duke, M., T.C. Johnson en S. Nowicki (1977), 'Effects of sports fitness camp experience on locus of control orientation in children, ages 6 to 14', in: *Research Quarterly*, 48, 280-283.

Edwards, H. (1973), *Sociology of Sport*, Homewood (Ill.): The Dorsey Press.

Elias, N. en E. Dunning (1986), *Quest for excitement. Sport and leisure in the civilizing process*, Oxford: Basil Blackwell.

Engbersen, G.B.M., C.J.M. Schuyt en A. Komter (1991), *Civic responsibility*, Leiden/Rotterdam: Rijksuniv. Leiden.

Estrada, A.M., D.M. Gelfand en D.P. Hartmann (1988), 'Children's sport and the development of social behaviors', in: Smoll e.a., pp. 251-262.

Eysenck, H.J., D.K.B. Nias en D.N. Cox (1982), 'Sport and personality', in: *Advances in Behavior Research and Therapy*, 4, pp. 1-56.

Fine, G.A. (1987), *With the little boys: Little League baseball and preadolescent culture*, Chicago: University of Chicago Press.

Folkins, C.H. en W.E. Sime (1981), 'Physical fitness training and mental health', in: *American Psychologist*, 36, pp. 373-389.

Gabler, H. (1976), 'Entwicklung von Persönlichkeitsmerkmalen bei Hochleistungssportlern', in: *Sportwissenschaft*, 6, pp. 247-276.

Galen, W. van, en J. Diederiks (1990), *Sportblessures breed uitgemeten*, Haarlem: De Vrieseborch.

Gemeente Den Haag (1995), *Sturen op doelen. Vertrekpunten voor sport, zorg en welzijn*, Den Haag.

Geus, E.J.C. de (1994), 'Stress-reductie door sporten?', in: Bakker, Dudink en Pijpers 1994.

Graaff, D.de (1996), *Ontwikkelingen in het gemeentelijk sportbeleid in de jaren negentig. Een verkennende studie in drie gemeenten*, Doctoraalscriptie Universiteit van Amsterdam.

Greendorfer, S. L. (1992a), 'Sport socialization', in: Horn, pp. 204-218.

Greendorfer, S. L. (1992b), 'Sociology of sport and the issue of relevance: Implications for Physical Education', in: Yiannakis en Greendorfer, pp. 55-66.

Groot, J.W. (1988), 'Ontwikkelingen in onderhoud en beheer van gemeentelijke sportaccommodaties', in: *Landelijk Contact*, 36, nr. 5.

Grossarth-Maticek, R., H.J. Eysenck, H. Rieder en L. Rakic (1990), 'Psychological factors as determinants of success in football and boxing: the effects of behavioral therapy', in: *International Journal of Psychology*, 21, pp. 237-255.

Heer, W. de (1974), *Jeugdsport in Nederland. Een poging tot het vaststellen van de kenmerken, de grenzen en de mogelijkheden van de jeugdsport en de sportieve opvoeding in de Nederlandse sportverenigingen*, 3e druk, uitgave nr 28 van het Jan Luiting Fonds.

Heinemann, K. (1981), 'Sozialisation und Sport', in: Kutsch en Wiswede 1981, pp. 215-234.

Heuvel, M. van den (1978), *Sport in de Sovjetunie*, Haarlem: De Vrieseborch.

Hilvoorde, I. van (1994), *Sport en gezondheid. Een conceptuele en methodologische studie*, doctoraalscriptie Vrije Universiteit, Amsterdam.

Hofstee, W.K.B. (1995),'Programma-evaluatie en intelligent beleid', in A. Sorber e.a., *Beleidsevaluatie, wisselwerking tussen cultuur en structuur*, Den Haag: SDU.

Holt, R. (1981), *Sport and Society in Modern France* , Londen: MacMillan Press.

Hoogewerf, K. (1995), *Lokale overheden en sportbeleid. Een studie naar veranderingen in gemeentelijk sportbeleid tussen 1945 en heden*, Dordrecht: Landelijke Contactraad.

Hoogerwerf, A. (1988), 'Particulier initiatief, onderneming en overheid: op zoek naar criteria voor een taakverdeling', in: *Beleidswetenschap*, 3, pp. 235-255.

Horn, T.S. (ed.) (1992), *Advances in sport psychology*, Champaign (Ill.): Human Kinetics.

Inklaar, H. (1995), *The epidemiology of soccer injuries in a new perspective*, Utrecht/Zeist: RUU/KNVB.

IPO (1986), *Nota provinciaal sportbeleid*, Interprovinciaal overleg voor jeugd en sport.

Iso-Ahola, E.S. en B. Hatfield (eds.) (1986), *Psychology of sports: a social psychological perspective*, Dubuque: Brown.

Janssens, J. (1996), Inleiding congres Landelijke Contactraad District Zuid, Goes, 17 januari 1996.

Kelly, F. J. en D. J. Baer (1992), 'Physical challenge as a treatment for delinquency', in: Yiannakis en Greendorfer, pp. 167-176.

Kemper, H.C.G. (ed.) (1995), *The Amsterdam growth study. A longitudinal analysis of health, fitness,*

and lifestyle, Champaign (Ill.), Human Kinetics.

Kleiber, D.A. en G.C. Roberts (1981), 'The effects of sport experience in the development of social character: an explanatory study', in: *Journal of Sport Psychology*, 3, pp.114-122.

KLO (1994 en 1995), *Sport op televisie*, Hilversum: Nederlandse Omroep Stichting, afdeling Kijk en Luisteronderzoek.

Kollen, F.C. (1993), 'Sport en regelgeving', in: *Sport-Forum*, jrg.2, nr.5/6, pp. 34-47.

Koocher, G.P. (1971), 'Swimming, competence, and personality change', in: *Journal of Personality and Social Psychology*, 18, pp. 275-278.

Koolen, R. (1991) 'Maatschappelijke vluchtweg ligt vol kraaiepoten', in: *Buitenlanders Bulletin*, nr 1, pp. 3-5.

Kutsch, T. en G. Wiswede (1981), *Sport und Gesellschaft: die Kehrseite der Medaille*, Königstein: Hain.

Lagendijk, E.P., en M. van der Gugten (1993), *Twee kansen voor open doel. Een haalbaarheidsonderzoek naar twee experimenten in het kader van Sportieve Vernieuwing*, Amsterdam: DSP.

Lagendijk, E.P., en M. van der Gugten (1995), *Sport en allochtonen: feiten, ontwikkelingen en beleid (1986-1995)*, Amsterdam: DSP.

Leamon, O.en B. Carrington (1985), 'Athleticism and the reproduction of gender and ethnic marginality', *Leisure Studies*, 4, pp. 205-218.

Lenk, H. (1973), *Philosophie des Sports*, Schondorff: Hofmann.

Loy, J.W. (1969), 'The study of sport and social mobility', in: J.W. Loy en G.S. Kenyon (eds.) *Sociology of Sport*, Chicago: The Athletic Institute, pp. 101-119.

Lucassen, J., P. van Maanen en B. Ooyen (1987), *Jeugd en sportvereniging. Op zoek naar een eigen werkwijze*, Baarn: Nelissen.

Maanen, E.P. van, en G.J. Venekamp (1991), *Sporters in cijfers*, Arnhem: NSF.

Maloney, T. en B. Petrie (1972), 'Professionalization of attitudes toward play among Canadian school pupils as a function of sex, grade, and athletic participation', in: *Journal of Leisure Research*, 4, 184-195.

Manders, Th. (1987), *Sport in de midlife-periode. Aspecten van sportbeoefening bij 30- tot 50-jarigen*, Nijmegen: ITS.

Manders, Th. en J.A. Kropman (1974), *Sportbeoefening en zijn organisatiegraad*, Nijmegen: ITS.

Manders, Th. en J.A. Kropman (1979), *Sportdeelname: wat weten we ervan?*, Nijmegen: ITS.

Manders, Th. en J.A. Kropman (1982), *Sportbeoefening, drempels en stimulansen*, Nijmegen: ITS.

Manders, Th. en J.A. Kropman (1987), *Sport, ontwikkelingen en kosten*, Nijmegen: ITS.

Mangan, J. A. (1981), *Athleticism in the Victorian and Edwardian public school*, Cambridge University Press.

Mangan, J. A. (1986), *The games ethic and imperialism. Aspects of the diffusion of an ideal*, Viking:

Harmondsworth.

Mantel, R. en L. Vandervelden (1974), 'The relationship between the professionalization of attitude toward play of preadolescent boys and participation in organized sport', in: G. Sage (ed.), *Sport and American society*, Reading (Mass.): Addison-Wesley, pp. 172-178.

Martinsen, E.W. (1987), 'The role of aerobic exercise in the treatment of depression', in: *Stress Medicine*, 3, pp. 93-100.

Maso, B. (1990), *Het zweet der goden. Legende van de wielersport*, Amsterdam: De arbeiderspers.

McCann, I.L. en D.S. Holmes (1984), 'Influence of aerobic exercise on depression, in: *Journal of Personality and Social Psychology*, 46, pp. 1142-1147.

McCloy Layman, E. (1974), 'Psychological effects of physical activity', in: J.H. Wilmore, *Exercise and Sport Sciences Reviews*, vol.2, Londen: Academic Press.

McGuire, J. en M.H. Thomas (1975), 'Effects on sex, competence, and competition on sharing behavior in children', in: *Journal of Personality and Social Psychology*, 32, pp. 490-494.

McPherson, B. (1986), 'Socialization into and through sport', in : G. Luschen en G. Sage (eds.), *Handbook of Social Science of Sport*, Champaign (Ill.): Stipes, pp. 246-273.

Messner, M. (1992), *Power at Play*, Boston: Beacon Press.

Mihevic, P.M. (1982), 'Anxiety, depression, exercise', in: *Quest*, 33, 140-153.

Neumann, H., V. Getrost en J. Schröder (1981), 'Sport im Strafvollzug. Zur Bedeutung des Sports für eine soziale Randgruppe', in: Kutsch en Wiswede 1981, pp. 254-266.

Nixon, H.L. (1980), 'Orientations toward sports participation among college students', in: *Journal of Sport Behavior*, 3, pp. 29-45.

NOC✶NSF (1993a), *Bundeling van en voor de sport*, Arnhem: NOC✶NSF.

NOC✶NSF (1993b), *Moveamus iuvenes, 'Laat ons bewegen, jongelingen'*, nota sector sportontwikkeling, Arnhem: NOC✶NSF.

NOC✶NSF (1994), *Samen sporten, samen werken, samen leven: op weg naar keuzes*, en bijlagen, Arnhem: NOC✶NSF.

NOC✶NSF (1995a), *Beleidsnota Sport, Arbeid en Gezondheid*, Arnhem: NOC✶NSF, 1995a.

NOC✶NSF (1995b), *Nederland in Beweging! Gezondheidsbevordering door een actieve leefstijl*, congresverslag door C.R. van der Togt, Arnhem: NOC✶NSF.

NOC✶NSF (1995c), *Impressie NOC✶NSF-Score project Zuid Afrika, januari-juli 1995*, Arnhem: NOC✶NSF.

NOC✶NSF (1995d), *Sport voor een leefbare samenleving. Nationaal debat over de relatie sport en overheid*, Arnhem: NOC✶NSF.

NSF (1991), *Kleur bekennen: sport en discriminatie*, Arnhem: NSF.

NSF/WVC (1992), *Een nieuwe opstelling. Advies van de projectgroep herinrichting landelijk sportbeleid*, Arnhem/Rijswijk.

NSO (1982), *Nota geldstromen in en vanuit de sport*, Nationaal Sport Overleg Coördinatie-Adviesgroep

Sportfinanciering.

Okihiro, N. (1984), 'Extracurricular participation, educational destinies and early job outcomes', in: N. Theberge en P. Donnelly (eds.), *Sport and the sociological imagination*, Fort Worth: Texas Christian University Press.

Oldenboom, E.R., P. Hopstaken en F. van der Meer (1996), *De nationale bestedingen aan sport*, Amsterdam: SEO.

Peper, D. (1981), *Aggressive Motivation im Sport: Literaturanalyse, Theoriebildung und empirische Felduntersuchung zum Katharsis-Problem*, Ahrensburg bei Hamburg: Czwalina.
Pilz, G.A. (1981), 'Einstellungen zu sportartspezifischen aggressiven Handlungen', in Kutsch en Wiswede 1981, pp. 153-180.

Prinssen, J. en J. Kropman (1992), *Sportdeelname in Nederland. Continuïteit en veranderingen in de deelname tussen 1978 en 1990*, Nijmegen: ITS.

PSV (1995), *Sport en sociale vernieuwing. Een vervolg* (concept-notitie).

Puffelen, F. van, J. Reijnen en J.W. Velthuijsen (1988), *De macro-economische betekenis van sport*, Amsterdam: SEO.

Puffelen, F. van (1989), *Sport en gezondheid economisch bezien. Poging tot kwantificering*, Amsterdam: SEO.

Rehberg, R.A. en W.E. Schafer (1968), 'Participation in interscholastic athletics and college expectations', in: *American Journal of Sociology*, 73: pp. 732-740.

Rijpma, S.G. (1991), *Sportieve vernieuwing. Samenvatting van het verslag van een discussiemiddag, 31-5-1991*, Stafadeling Beleidsontwikkeling en Planning van Recreatie Rotterdam.

Rijsdorp, K. (1973), *Sport en maatschappij. Een confrontatie van de sport met maatschappelijke vragen*, Alphen a.d. Rijn: Samsom.

Roberts, G. C. (1992), 'Children in Competition: A Theoretical Perspective and Recommendations for Practice', in: Yiannakis en Greendorfer, 1992, pp. 179-192.

Roberts, J.M., en B. Sutton-Smith (1962), 'Child training and game involvement', in: *Ethnology*, 1, pp.166-185.

Rogers, M.A. en W.J. Evans (1993), 'Changes in skeletal muscle with aging: effects of exercise training', in: J.O. Holloszy (ed.), *Exercise and Sport Science Reviews*, vol. 21, Baltimore etc: William & Wilkins, pp. 65-102.

Ruwaard, D. en P.G.N. Kramers (1993), *Volksgezondheid Toekomst Verkenning*, Den Haag: SDU.

Sack, H.G. (1975), *Sportliche Betätigung und Persönlichkeit*, Ahrensburg: Czwalina.

Scanlan, T.K., G.L. Stein en K. Ravizza (1989), 'An in-depth study of former elite figure skaters: sources of enjoyment', in: *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 11, pp. 65-83.

Schmikli, S.L., F.J.G. Backx en E. Bol (1995), *Sportblessures nader uitgediept*, Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.

Schuyt, C.J.M. (1992), *De zittende klasse*, Amsterdam: Balans.

Schuyt, C.J.M. (1995), *Kwetsbare jongeren en hun toekomst. Beleidsadvies gebaseerd op literatuurverkenning*, Amsterdam/Den Haag: Ministerie van VWS.

SCP (meerdere jaargangen), *Sociaal Cultureel Rapport*, Rijswijk: SCP, Den Haag: VUGA.

Shephard, R.J. (1989), 'A critical analysis of work-site fitness programs and their postulated economic benefits', in: *Medical Science Sports Exercises*, 24, 3, pp. 354-370.

Shephard, R.J. (1992), 'Current perspectives on the economics of fitness and sport with particular reference to worksite', in: *Sports Medicine*, 7, pp 286-309.

Sherif, M. en C.W. Sherif (1953), *Groups in harmony and tension*, New York: Harper & Row.

Sherif, M. e.a. (1961), *Intergroup conflict and cooperation: the Robbers Cave Experiment*, Norman, OK: University of Oklahoma Press.

Smith, M.D. (1974), 'Violence in sport: a sociological perspective', in: *Sportwissenschaft*, 4, 164-173.

Smith, M.D. (1983), *Violence and Sport*, Toronto: Butterworths.

Smoll, F.L., R.A. Magill en M.J. Ash (eds.) (1988), *Children in sport*, Champaign, Ill., Human Kinetics Books.

Snyder, E.E. en E. Spreitzer (1992), 'Patterns of adherence to a physical conditioning program', in: Yiannakis en Greendorfer 1992, pp. 71-85.

Sonstroem, R.J. (1982), 'Exercise and self-esteem: recommendations for expository research, in: *Quest*, 33, pp. 124-139.

Spauwen, A.H.M., (1993a), 'Sociale verzekeringskosten', bijdrage aan het congres *Bedrijven in beweging*, Arnhem, 12 mei 1993.

Spauwen, A.H.M. (1993b), *Verzuim samen aanpakken*, interne publicatie BV-25, Amsterdam.

Steenbergen, J., N.R. Vos en J.W.I. Tamboer (1992), 'Het dubbelkarakter van de sport', in: *Lichamelijke Opvoeding*, nr. 14, pp. 638-641.

Stephens, T. (1988), 'Physical activity and mental health in the United States and Canada: Evidence from four population surveys', in: *Preventive Medicine*, 17, pp. 35-47.

Stevenson, C.L. (1975), 'Socialization effects of participation in sport: a critical review of the research', in: *Research Quarterly*, 47, pp.238-245.

Stokvis, R. (1979), *Strijd over sport. Organisatorische en ideologische ontwikkelingen*, Deventer: Van Loghum Slaterus.

Stokvis, R. (1989a), *De sportwereld. Een sociologische inleiding*, Alphen a/d Rijn/Brussel: Samsom.

Stokvis, R. (1989b), *De maatschappelijke betekenis van de (voetbal)sport*, lezing ter gelegenheid van het 100-jarige bestaan van de KNVB.

Sutherland, V.J. en C.L. Cooper (1990), 'Exercise and stress management: fit employees - healthy organisations?', in: *International Journal of Sport Psychology*, 21, pp. 202-217.

Swaan, A. de (1985), *De Olympische hoogte. Over Amsterdam en de Spelen van 1992*, Amsterdam: Meulenhoff.

Swinkels, H., F.J.G. Backx en E. Bol (1994), 'Sportblessures in Nederland', in: *Maandbericht Gezondheidsstatistiek*, CBS, 94-10, pp. 5-15.

Taks, M. (1994), *Sociale gelaagdheid in de sport: een kwestie van geld of habitus?*, Leuven.

Tamboer, J.W.I. (1991), 'Sport en spel', in: *Wijsgerig perspectief*, jrg.31, nr.4, pp.111-117.

Tamboer, J.W.I. (1994), 'Over oude waarden en moderne sport', in: *Lichamelijke Opvoeding*, nr. 1, pp.4-6.

Tamboer, J.W.I. en I. van Hilvoorde (1993), 'Veranderende waarden en normen', in: *Spel en sport*, nr. 2, pp. 27-30.
Telegraaf Tijdschriften Groep (1994), *De sportmarkt*, Amsterdam: TTG.

Thill, E. (1988), 'Evaluation longitudinale de traits de personnalité de sportifs et de non sportifs, in: *International Journal of Sport Psychology*, 19, pp. 107-118.

Trulson, M.E. (1986), 'Martial arts training: a novel 'cure' for juvenile delinquency', in: *Human Relations*, 39, 12, pp. 1131-1140.

Vanreusel, B. (1987), *Sportdeelname en sociale verandering*, Onderzoekseenheid SOCK, Leuven.

Vanreusel, B. en F. Bulcaen (1992), *De sociale betekenis van sportdeelname*, Onderzoekseenheid SOCK, Leuven.

VNG (1953), *De lichamelijke opvoeding en sport*, blauwe reeks nr.12.

VNG (1979), *Gemeentelijke uitgaven voor de sport*, Den Haag, groene reeks nr. 43.

VNG (1984), *Taakafbakening overheden m.b.t. het sportbeleid*, interne notitie.

Vries, G. de (1992), *Nederland verandert. Sociale problemen in de jaren tachtig en negentig*, Amsterdam: Het Spinhuis.

Vuori, I. e.a. (1995), *The significance of sport for society. Health, socialisation, economy*, Committee for the Development of Sport, Strassbourg: Council of Europe Press.

VWS (1994), *Naar eigen vermogen. Welzijnsnota 1995-1998*, Rijswijk: Ministerie van VWS.
Wankel. L.M. en J.M. Sefton (1994), 'Physical activity and other lifestyle behaviors', in: Bouchard e.a. 1990, pp. 530-550.

Wilterdink, N. en B. van Heerikhuizen (red.) (1985), *Samenlevingen. Een verkenning van het terrein van de sociologie*, Groningen: Wolters-Noorhoff.

WVC (1991a), *Sport, dat werkt! Op zoek naar arbeidsmogelijkheden in de sport*, door L.A. Hafkamp, Sport en sociale vernieuwing, deel 2, Rijswijk: WVC.

WVC (1991b), *Sportaccommodaties in achterstandswijken. Een verkenning van mogelijkheden en onmogelijkheden*, door M.C. van Schendelen en M.J. van Driest, Sport en sociale vernieuwing, deel 3, Rijswijk: WVC.

WVC (1992), *Geen zaak van geld alleen...*, door S. Serail, Sport en sociale vernieuwing, deel 4, Rijswijk/Tilburg: WVC/IVA.

WVC (1993a), *Dribbelen en dunken met z'n allen. Pleintjesbasketball in de schijnwerpers van de sociale vernieuwing*, door het Planologisch en demografisch instituut, Universiteit van Amsterdam, Sport en sociale vernieuwing, deel 5, Rijswijk: WVC.

WVC (1993b), *Sport uit de marge. Ervaringen uit tien grote steden*, door S. Serail, Sport en sociale vernieuwing, deel 7, Rijswijk: WVC.

WVC (1994), *Van de straat, voor de groep! Leidraad voor een project 'sport en criminaliteitspreventie'*, door M. Van der Gugten en E. Lagendijk, Sport en sociale vernieuwing, deel 8, Rijswijk: WVC.

Yiannakis, A., en S.L. Greendorfer (1992), *Applied Sociology of Sport*, Champaign, Illinois: Human Kinetics Books.

Young, R.J. en A.H. Ismail (1976), 'Personality differences of adult men before and after a physical fitness program', in: *Research Quarterly*, 47, pp. 513-519.

Zoutendijk, D.C. (1992), *Sportstimulering en projectenbeleid*, Universiteit Twente: Centrum voor Bestuurskundig Onderzoek en Onderwijs.

NOTEN

[1] Onder sport wordt in dit rapport verstaan: 'een reeks van in principe toetsbare of vergelijkbare activiteiten, waarin het bereiken van een doel ter wille van de activiteit zelf een belangrijke plaats inneemt, en waarvan elke activiteit, met enige regelmaat en veelal in een specifiek organisatorisch verband, door één of meerdere personen wordt verricht, op een wijze die gerelateerd is aan voorschriften en gebruiken die in internationaal verband ten behoeve van wedstrijden in deze activiteit of verwante activiteiten zijn opgesteld' (zie voor een uitwerking en onderbouwing van deze definitie Van Bottenburg 1996).

[2] Vanuit die visie schreef Boorsma (hoogleraar Openbare Financiën aan de TH Twente) in 1982: "Miljoenen Nederlanders genieten van sport (...) Het plezier in de sportbeoefening is (...) één van de belangrijkste beweegredenen voor al die sportbeoefenaars om aan sport te doen. De vraag blijft dan wel: waarom wordt sport gesubsidieerd? Het CRM-beleid, dat sinds 1974 gericht is op bevordering van de sport als middel tot bevordering van het persoonlijk welzijn, doet denken aan de nieuwe Japanse religie, de Kerk van de Volmaakte Vrijheid, die het golfspel aanbeveelt als weg naar zelfexpressie" (Boorsma 1982: 941).

[3] In tegenstelling tot 1985 zijn in de cijfers van 1992 en 1993 de afschrijvingen aan sportaccommodaties e.d. opgenomen (Oldenboom e.a. 1996: 47).

[4] Oldenboom e.a. 1996: 46-47.

[5] Door een grote variëteit aan gehanteerde definities (zie hierover Van Bottenburg 1995) lopen de schattingen over het percentage sportbeoefenaars sterk uiteen. Terwijl Prinssen en Kropman (1992) uitkomen op 75% van de Nederlandse bevolking dat in 1990 12 keer per jaar een sport beoefende, vinden Van Galen en Diederiks (1990) in hun onderzoek voor 1987 een percentage van 32% dat meer dan 1 keer een sport beoefende in de laatste vier weken. Het CBS (1995a: 26) geeft voor 1994 de volgende gegevens: 37% besteedt 1-5 uur per week en 13% besteedt meer dan 5 uur per week aan lichamelijke sport; daarnaast doet 22% van de bevolking 1-5 uur per week en 8% meer dan 5 uur aan denksport. Marktonderzoeksbureau NIPO (*Sporters in Nederland 1994*) komt uit op 43% van de bevolking dat in 1994 gemiddeld twee maal per maand een sport beoefende.

[6] Het aantal mensen dat lid is van een sportvereniging is moeilijk te schatten. Blijkens opgaven van NOC*NSF hadden de aangesloten bonden in 1995 4.431.040 leden. Hieronder bevinden zich evenwel ook mensen die van meer dan één sportclub lid zijn. Dat maakt het aantal leden van sportclubs kleiner. Daarnaast zijn er evenwel ook mensen die lid zijn van sportverenigingen of sportscholen die niet aangesloten zijn bij NOC*NSF. Dat zorgt weer voor een stijging van het aantal mensen dat lid is van een sportvereniging. Volgens een CBS onderzoek hadden de sportclubs en sportscholen in Nederland 5.740.000 leden. Onderzoek van bureau Indumar-Ogilvie heeft uitgewezen dat een georganiseerde sporter gemiddeld van 1,4 vereniging lid is (*Sporters Onderzoek 1994*). Herberekend leidt dat tot circa 4.100.000 mensen die bij minstens één sportclub zijn aangesloten. Herberekening via een andere bron komt op ongeveer hetzelfde aantal uit. Volgens het Leefsituatie-onderzoek van het CBS (1995b) was 34% van de bevolking van 18 jaar en ouder in 1993 lid van een sportvereniging. Dat komt overeen met (ca. 4 miljoen).

[7] Ook Prinssen en Kropman signaleren deze trend. Uit hun onderzoek blijkt dat 18% van de mannen en 20% van de vrouwen in 1990 niet aan sport deed. In 1978 was dat respectievelijk 23% en 30%.

[8] Vanaf het ontstaan van de georganiseerde sport hebben velen gewezen op de positieve en negatieve effecten die van de sport zouden kunnen uitgaan op individuen, groepen en de samenleving als geheel. De uitspraken die zij daarbij over de positieve en negatieve effecten hebben gedaan, berustten over het algemeen op vooronderstellingen en zijn - helaas! - slechts weinig door wetenschappelijk onderzoek op hun houdbaarheid getoetst. Vanreusel en Bulcaen (1992: 30) hebben de overgrote meerderheid van de literatuur op dit gebied getypeerd als 'schommelstoelliteratuur', met een reflexief-beschouwend karakter: "ongetwijfeld waardevol maar niet berustend op empirisch materiaal. Het is literatuur die van de trede van de alledaagse waarneming in één sprong naar de trede van de veralgemenisering en conclusies wipt. Op de tussenliggende trede van de systematische observatie, via empirisch onderzoek, wordt slechts zelden gestapt." Hoewel deze uitspraak zeker een kern van waarheid bevat, valt er ook wat op af te dingen. Ten eerste is toetsing niet de enige vrucht van wetenschappelijk werk. De wetenschappelijke bijdrage kan ook bestaan uit een probleem-analytische uitwerking van de maatschappelijke betekenis van sport of uit het aantonen van de complexiteit en context-afhankelijkheid van deze maatschappelijke betekenis. Ten tweede is er wel degelijk empirisch materiaal ten aanzien van vrijwel alle veronderstelde betekenissen van sport verzameld. Dat op grond van dit materiaal lang niet altijd glasheldere uitspraken kunnen worden gedaan, is een andere zaak.

[9] Ook de hedendaagse benadering van kinderen in verschillende leeftijdsfasen door diverse sportbonden getuigt hiervan.

[10] Mededeling dhr. H.H.M. Klooster, Vereniging VNO-NCW.

[11] Deze inspanningsfysiologische principes houden in dat er drie keer per week minstens twintig minuten intensief bewogen moet worden om een adequaat niveau van fitheid te bereiken en bij continuering van de inspanning een gezondheidsverbetering te realiseren (Backx e.a. 1994).

[12] Als de tijd die de honderdduizenden vrijwilligers in de sport investeren, mee zou worden gerekend in de berekening van de totale bestedingen aan de sport, komen deze bestedingen veel hoger uit.

[13] Deze vier vormen sportbelangstelling kunnen worden onderscheiden op grond van een steeds groter wordende fysiek/visuele afstand tot de sportactiviteit zelf.

[14] Bruto wil hier zeggen: inclusief de kostprijs van het gebruik van sportvoorzieningen, die soms wel en soms niet bij de gebruiker in rekening wordt gebracht.

[15] Door de scheiding tussen een commercieel en een publiek omroepbestel, met bovendien omroepverenigingen uit het particulier initiatief, zijn al deze belangen terug te vinden bij de media.

[16] Deze alinea en de hierna volgende over de implicaties en betekenis van de verenigingsrechtsvorm van sportorganisaties zijn gebaseerd op Kollen 1993.

[17] Ten aanzien van het IOC geldt deze democratische invloed niet, omdat opvolging en eventuele uitbreiding van het bestuur van deze organisatie via coöptatie tot stand komt.

[18] De hoofddoelstellingen van het tegenwoordige NOC✶NSF luiden:
- het bevorderen dat zoveel mogelijk inwoners van Nederland naar eigen keuze op verantwoorde wijze sport kunnen beoefenen, danwel daarbij betrokken kunnen zijn;
- het uitdragen van de betekenis van de sport voor de maatschappij;
- het behartigen van de belangen van de leden;
- het uitdragen en bevorderen van de Olympische beweging en haar doelstellingen (NOC✶NSF 1993).

[19] Deze afstandelijke rol van de overheid heeft er mede toe geleid dat er in Nederland (evenals in andere Europese landen) nooit een (raam)wetgeving voor de sport is ontwikkeld. Dit heeft er weer aan bijgedragen dat sport nooit tot een politiek issue is uitgegroeid. De grote partijen verschillen in hun visie niet fundamenteel van elkaar, of laten dit weinig blijken. Er is betrekkelijk weinig politieke discussie over sport, al lijkt dit de laatste jaren toe te nemen.

[20] In dat advies omschreven de Nederlandse Sport Federatie én het Ministerie van WVC deze verdeling als volgt (NSF/WVC 1992: 26):
- de rijksoverheid en het particulier initiatief geven ieder vanuit hun eigen verantwoordelijkheid vorm aan het landelijk sportbeleid;
- het particulier initiatief heeft een primaire, de rijksoverheid een aanvullende en voorwaardenscheppende verantwoordelijkheid voor het sportbeleid;
- tot de eigen verantwoordelijkheid van de rijksoverheid horen onder andere formele, staatsrechtelijke verplichtingen op het terrein van de openbare orde, de veiligheid en de volksgezondheid.

[21] Ten aanzien van deze problematiek zijn reeds diverse initiatieven genomen, onder meer door NOC✶NSF die activiteiten op het gebied van Sport, Arbeid en Gezondheid (SAG) tot een beleidsspeerpunt heeft gemaakt.

[22] Dit proces van integratie is een omkering van de specialisatie van beleidsterreinen die zich in de jaren zeventig voordeed (Hoogewerf 1995: 60).

[23] Zoals bijvoorbeeld tot uiting komt in de projectgroep, bestaande uit vertegenwoordigers van de Landelijke Contactraad, de Vereniging van Nederlandse Gemeenten en het Ministerie van WVC, die condities heeft opgesteld waaraan moet zijn voldaan voordat een taak van de gemeenten kan worden overgedragen aan de gebruiker (zie Hoogewerf 1995: 44).

[24] Sjoerd Rijpma en Gerard van der Linden, De Volkskrant.

[25] Hier valt een parallel te trekken met de sponsoring van kunst en kunstbeoefening. Sport en kunst beogen op zichzelf geen (politiek) doel; ze zijn in die zin doelloos (maar niet zinloos). Ze zijn daarom misschien wel bij uitstek de geëigende middelen om

een gevoelde maatschappelijke verantwoordelijkheid gestalte te geven.

[26] In de afgelopen jaren hebben vijf gemeentelijke projecten, onder begeleiding van de landelijke sportstimuleringsorganisatie BRES, laten zien dat het via de sport mogelijk is om het contact met en de aandacht voor risicojongeren te verbeteren. Deze projecten waren erop gericht om uit deze doelgroep jongeren te werven, te selecteren en op te leiden tot sportleiders, waarna de gediplomeerden weer ingezet konden worden als sportleider bij de organisatie van sportieve activiteiten. Een evaluatiestudie van Van Dijk, Van Soomeren en Partners leerde dat 20% van de risicojongeren die deelnamen aan het instroomtraject dit beoogde doel wisten te behalen (Lagendijk en Van der Gugten 1993). De meest problematische jongeren haakten vermoedelijk al in een vroeg stadium af (WVC 1994; PSV 1995: 19).